

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

Diplomski rad

**Sirotinja i siročad u zagrebačkome slobodnom kraljevskom gradu za
vladavine Josipa II.:**
razvoj socijalne skrbi u drugoj polovini 18. stoljeća u europskome kontekstu

Domagoj Skelin

Mentor: doc. dr. sc. Marko Šarić

Zagreb, 2018.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Razvoj socijalne skrbi u ranonovovjekovnoj Europi	6
Percepcija siromaštva.....	6
Definiranje siromašnih.....	14
Oblici socijalne brige i pomoći	20
Uloga karitativnog doniranja	27
Razvoj logistike i uprave nad oblicima socijalne pomoći	30
Kontrola javnog djelovanja.....	44
Hospitali	51
3. Socijalna skrb u hrvatskim zemljama u ranom novom vijeku	59
4. Socijalna skrb u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 18. stoljeća.....	67
5. Razvoj socijalne skrbi u Zagrebu u drugoj polovici 18. stoljeća: primjer rada Sirotinjskog povjerenstva	75
Zaključak	84
Summary.....	85
Bibliografija.....	86
Literatura.....	86
Objavljeni izvori	91
Neobjavljeni izvori.....	92
Internetske stranice	93

1. Uvod

Organizacija suvremene države oblikuje živote svojih žitelja i nudi prosperitet onome tko je u stanju iskoristi mrežu ustanova i institucija namijenjenih za sigurnost, obrazovanje i napredak svojih građana. Razgranati sistem državno kontroliranih obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih institucija u teoriji priprema stanovništvo za život i rad u društvu i državi. Potreba za zdravstvenom zaštitom je prisutna tijekom cijelog ljudskog života, dok ona socijalna zaštita i skrb ovisi o ekonomskom stanju pojedinca, kao i o društvenim (ne)prilikama u kojima se osoba može naći. Zbog potonjega se glavnina socijalne skrbi odnosi na one koji nisu ekonomski stabilni, te na one koji, uz financijsku neimaštinu, nemaju društvenu i obiteljsku potporu i stabilnost.

Razvoj ustanova i sistema koji štite i brinu o onima manje sretnima je problem koji se ne može pravilno periodizirati i objasniti. Kroz povijest možemo pratiti razvoj ustanova koji u praksi pružaju određen stupanj zaštite nemoćnima i bolesnima. Spomenute ustanove od srednjega vijeka ovise o inicijativama i upravi crkvenih redova, dok vremenom municipalne vlasti preuzimaju odgovornost nad brigom stanovništva. Cjelokupan proces razvoja moderne države obuhvaća i ustanove za socijalnu zaštitu i skrb. Ranonovovjekovno stanovništvo je više pod utjecajem manjih ekonomskih i društvenih promjena, pogotovo na mjestima s brojnom populacijom. Organizacija socijalne skrbi se stoga više razvija u gradovima negoli na ruralnim dijelovima. Sistem socijalne skrbi u gradovima značajno doprinosi razvoju socijalne skrbi na državnoj razini. Značajni pomaci se čine pod utjecajem prosvjetiteljstva u 18. stoljeću, kada dolazi do cjelokupnog preuzimanja socijalne skrbi od strane municipalnih vlasti. U potonjem periodu se mijenja način i praksa državnog upravljanja i državne vlasti te *modus operandi* vladara i vlasti, a posljedično i odnos vladara prema svojim podanicima. Cilj ovoga rada je prikazati kako se razvijaju ustanove socijalne skrbi u Zagrebu u drugoj polovici 18. stoljeća.

Ranonovovjekovna socijalna skrb ne predstavlja isto što i socijalna skrb danas. Korijene današnjeg sistema možemo pratiti duboko u srednji vijek, a općenite okvire organiziranih sistema socijalne skrbi, motivacije, oblike i ustanove nalazimo tijekom ranog novog vijeka.

Na razvoj socijalne skrbi utječu različiti filozofski, religijski i politički diskursi koji se odnose na samo definiranje siromaštva kao pojave i koji utječu na definiranje siromaštva u društvenim, gospodarskim i političkim okvirima. Definiranje siromaštva u spomenutom

kontekstu ujedno definira i položaj onih koji ulaze u kategoriju siromašnih spram ostatka društva, kao i odnos vlasti i društva prema onim nemoćnima.

Stanovništvu se pomoć pruža putem raznih ubožnica, hospicija, hospitala, sirotišta, ksenodohija, škola, radnih kuća, prenoćišta i domova i mnogih drugih, koji djeluju od srednjeg vijeka. Oko spomenutih ustanova crkvene i municipalne vlasti razvijaju daljnje sisteme pomoći, stoga je nužno pratiti sam razvoj tih ustanova u svrhu boljeg razumijevanja cjelokupnog razvoja socijalne skrbi. Kada govorimo o razvoju socijalne skrbi, nužno je izdvojiti hospital kao centralni model koji vremenom obuhvaća sve aspekte pomoći koji se primjenjuju u drugim ustanovama.

Točna periodizacija je nemoguća jer brojne ustanove i oblici djeluju kroz više stoljeća u mnogim europskim gradovima i državama. Zbog svega navedenoga prvenstveno ćemo prikazati razvoj ustanova i oblika socijalne skrbi u Europi u ranom novom vijeku. U svrhu potpunijeg koristit ćemo se različitom literaturom koja se odnosi na razvoj društva i države u cijelosti te na razvoj svijesti o socijalnoj zaštiti pojedinca. Od korištene literature izdvajamo djelo Alexandera Cowana *Urban Europe: 1500-1700* te djelo Christophera Friedrichsa *The Early Modern City: 1450-1750* unutar kojih nalazimo općenit prikaz razvoja ranonovovjekovnog društva u gradovima, kao i različite prikaze i definiranje siromaštva. U svrhu definiranja siromaštva i siromašnih izdvojit ćemo i djelo Henryja Kamena *Early Modern European Society*.

Zbog razvoja socijalne skrbi u Habsburškoj Monarhiji nužno je prikazati i oblike skrbi u drugim europskim gradovima. Prikaz rada i razvoja ustanova za socijalnu skrb donose brojni članci koji se dotiču pitanja organizacije i prakse hospitala u mnogim europskim gradovima. Unutar spomenutog je nužno prikazati kakav položaj ustanove imaju u društvu, kakav je njihov odnos u religijskom aspektu te kako utječu na socijalni razvoj gradova.

Pitanje razvoja socijalne skrbi na prostoru Hrvatske je zanimljiv primjer kako se oblici i ustanove socijalne pomoći slično razvijaju u svim gradovima, neovisno o tome pod čijom upravom su bili. U svrhu pojašnjenja socijalne pomoći u dalmatinskim gradovima koristim splitski, zadarski, šibenski i trogirski statut te drugu literaturu od koje izdvajamo članak „Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća“ Danice Božić-Bužančić. Za prikaz razvoja ustanova socijalne skrbi u Istri izdvajamo članak „Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku“ Marije Mogorović Crljenko, dok u definiranju dubrovačke socijalne skrbi izuzetnu pomoć pruža djelo Rine

Kralj-Brassard *Djeca milosrđa: napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća* koje donosi prikaz rada hospitala za napuštenu djecu.

Prije no što se krene na opisivanje samog razvoja organizacije i uprave socijalne skrbi u Zagrebu, moramo opisati i promjene za vrijeme prosvijećenog apsolutizma. Filozofiju prosvjetiteljstva i kameralizma, kao i motivacije koje stoje iza razvoja socijalne skrbi, donose djela *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780* Franza Szabe te *Mending Bodies, Saving Souls, A History of Hospitals* Guentera Risse. Značajnu pomoć u razumijevanju organizacije Banske Hrvatske nalazim u djelu *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću* pod uredništvom Lovorke Čoralić. Djelo Ivane Horbec *Zdravlje naroda - bogatstvo države: prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnog zdravstva u Hrvatskoj* donosi najtemeljitiji prikaz razvoja zdravstvene, a ujedno i socijalne zaštite na prostoru Banske Hrvatske u 18. stoljeću.

Za razumijevanje povijesti zagrebačke socijalne skrbi značajan je članak Vladimira Bazale „Uloga zagrebačkih kanonika i biskupa u izgradnji i razvoju zagrebačkih bolnica.“ Spomenuti članak donosi prikaz razvoja zagrebačkog gradskog hospitala te podatke o drugim hospitalima u Zagrebu. Za prikaz razvoja i organizacije socijalne skrbi u Zagrebu u 18. stoljeću koristimo se 18., 20. i 21. sveskom *Povijesnih spomenika grada Zagreba* te 8. i 9. sveskom *Zaključaka Hrvatskog sabora*. U Hrvatskom državnom arhivu te u Državnom arhivu u Zagrebu postoje brojni materijali koji se odnose na pitanja socijalne skrbi ili se odnose na usko povezane slučajeve. *Zapisnik sjednica Sirotinjskog povjerenstva 1779-1785* u Državnom arhivu u Zagrebu nudi značajne podatke o razvoju zaštite siročadi i administracije socijalne skrbi.

Sudeći prema literaturi, razvoj socijalne pomoći i zaštita nemoćnih je tema nedovoljno istraжена na našim prostorima. Postojeće studije nude uvid i značajne podatke koji mogu koristiti u istraživanju društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja moderne države. Shvaćanje razvoja brige i skrbi u okviru društvenog i državnog razvoja je ključno za shvaćanje položaja pojedinca u državnoj strukturi.

2. Razvoj socijalne skrbi u ranonovovjekovnoj Europi

Percepcija siromaštva

Krucijalan faktor u razvoju sistema i institucija socijalne skrbi je razvoj misli i percepcija siromaštva u društvenim i političkim krugovima. Teoretska podloga se nalazi u filozofskoj misli te u društveno-političkim teorijama vremena, od kojih su najvažnije kršćanska tradicija, pojava humanizma, merkantilistička gospodarska teorija, prosvjetiteljski pokret te razvoj moderne države koji se odvija tijekom ranog novog vijeka. Za rješavanje ovoga problema je bitan i sam pogled na siromašne i potrebite; jesu li oni u očima moćnika bili bespomoćni nesretnici ili su predstavljali prijetnju za stabilnost društva kao element nemira koji se teško mogao obuzdati. Problem društvenog siromaštva potiče teologe, humaniste, filozofe i druge društvene komentatore i analitičare da pokušaju definirati razloge i riješiti probleme siromaštva.¹ Iako se percepcija siromaštva mijenja iz stoljeća u stoljeće, filozofska misao se prenosi putem prakse i rada ustanova za socijalnu skrb.

Ranonovovjekovno stanovništvo se zbog svoje ekonomske nesigurnosti može gotovo u cijelosti okarakterizirati kao stanovništvo neimaštine, s posebnim naglaskom na stanovništvo izvan urbanih centara koje iz godine u godinu živi u neizvjesnosti, bez garancije za stabilan život. Ipak, egzistencijalna nesigurnost dominira u gradovima koji unutar svojih granica sadrže jedan model socijalne fuzije, gdje koncept siromaštva ovisi o trenutačnim ekonomskim i političkim mogućnostima i pravima pojedinca. Gradovi i ostali urbani centri imaju društvenu organizaciju različitu od onih na selu; građani su ekonomski i društveno međuovisni stoga neimaština i nemogućnost više dolaze do izražaja.²

Percepcija siromaštva i oblici socijalne pomoći početkom ranog novog vijeka zadržavaju konture srednjovjekovne katoličke tradicije. Dužnost svakog dobrog kršćana je da brine o tome da gladne nahrani, žedne napoji, gole odjene, bolesne zbrine, beskućne smjesti i umrle sahrani.³ Gledajući tradiciju kršćanskog nauka, siromaštvo se može promatrati i kao kazna za čovjekove grijeha. Nakon iskonskog grijeha čovječanstvo se okrenulo grijehu za koje treba patiti (i „platiti“). Crkva, pozivajući na jednakost pred Bogom, naglašava potrebu da se donese sistem po kojemu će se zbrinuti oni manje sretni.⁴ Unutar tog sistema visok

¹ Alexander Cowan, *Urban Europe: 1500-1700* (London; New York; Sydney; Auckland: Arnold, 1998.), 150.

² Ibid., 69.

³ Ibid., 166.

⁴ Olga Gomez, Francesca Greensides, Paul Hyland, ur. *The enlightenment: a sourcebook and reader* (London; New York: Routledge, 2003.), 6.

moral i časne odluke prema čovjeku i državi drže značajno mjesto kao fundamentalne odlike ljudskog života i djela.⁵

Među vjerskim i sekularnim misliocima postoji opća suglasnost da život u siromaštvu potiče lijenost, blasfemiju i devijantno ponašanje. Sama financijska i materijalna pomoć nepovoljno utječu na siromaštvo jer ne teže promjeni ponašanja siromaha.⁶ Nužno je omogućiti i prisiliti siromašne na vjerske i moralne poduke, putem kojih bi se siromasi vratili na dobar, koristan put temeljen na kršćanskom moralu i društvenoj solidarnosti.⁷

Katolički utjecaji su vidljivi i u postojanju i djelovanju crkvenih redova koji vlastitu egzistenciju temelje na prošnji. Monaški redovi i putujući kler, kao ostatak srednjovjekovne tradicije, služe kako bi omogućili javnosti da milostinjom ispune dužnost dobrih kršćana. Putujući kler se odijelio od ostatka siromašnih prosjaka pravdajući svoje postupke i život pozivanjem na kršćanske principe milosrđa. Sam čin davanja milostinje posjeduje određenu svetost, neophodnu za spasenje duše; crkveni dužnosnici zbog potonjeg razloga potiču i u jednu ruku obvezuju župljane i vjernike na pružanje i davanje pomoći.⁸ Prosijaci zauzvrat mole za spasenje duše davatelja, čime prošnja dobiva legitimitet u društvu i državi. Uvidjevši mogućnosti kakve pruža prosjačenje na principima kršćanske dogme, mnogi siromasi pristupaju ovome modelu prošnje bez potvrde o pripadnosti crkvenim redovima.⁹

Na razvoj političke i društvene misli o siromaštvu utječu različiti mislioci poput Thomasa Mora, Richarda Morrisona, Thomasa Starkeya itd.¹⁰ Značajan utjecaj dolazi od *commonwealth*¹¹ mislioca koji promoviraju misao da država kao organizam mora nadzirati svaku sastavnicu u svrhu pravilnog funkcioniranja zemlje te ne može biti dopušteno da netko usporava ili radi štetu organizmu.¹²

Mnogi teolozi i humanisti poput Juana de Medine (*Plan of Poor Relief Practises in Some Spanish Towns*, 1545.), Dominga de Sota (*Considerations on the Poor*, 1545.),

⁵ Ibid., 209.

⁶ Cowan, 1998., 165.

⁷ Danica Božić-Bužančić, „Glad, prosijaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća,“ u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv.29 (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1996.), 145-147.

⁸ David Macarov, *Social welfare: structure and practice* (Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage Publications, 1995.), 89.

⁹ Christopher R. Friedrichs, *The Early Modern City: 1450-1750* (London; New York: Longman, 1995.), 218.

¹⁰ Lucinda A. Beier, *The Problem of the Poor in Tudor and Early Stuart England* (London; New York: Methuen, 1983.), 18.

¹¹ <https://www.britannica.com/topic/commonwealth-political-science> (Datum posjete: 10.4.2018.)

¹² Beier, 1983., 16-17.

Cristobala Pereza de Herrere (*Discourse on the Assistance of the Poor*, 1598.) i Juana de Mariane (*De Rege et Regis Institutione*, 1599.) doprinose razvoju sistema socijalne pomoći te razvoju analize siromaštva u teoriji i praksi.¹³ Humanisti zagovaraju da čovjek kao biće mora napredovati, kako moralno tako i intelektualno te pojedinac mora težiti boljitku samoga sebe. Prateći tu misao, siromašne i nemoćne odrasle je trebalo educirati u obrtu, a djecu maknuti s ulice i školovati kako bi iskoristili svoj potencijal.¹⁴ Humanisti iz civilnih i crkvenih krugova prošnju smatraju uvredom za ljudsko tijelo te osuđuju pasivan život prosjaka i skitnica, ali i kontemplativnih monaških redova.¹⁵ Također odbacuju mišljenje franjevac da su siromasi sveti, a materijalnu oskudicu, promoviranu od strane franjevac, smatraju pogubnim društvenim elementom.¹⁶ Španjolski humanist Juan Luis Vives¹⁷ u svom djelu *De subventionem pauperum* iz 1526. godine definira siromaštvo kao socijalni i religijski problem, nastao kao rezultat disbalansa u ekonomskim strukturama, koji se zbog moralnih i političkih razloga mora ukloniti. Vives smatra da siromaštvo vodi prema društvenom nemiru i pobuni te navodi stanovništvo u zlobne i nemoralne aktivnosti, a isto tako su siromašni zbog loših životnih uvjeta podložniji bolestima.¹⁸

Odnos prema siromašnima i sistemi socijalne pomoći se mijenjaju pojavom reformacije. Dotadašnji stari kršćanski i humanistički model zagovara pomoć kao društvenu obavezu i naglašava svetost čina davanja kao sredstvo spasenja duše. Novi reformacijski model zagovara pomoć neovisno o spasenju duše, a napore i sredstva socijalne pomoći usmjeravaju prema educiranju i reformi društvene prakse i navika siromaha i prosjaka.¹⁹

Protestantska teologija i reformacija ne vide direktnu duhovnu korist u davanju milostinje prosjacima, već naglašavaju razvoj organiziranog sistema socijalne pomoći u sklopu niza društvenih, političkih i odgojnih reformi.²⁰ Spas duše, moralno vođenje života i društvena korisnost glavni su razlozi zbog kojih treba suzbiti siromaštvo. Duševno i moralno zdravlje u skladu su s fizičkim i društvenim. Moralno spasenje stoga najviše ovisi o marljivosti, radu i štedljivosti, a prosjaci te fizički i moralno zdravi siromasi koji ne rade su

¹³ Henry Kamen, *Early Modern European Society* (London; New York: Routledge, 2000.), 180.

¹⁴ Beier, 1983., 16-17.

¹⁵ Linda Martz, *Poverty and Welfare in Habsburg Spain* (London: Cambridge University Press, 1983.), 7-8.

¹⁶ Beier, 1983., 18.

¹⁷ <https://www.britannica.com/biography/Juan-Luis-Vives> (10.4.2018.)

¹⁸ Martz, 1983., 7-8.

¹⁹ Kamen, 2000., 178.

²⁰ Friedrieche, 1995., 221.

osuđeni na propast. Protestantska politička teorija potiče spomenute principe duševnog spasenja i povezuje ih s korisnosti koju pojedinac ima za gradsku i državnu ekonomiju.²¹

Katolički i protestantski mislioci dijele mišljenje oko pitanja siromaštva, kako ono potiče lijenost, blasfemiju, neumjerenost i prostačenje, ali poticanje na rad i na vjersku naobrazbu bi izliječili njihove duše. Vjerske škole i poduke u radu i etici vremenom postaju sve učestalije te obavezne za odrasle, a pogotovo djeci koja su u krhkoj dobi najpodložnija grijehu i nemoralu.²²

Reforme na svim razinama djeluju sukladno i potiču razvoj moderne države, unutar koje državne i gradske vlasti teže kontroli života stanovništva putem ekonomskih, društvenih, političkih i na koncu religijskih ustanova.²³ Podanik treba biti odan kralju, pobožan vjernik, štovatelj božjih i crkvenih zakona, discipliniran, poslušan i koristan kralju i narodu, a državna i gradska uprava s policijskim nadzorom i krivičnim kažnjavanjem teže osiguranju javnog mira i sigurnosti, ali i zaštiti života, slobode, zdravlja i imovine pojedinca.²⁴ Prilikom razvoja moderne države municipalne vlasti definiraju siromaštvo kao društveno labilan faktor, te na tom pravcu kroje sisteme socijalne pomoći (*poor relief*). Različiti mislioci na siromaštvo gledaju kao na produkt loših navika i moralne iskvarenosti. Prosjaci i skitnice su tako promatrani i hvatani kao mobilni širitelji grijeha, koji ponašanjem kvare duše onih vrijednih.²⁵

Po teorijama društvenoga ugovora (Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau itd.), državne vlasti trebaju brinuti o tome da su potrebe građana i prirodna prava pojedinca osigurana.²⁶ U kontekstu društvenog ugovora, siromaštvo je stanje u kojemu je pojedinac lišen privatnoga posjeda i imetka i kada vlasti nisu u stanju osigurati njegovu egzistenciju, što je protivno „prirodnim“ pravima čovjeka. S time na umu, ekonomski faktor označava smjernicu po kojoj se određuje politički i društveni položaj. Podaniku se trebala osigurati sreća, a vladajući su morali osjećati odgovornost za položaj u kojemu se nalaze njegovi podložnici.²⁷

Unatoč razvoju teološke i političke misli o zbrinjavanju nemoćnih, siromaštvo se i dalje smatra nepoželjnim, kao društveno stanje i praksa, uzrokovana nedostatkom moralnog

²¹ Beier, 1983., 14.

²² Cowan, 1998., 165.

²³ Lovorka Čoralić, ur. *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013.), 17.

²⁴ Ibid., 234.

²⁵ Kamen, 2000., 178.

²⁶ Gomez, Greensides, Hyland, 2003., 154.

²⁷ Ibid., 210-212.

tkiva i odgovornosti. Sama praksa siromašnih i svih koji ulaze u tu kategoriju se promatra i kategorizira u svrhu bolje kontrole i evaluacije. Početkom 16. stoljeća se skupljaju zapisi koji govore o navikama i praksama skitnica. Različiti zapisi se šire i nadopunjavaju unutar svih zemalja zapadne Europe i utječu na razvoj sistema socijalne pomoći.²⁸

1524. godine Hans Guldenmund izdaje knjigu *Zwölf Vaganten* unutar koje siromaštvo predstavlja fenomen nastao moralnim propadanjem, lošim postupcima i pogrešnim pristupom prema radu.²⁹ Njemačka zbirka radova *Liber Vagatorum* iz 1510. godine govori o lošim i opasnim praksama siromaha i prosjaka koji svojim djelima ugrožavaju društveni i državni spokoj. Uz *Liber Vagatorum* prisutni su još francuski *Vie Genereuse des Mercelots, Gueuz et Boesmiens* Pechona de Ruby 1596. godine te talijanski *Il Vagabundo* Rafaela Frianora 1621. godine. Sva djela navode *vagabonds*³⁰ i skitnice kao glavne „kriminalce“ i kao glavnu prijetnju za društvenu stabilnost. Na prijelazu stoljeća (15./16.) u različitim djelima nalazimo do 19 različitih tipova siromašnih „prevaranata“, a Rafael Frianoro navodi do 23 različite vrste siromaha (famigoti, bistolfi, gonsi itd.).³¹ Negativan stav prema siromasima donosi i teza prisutna krajem 16. stoljeća da prosjačke obitelji imaju puno potomaka koji bi mogli prositi. Potonja teorija u skladu je s podacima da se povećanjem stanovništva u gradu, povećava i broj prosjaka.³²

Kategorizacija siromašnih kao i negativna stigma koja ih okružuje potvrđuju teoriju po kojoj pojedinci koji generalno ne ispunjavaju određene religiozne, političke i financijske kriterije bivaju diskriminirani i marginalizirani od strane društva i vlasti. Moderna država se razvija i teži tomu da socijalno marginalizirane ponovno integriraju u strukture države s ciljem cjelokupnog razvoja zemlje i društva. Integracija u društvo i državne strukture je najbitnija prilikom odrastanja i razvoja djece, stoga ustanove orijentirane na njihovu brigu i skrb imaju važnu ulogu u povijesti.³³ Iz društveno političkog aspekta, siromaštvo je grijeh vlasti. Razvoj moderne države, pod utjecajem merkantilističkog sistema ekonomske politike,

²⁸ Beier, 1983., 16-17.

²⁹ Cowan, 1998., 156.

³⁰ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/vagabond> (10.4.2018.)

³¹ Kamen, 2000., 185-187.

³² Cowan, 1998., 155-156.

³³ Frances Miley, Andrew Read, „Go gentle babe: Accounting and the London Foundling Hospital 1757-97“, u: Rachel Baskerville, Stefania Servalli, ur., *Accounting History* Vol.21, 2-3 (Melbourne: SAGE, 2016.), 167-168.

zahtijeva da svaki stanovnik ima ulogu u društvu. Postojanje siromaha i prosjaka je udarac na strukturu i opstojnost države jer stvaraju ekonomski pritisak na vlasti.³⁴

Teorije i razvoj socijalne skrbi napreduje i pojavom prosvjetiteljstva. Čovjek se stavlja na prvo mjesto, pojačava se njegova samosvijest i osjećaj odgovornosti. U cilju pojačavanja državne moći i centralizacije zajedno s povećanjem brige i odgovornosti za svoje podanike, u 18. stoljeću nastaje državno-politički model prosvijećenog apsolutizma. Prosvijećeni apsolutizam označava prekretnicu u funkcioniranju države na ekonomskom, političkom i društvenom planu - racionalizacija čovjekova rada i položaja u društvu predstavlja i racionalizaciju državnog aparata i uređenja.³⁵

Povezivanje društvenih i ekonomskih elemenata unutar razvoja moderne države utječe na definiranje misli da siromaštvo nastaje kao civilizacijska anomalija.³⁶ Država i vlast moraju težiti bogatstvu države, stoga je nužno da stanovništvo doprinosi tomu cilju. Vlasti moraju pomoći i spasiti siromahe kako bi pomogli sebi.³⁷ No, pretrpljena diskriminacija i marginalizacija od strane društva kao i kriminalizacija njihovih praksi utječu na razvoj misli da siromasi iz namjere djeluju protiv društva i države. Sverastući broj siromašnih i potrebitih je s vremenom prerastao u stalnu socijalnu kategoriju unutar koje se okupljaju i djeluju svi elementi društvenog nemira.³⁸

Siromaštvo se kod većine gradskih vlasti promatra kao potpuna lišenost osobnih sredstava i sukladno tomu vlasti razloge za siromaštvo vide u bolesti, slabosti ili smrti hranitelja obitelji kao i u nezaposlenosti i slabo plaćenim poslovima. Obitelji koje ostaju bez hranitelja ili sredstava za život nužno traže pomoć u organiziranoj milostinji ili u izdavanju pozajmica, a nerijetko pristupaju prošnji ili se upuštaju u krađu i ostale nezakonite aktivnosti.³⁹ Siromašnim obiteljima smatramo i one koje ovise samo o stabilnosti trgovine, privrede, valute, zdravstva i trenutnom zaposlenju.⁴⁰

Siromaštvo kao ekonomsko stanje pojedinca je prirodno stanje unutar modernog društva i prema tomu ga je nemoguće iskorijeniti. S druge strane, siromašni kao društvena kategorija podrazumijevaju razvijen skup praksi i normi koji su „neprirodni“, nepoželjni i

³⁴ Cowan, 1998., 165.

³⁵ Hubert Jedin, ur. *Velika povijest ckrve*, sv.5 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1978.), 311.

³⁶ Giovanna Procacci, „Social economy and the government of poverty“, u: Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller, ur., *The Foucault Effect* (Chicago: The University of Chicago Press, 1991.), 153.

³⁷ Ibid., 156.

³⁸ Ibid., 158.

³⁹ Cowan, 1998., 151.

⁴⁰ Friedrichs, 1995., 215.

asocijalni. Mobilnost kod siromašnih onemogućava kvalitetnu kontrolu i integraciju u društvo i društvene strukture. Većina sudskih činovnika, povjerenika za sirotinju i poreznih dužnosnika siromašne naziva *common people*. Problem *common people* nastaje kada se oko potrebitih siromašnih stvara negativna stigma i percepcija. U iskazima povjerenika i drugih gradskih činovnika uviđamo ponavljajuću sintagmu korištenu kada bi se referiralo na problem sirotinje; *poor souls* („sirote duše“) je termin kojim se opisivao položaj i stanje pojedinca u neimaštini.⁴¹ *Vagabond* je utjelovljene svega lošega u siromaštvu i potonji su prvi na udaru represije i preodgoja. Nemogućnost da se stvore kvalitetni i stalni društveni odnosi utječu i na povećanje promiskuiteta kod siromašnih. Isto tako siromasi odbijaju prestati s dotadašnjom praksom prošnjje, kao i s načinom na koji troše novac.⁴² Gradske i crkvene vlasti iskazuju očit prezir prema prosjacima, lupežima, skitnicama i kriminalcima koji zbog siromaštva kvare društveni moral i etiku. Čak i kada siromašni primaju pomoć od ustanova socijalne pomoći, vlasti teško mogu kontrolirati način na koji siromasi troše dobivena sredstva.⁴³

Mnogi oblici pomoći ne pružaju konstantnu niti učinkovitu brigu jer nisu orijentirani na konkretan preodgoj siromašnih. Prijestupnici preko određenih institucija (npr. *workhouse*) mogu naći zaposlenje, ali isto tako dobivaju manju novčanu pomoć nakon čega se češće vraćaju skitnji i prošnji ili kriminalu. Postoje mnogi zapisi gradskih povjerenika o velikom broju siromaha koji krađom zarađuju za život. Iskazi povjerenika utječu na dodatnu kriminalizaciju siromaštva zbog sličnosti s praksom stanovništva koje je kriminalno kažnjavano; manjak zaposlenja, nestalan smještaj, česte migracije, prošnja i pristupanje institucijama socijalne pomoći.⁴⁴

Lakše je bilo pretpostaviti da su siromasi i prosjaci zabušanti koje je nemoguće prilagoditi na discipliniran život i pretvoriti u produktivne radnike. U većini slučajeva se skitnice i prosjaci potpuno depersonaliziraju i prikazuju kao društveni odmetnici i prijetnja društvenoj stabilnosti. Različiti zapisi gradskih službenika diljem Europe jednako govore o problemu skitnica i prosjaka; element koji se ponavlja u mnogim zapisima je potreba da se obrani od sverastućeg broja migrirajućih prosjaka koje je teško zaustaviti poput epidemija.

⁴¹ Cowan, 1998., 152.

⁴² Procacci, 1991., 161-162.

⁴³ Ibid., 161-162.

⁴⁴ Heather Shore, „Crime, criminal networks and the survival strategies of the poor in early 18th-century London“, u: Steven King, Alannah Tomkins, ur, *The poor in England 1700-1850: An economy of makeshifts* (Manchester; New York: Manchester University Press, 2003.), 140-142.

Izjednačavanjem sa zaraznim bolestima siromašne percipiraju i propagiraju kao prijetnju za život građanstva, a predstavljene mjere zaštite lijekom protiv zaraze.⁴⁵

Pretpostavka je da prosjaci i skitnice koriste institucionalne oblike socijalne pomoći kao sezonski izvor zarade, u trenucima kada su ostali izvori presušili. Pitanje je koliko je ovo bilo stvarno u praksi, a koliko je produkt teorijskih razmatranja siromaštva i percepcije vladajućih. Gotovo sve institucije socijalne pomoći dijele siromašne na zaslužne i nezaslužne stoga siromasi prolaze kroz cijeli sistem kontrola prije primanja pomoći od institucija socijalne skrbi. Oni izostavljeni iz sistema pomoći najčešće pristupaju kriminalu ili trenutačno protuzakornim radnjama kako bi se uzdržali. Siromasi koji krađu, prose, prostituiraju se kao i različiti džepari i trgovci ukradenim stvarima, utječu na poistovjećivanje siromaštva i kriminala.⁴⁶

⁴⁵ Friedrichs, 1995., 225.

⁴⁶ Shore, 2003., 143-144.

Definiranje siromašnih

Razvoj sistema socijalne skrbi i sama percepcija siromaštva uvelike ovise o definiranju samog siromaštva i siromašnih. Još od polovice 14. stoljeća kreću rasprave oko toga tko zaslužuje ili ne zaslužuje milodar i brigu municipalnih i crkvenih vlasti. Odluka se u teoriji donosi po točno određenim kriterijima za dobivanje pomoći (financijska situacija, oblik stanovanja, pitanje vođenja moralnog života, reputacija u zajednici, veličina obitelji itd.). Ukoliko pojedinac ispunjava postavljene kriterije, utoliko ima pravo primiti pomoć od uspostavljenih ustanova za brigu nemoćnih. U praksi ono ipak ne garantira pomoć i u većini slučajeva je organizirana pomoć bila nejednaka i privremena, a samo pitanje zaslužnosti se mijenja unutar kategorije siromašnih i seže izvan definiranih okvira siromaštva.⁴⁷

Djeca, udovice, bolesni, stari i slabi bez hranitelja kao i neškolorani u velikom broju čine kategoriju siromašnih, no oskudica materijalnih sredstava kroz čitav rani novi vijek predstavlja problem i za one koji su na papiru osigurani od preživljavanja na ulici.⁴⁸ Obrtnici u nedostatku posla bivaju prisiljeni tražiti milostinju, kao i nedovoljno obučeni i potplaćeni radnici koji uz redovne poslove prose ili krađu kako bi prehranili sebe i vlastite obitelji.⁴⁹ Generalno gledajući, siromaštvo je faktor prisutan u svim kućanstvima ranonovovjekovnih gradova, a granica koja vodi prema siromaštvu je nestalna i labilna.⁵⁰

Siromaštvo se u gradovima definira prema tomu prima li pojedinac *poor relief* ili ne. Kategorija primatelja *poor reliefa* fluktuirala u vremenima krize i oskudica, a može se promatrati i prema broju kućanstva oslobođenih poreznih obveza zbog nedostatka financija i ostalih sredstava. Broj nemoćnih i onih u neimaštini varira od grada do grada, često do nevjerojatnih granica.⁵¹

Krhkost društvene organizacije i organizacije socijalne pomoći najbolje ocrtavaju krizna razdoblja u kojima neimaština dobiva nove granice. Kao primjer imamo epidemiju koja je zahvatila Lyon 1531. godine za vrijeme kada se stanovništvo grada opisuje kao „trupla iskopana iz groba.“⁵² Zapisi gradskih poreznika Lyona (sredinom 16. stoljeća) govore o otprilike 75 % stanovništva koje nije u stanju plaćati porez. Situacija je slična i u Antverpu

⁴⁷ Cowan, 1998., 158.

⁴⁸ Franz W. Gatzweiler, Joachim von Braun, ur., *Marginality: Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology* (New York; London: Springer, 2014.), 119.

⁴⁹ Cowan, 1998., 151-153.

⁵⁰ Daniel H. Kaiser, „The poor and disabled in early 18th century Russian towns“, u: *Journal of Social History* Vol 32 (Oxford: Oxford University Press, 1998.), 126.

⁵¹ Kamen, 2000., 176.

⁵² Cowan, 1998., 166.

(76 %), dok se pretpostavlja da u Norwichu ili Veroni otprilike pola građanstva nema sredstava za plaćanje gradskih nameta. Gotovo da i nema europskoga grada koji tijekom ranog novog vijeka nije prolazio kroz teška razdoblja oskudice i siromaštva, a slobodno možemo uzeti u obzir i teoriju prema kojoj je između 70 i 80 % gradskog stanovništva Europe redovito živjelo u nesnošljivim uvjetima.⁵³

Primjer Antoina Romieua iz Genoe, koji je pred kraj 17. stoljeća kao školovan i vješt obrtnik uhićen kako kuje kupone za kruh, samo je jedan od mnogih koji nam potvrđuju da je siromaštvo bilo itekako bitan i značajan problem za kompletnu društvenu piramidu. U razdobljima oskudice sama definicija siromaštva i siromašnih gubi na značaju. Richard Gascon siromaštvo u Lyonu povezuje s cijenama živežnih namirnica pa granicu siromaštva vidi u situaciji kada cijena kruha vrijedi kao 50 % cjelokupne radne dnevnice ili više od toga.⁵⁴ Brojni podatci gradskih zapisa govore o broju onih koji primaju službenu pomoć i o broju smještaja koje zauzimaju u institucijama socijalne pomoći. Loši životni uvjeti i labilna granica između siromaštva i stabilnosti onemogućuju administraciji da dosljedno dokumentira sirotinju, zbog čega je ona najslabije dokumentirani sloj urbanog društva.⁵⁵

Loši životni uvjeti, nemogućnost stalnog zaposlenja te loša i neredovita prehrana drži stanovništvo na rubu egzistencije pa samo pitanje i status siromaštva nemaju točno definirane kriterije. Carlo Cipolla napominje kako gotovo 75 % stanovništva Europe tijekom ranog novog vijeka pati od posljedica uzrokovanih siromaštvom.⁵⁶ Najmanja epidemija, nedostatak sredstava ili pad zaposlenja eksponencijalno povećava broj siromašnih, a stanovništvo koje jedan dan pridonosi donacijama i pomaže potrebitima, sutradan može biti prisiljeno tražiti isto od drugih.⁵⁷ Pretpostavlja se da sredinom 16. stoljeća gradovi zapadne Europe imaju 20 % stanovništva koje se može smatrati siromašnima. Situacija je slična i na ruralnim dijelovima Europe. Dapače, brojno siromašno stanovništvo gradova dolazi porijeklom sa sela ili iz okoline gradova.⁵⁸

⁵³ Ibid., 152.

⁵⁴ Ibid., 150-151.

⁵⁵ Friedrichus, 1995., 215.

⁵⁶ Kaiser, 1998., 127.

⁵⁷ Cowan, 1998., 168.

⁵⁸ Kamen, 2000., 176; Leuven bilježi 21% siromašnih, Leiden 40%, Brussel 21%, Segovia 17%, London 15%, Leicester i Exeter skoro 50%, Bergamo 35% itd.

Od otprilike 200000 stanovnika⁵⁹ koji žive u Londonu na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, procjenjuje se kako je između 5 i 10 % obitelji primalo stalnu pomoć dok 20 % obitelji od institucija socijalne pomoći povremeno traže donacije. Postotak onih koji primaju pomoć varira između 5 i 10 % u brojnim gradovima Europe (Lyon, Toledo, Salisbury, Nurnberg, Augsburg, Warwick itd.), dok se taj broj povećava od 15 do 20 % u vrijeme kriza. Spomenute brojke moramo uzeti s rezervom jer „vrijeme krize“ u labilnim okolnostima gradske ekonomije ne uvjetuju samo epidemije bolesti, ratove ili loše žetve, već i manji porasti cijena osnovnih namirnica.⁶⁰ Unutar stanovništva postoje različite kategorije po kojima se određuje tko i kako može dospjeti u ili pod kategoriju siromaštva. Ako pojedinac ne posjeduje nekretninu, imovinu ili ako nema stalne prihode, gotovo uvijek spada u kategoriju siromašnih i dobiva pravo na pomoć. U većini slučajeva oni koji žive samo od trenutnih prihoda primorani su pristupiti socijalnim ustanovama da bi preživjeli. Promjenjivo ekonomsko stanje unutar grada i promjena gradske politike razlog su tomu što i dalje većina potrebitih ne prima potrebnu pomoć.⁶¹

Prema nekim procjenama je unutar ranonovovjekovnog društva u svakom trenutku više od trećine stanovništva bilo u siromaštvu ili na samome rubu siromaštva. Prema procjenama fiskalnih činovnika diljem Europe, siromašno stanovništvo čini između 30 i 65 % populacije, ovisno o političkom, društvenom i gospodarskom stanju.⁶²

Organizirane ustanove socijalne pomoći vremenom gube mogućnost financiranja te na kraju prikupljene donacije direktno dijele najpotrebnijima i najzaslužnijima. Zajednice prvenstveno gledaju na domaće stanovništvo kao na ono kojemu treba pomoć – socijalna pomoć je time osigurana rođenjem. Spomenuto uključuje one koji nisu radno sposobni, poput djece, bolesnih i starijih, one koji nemaju izbora ni mogućeg izvora prihoda, poput udovica, te one koji su se istaknuli kao korisni članovi društva, ali trenutačno bez zaposlenja. Izuzetak u primanju pomoći čini fizički slabo i nesposobno stanovništvo (djeca, bolesni i stariji) koje porijeklom ne dolazi iz grada. Najveću prijetnju za javni red i mir municipalne vlasti vide u fizički sposobnim prosjacima koji svojevrijedno odbijaju raditi – administrativna i zakonodavna represija unutar ustanova socijalne skrbi prvenstveno gleda na uklanjanje potonjih.⁶³ Usprkos spomenutoj distinkciji ne postoji točno definiran okvir siromaštva, odnosno onih koji

⁵⁹ Luc-Normand Tellier, *Urban World History: An Economic and Geographical Perspective* (Quebec: Presses de l'Université du Québec, 2009.), 319.

⁶⁰ Friedrichs, 1995., 227.

⁶¹ Ibid., 226.

⁶² Kaiser, 1998., 126-127.

⁶³ Friedrichs, 1995., 224.

zaslužuju pomoć; u praksi se promatra financijska situacija stanovništva i općenita društvena procjena.⁶⁴

Domingo de Soto siromašne dijeli na one zaslužne, nezaslužne (fizički sposobne ali lijene) te na *envergonzantes* (stanovništvo koje se iznenada nađe u siromaštvu, ali zbog srama izbjegava javnu milostinju). Juan Luis Vives (1492 - 1540.) siromaštvo dijeli na određene grupe, s prosjacima kao „najopasnijom“ skupinom. Vives siromašne dijeli na one fizički sposobne i nesposobne te na strane prosjake kao na posebnu kategoriju. Zalaže se za to da se domaći sposobni prosjaci smjeste u hospitale ili u posebne ustanove unutar kojih će primati pomoć. S druge strane, siromašno stanovništvo ili kućanstva imaju pravo primati pomoć u svojim domovima.⁶⁵

Unutar kategorije siromašnih engleski zakon za siromašne iz 1531. godine izdvaja i definira skitnice kao radno sposobno stanovništvo bezemljaša, izvan šegrtskih ili obrtničkih odnosa i bez ostalih sredstava potrebnih za život. Iz navedene uredbe vidljivo je kako se mlado siromašno stanovništvo smatra najvećom prijetnjom za društvenu organizaciju i financije. Različite skitnice, zabavljači, glumci, bivši soldati i mornari, ulični zabavljači i čarobnjaci te studenti zabilježeni su kako svakodnevno pune ulice i trgove gradova te prošnjom ugrožavaju javni red i mir.⁶⁶

Ruski statut iz 1712. ide prema definiranju socijalne pomoći i siromaha zaslužnih brige. Zaslužnim siromahom smatraju se stari i nemoćni, bolesni, invalidi i siročad u hospitalima i sirotištima. Navedeni moraju biti prihvaćeni u ustanove socijalne pomoći, dok su oni sposobni, zdravi i mladi otjerani i prisiljeni na rad. Pod zaslužne siromahe ubrajamo i bivše vojnike i one koji su stradali u vojnoj službi. Siromašni umirovljeni vojnici imali su pravo na smještaj u institucijama za siromašne, a u većini slučajeva su bolesni i hendikepirani vojnici smješteni u manastire.⁶⁷

Zbog širokog spektra potrebitih, siromaštvo i siromašne možemo kategorizirati u četiri skupine. Prva skupina se odnosi na siromaštvo i siromašne nastale kao rezultat hijerarhije i socijalnih prilika (*structural poverty*). Siromaštvo nastaje kao rezultat nezaposlenosti i zbog velikog broja starijih, djece, bolesnih, hendikepiranih, udovica i siročadi koje vlasti ne mogu

⁶⁴ Anne Winter, Thijs Lambrecht, „Migration, Poor Relief and Local Autonomy: Settlement Policies in England and the Southern Low Countries in the Eighteenth Century“, u: *Past and Present*, vol.218. (Oxford: Oxford University Press, 2013.), 94.

⁶⁵ Martz, 1983., 5-9.

⁶⁶ Beier, 1983., 30.

⁶⁷ Kaiser, 1998., 130-131.

zbrinuti. Gradske vlasti teško staju na kraj problemu siromaštva i sirotinje, a u zimskim mjesecima svaki problem postaje višestruk. Zbog nedostatka potrebe za sijanjem, kopanjem i oranjem gradovi se u zimskim mjesecima nalaze pod navalom seoskih migranata u potrazi za zaklonom, hranom i poslom.⁶⁸

Druga vrsta siromaštva nastaje u vrijeme kriza (*crisis poor*). Glad, ratovi, epidemije, loše žetve i nagle ekonomske promjene uzrokuju krize i stavljaju uteg na građanstvo. Povećanje cijena žitarica gotovo uvijek prati kriza zbog slabe kupovne moći građanstva, a gradski resursi i zalihe dolaze pod udar u zimskim mjesecima zbog već spomenutog priljeva stanovništva. S proizvodne strane promjena potražnje u industriji, revalorizacija valute (1630. Milan) ili propast glavne trgovačke industrije (industrija svile u Genoi) u trenutku stvara nezaposlenost. Brojno gradsko nezaposleno stanovništvo je povećano prilivom stanovništva sa sela bez potrebnih vještina ili postojećeg kapitala zbog čega su od početka u nezavidnoj poziciji. Najamni radnici nisu mogli računati na stalno zaposlenje, a poslodavci prema njima nisu snosili nikakav teret niti su bili u strahu od nedostatka zaposlenika.⁶⁹

Zanimljiv primjer gradske sirotinje su i osiromašeni plemići (*genteel poor*). Osiromašenje gradskog plemstva je usko povezano sa siromaštvom nastalim u vrijeme kriza. Nagli pad prihoda i bogatstva na koji nisu mogli utjecati nije u skladu s njihovim društvenim statusom i strukturom, stoga je svaka pomoć i donacija dolazila u tajnosti. Oslobođeni su od svakog ograničenja kada je u pitanju pravo na milostinju te u razdoblju krize prvi primaju pomoć od gradskih vlasti.⁷⁰

Posljednja vrsta siromaštva, dobrovoljno siromaštvo, uz sebe veže jaku kulturnu i društvenu tradiciju srednjovjekovnih dogmi i religijskih praksi. Srednjovjekovni model putujućeg klera, koji isključivo ovisi o milostinji kako bi nastavio s djelovanjem, predstavlja značajan problem za regulaciju i kontrolu prošnje i sirotinje. Gradsko i ruralno stanovništvo osjeća duhovnu i moralnu potrebu i obavezu pomoći kleru; svaki milodar je bio uzvraćen nekom vrstom oprosta grijeha pa je model privlačio brojno stanovništvo. Nije dugo trebalo da prosjaci, skitnice i drugi prevaranti iskoriste priliku i lažnim reprezentiranjem skupe značajne donacije. Razvija se misao da su prosjaci i siromasi moralno iskvareni te da su primarno

⁶⁸ Cowan, 1998., 153.

⁶⁹ Ibid., 154-156.

⁷⁰ Ibid., 155.

prijetnja za društvenu organizaciju. Prosjačenje u takvim okolnostima izaziva strah i nemir, a njihovo djelovanje je promatrano više kao epidemija koju treba prepoznati i ukloniti.⁷¹

Kategoriziranje i definiranje siromašnih i promjenjiv odnos prema svim potrebitima značajno utječu na razvoj ustanova i mehanizma socijalne pomoći. Mnoge institucije same prolaze proces razvoja ovisno o profilu potrebitih koji im pristupaju te o naravi i motivima koji prethode njihovom organiziranju.

⁷¹ Ibid., 155.

Oblici socijalne brige i pomoći

Institucionalizacija siromaha i sirotinje se u okvirima municipalnih i vjerskih organizacija razlikuje od centra do centra, ovisno o postojećim uvjetima i ekonomskoj razvijenosti. Početkom ranog novog vijeka lokalne ustanove stvaraju osnovu na kojoj će se temeljiti daljnji razvoj socijalne skrbi. U europskim gradovima supostoje različiti oblici dobrotvornih ustanova i oblika pomoći, bilo pod municipalnom ili crkvenom legislacijom ili na inicijativu privatnih investitora.⁷² Do 17. stoljeća organizacija pomoći ovisi o župnoj upravi te se sama podjela pomoći u mnogim župama dodjeljuje pojedinačno, dok se u gradovima organizira više na institucionalnoj razini. Na ruralnim ili rubnim dijelovima grada, odnosno na prostorima s manjom gustoćom stanovništva, se stvara odnos između siromašnih i postavljenih administratora i nadzornika za siromašne. Sami odnosi između subjekata i objekata pomoći se mijenjaju ovisno o razvoju sistema i institucija.⁷³

Razvoj moderne države teži provedbi centralizirane uprave i prihvatljivog sistema zakona i reda. Iako se razvija centralna državna vlast, održava se sistem lokalnih samouprava koji omogućavaju razvoj i provedbu autonomnih sistema uprave i povezane socijalne skrbi.⁷⁴ Isto tako se religijske institucije unutar moderne države održavaju kao ustanove za pomoć siromašnima. Kler radi na direktnoj brizi siromašnih, crkvene ustanove djeluju kao utočište bolesnih i sklonište izbjeglica, a školstvo djece i siročadi je gotovo isključivo do 18. stoljeća bilo pod utjecajem ili pod kontrolom Crkve, kako u europskim gradovima tako i u Banskoj Hrvatskoj, Slavoniji i gradovima pod mletačkom upravom.⁷⁵

Zanimljivo je uzeti u obzir i zakonsku zaštitu koju siromasi uživaju na crkvenim sudovima. Crkva još od 12. stoljeća pruža besplatnu pravnu zaštitu siromasima, kodificiranu unutar kanonskih zakona. Uredbe unutar kanonskih zakona utječu na kasniji razvoj municipalne pravne zaštite siromaha. Španjolski gradovi od 13. stoljeća osiguravaju odvjetnike za siromašne, dok Karlo V.⁷⁶ (1519 - 1556.) uspostavlja zakon kojime svaki siromah ima pravo na besplatnu sudsku zaštitu, a odvjetnicima i pravnicima je zabranjeno odbiti siromaha.⁷⁷

⁷² Kamen, 2000., 180-182.

⁷³ Shore, 2003., 144.

⁷⁴ Kamen, 2000., 189-191.

⁷⁵ Čoralić, 2013., 237.

⁷⁶ <https://www.britannica.com/biography/Charles-V-Holy-Roman-emperor> (10.4.2018.)

⁷⁷ Griet Vermeesch, „Access to Justice: Legal Aid to the Poor at Civil Law Courts in the Eighteenth-Century Low Countries“, u: *Law and History Review* Vol. 32, 3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2014.), 694.

Municipalne vlasti od 16. stoljeća oblike socijalne pomoći i organizaciju ustanova razvijaju oko centralizacije *poor relief*a, zabrane prošnje, kontrole djelovanja siromašnih te oko zaposlenja fizički sposobnih siromaha.⁷⁸ Svi oblici socijalne pomoći organizirano doniraju hranu, odjeću i u nekim slučajevima manje novčane svote, a često se siromašne i potrebite direktno pomaže prilikom nabave živežnih namirnica i drugih sredstava krucijalnih za svakodnevni život. Vremenom osnovna medicinska skrb biva pružana unutar institucija socijalne pomoći, a inicira se i direktna pomoć u domovima potrebitih.⁷⁹ Usprkos pokušajima kontrole i organizacije, gradske i crkvene vlasti ne pokazuju koordinaciju ni konstantu u provedbi socijalne pomoći.⁸⁰

Tijekom ranog novog vijeka Europa doživljava populacijski rast te prolazi kroz proces rasta cijena, smanjenja plaća, dislokacije agrarne proizvodnje, migracije stanovništva i sistematske urbanizacije. Populacijski rast i materijalna oskudica je problem koji se kontinuirano mijenja tijekom ranog novog vijeka te iziskuje od municipalnih i crkvenih vlasti konstantne promjene u organizaciji i praksi sistema socijalne pomoći.⁸¹

Gradske obitelji u trenucima neimaštine pomoć mogu potražiti unutar postojećih organizacija srednjovjekovne tradicije. Cehovi igraju važnu ulogu kada je u pitanju briga o obiteljima članova tako što nude kratkoročnu financijsku pomoć u vrijeme gospodarske krize, u trenucima neimaštine ili u slučaju smrti člana obitelji. Gradske bratovštine s druge strane nude pomoć općim karitativnim djelovanjem te zdravstvenom i financijskom zaštitom, a milostinju i njegu potrebitih organiziraju prema vlastitim kapacitetima i sredstvima.⁸²

Protestantske i katoličke bratovštine slično pristupaju problemima socijalne pomoći. Crkvene bratovštine organizirano doniraju novac, hranu i odjeću na ulici, a najčešći i najjednostavniji oblik davanja je direktna donacija pojedincu. Isti model potiču i župe koje koriste poklone, donacije ili oporučne ostavštine kako bi pomogli svojim župljanima i pružili duhovnu pomoć.⁸³ Članovi bratovština potiču donacije i davanja kao oblik moralne obnove. Tijekom 17. stoljeća bratovštine u Francuskoj, Španjolskoj i Italiji aktivno sudjeluju u ispomoći siromasima u hrani i odjeći te brinu o zdravlju, kako fizičkom tako i moralnom, onih

⁷⁸ Kamen, 2000., 180-182.

⁷⁹ Friedrichs, 1995., 216.

⁸⁰ Cowan, 1998., 158.

⁸¹ Friedrichs, 1995., 220.

⁸² Ibid., 216.

⁸³ Cowan, 1998., 157.

nemoćnih.⁸⁴ Mnoge bratovštine pružaju brigu siročadi, educiraju potrebite i djecu te preuzimaju financiranje sprovoda siromašnih.⁸⁵ Religijske bratovštine djeluju u svrhu razvijanja duha milosrđa i solidarnosti. Osjećaj društvene povezanosti pridonosi razvoju nereligijskih bratovština unutar kojih se razvija osjećaj međuovisnosti članova.⁸⁶ Katolička crkva nakon Tridentskog koncila (1545 - 1563.)⁸⁷ napore usmjerava prema direktnoj kontroli bratovština, koje do tog trenutka djeluju samostalno unutar Crkve. Nalaže se osnivanje novih hospitala i obnova starih , kao i obnova i razvitak administracije radi bolje kontrole i raspodjele sredstava.⁸⁸

Organiziranje cehova i drugih institucija, kao i rastući koncept građanstva utječu na razvoj komunalne filozofije modernih gradova i svijesti o brizi njenih sastavnica. Hijerarhija i struktura na kojoj se temelji gradsko uređenje ne računa na stalne promjene u populaciji. Kada bi broj stanovnika bio stalan, gradske vlasti bi lakše podnijele teret siromaštva, a pitanje je koliki bi pritisak na resurse predstavljala kontrolirana neimaština.⁸⁹

Urbanizacija vodi prema rastu manufakture koja omogućava zaposlenje velikog broja stanovništva u gradovima. Ipak, niske plaće i loši životni uvjeti guraju stanovništvo na rub siromaštva, a uskoro velika koncentracija stanovništva u gradovima rezultira manjkom radnih mjesta i mogućnosti rada.⁹⁰ Stanovništvo koje migrira u gradove u određenoj mjeri pomaže i bogati uvjete i funkcioniranje grada, pogotovo u obrtima gdje je stalna potreba za šegrtima. U slučaju da broj stanovnika nadilazi potrebe za radno sposobnima, uspostava novih modela i oblika pomoći prolazi legislativni proces koji ne prati migracijske procese.⁹¹

Manualni radnici u ekonomskoj piramidi jako malo zarađuju ili su plaćeni u hrani. Potonji ujedno čine najveći postotak stanovništva u gradovima kao i najveći broj radne snage ruralnog stanovništva. Zarada od fizičkog rada nije dostatna zbog povećanja cijena renta i živežnih namirnica, stoga sve više stanovništva početkom 16. stoljeća pomoć nalazi u gradskim ili crkvenim organizacijama.⁹²

⁸⁴ Ibid., 167.

⁸⁵ Kamen, 2000., 185.

⁸⁶ Franjo Šanjek, ur., *Povijest Hrvata - srednji vijek* (Zagreb: Školska knjiga, 2003.), 428.

⁸⁷ <https://www.britannica.com/event/Council-of-Trent> (10.4.2018.)

⁸⁸ August Franzen, *Pregled povijesti crkve* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.), 270.

⁸⁹ Friedrichs, 1995., 217.

⁹⁰ Beier, 1983., 1-3.

⁹¹ Friedrichs, 1995., 216.

⁹² Kamen, 2000., 177-179.

Mnogi obrtnici i druga radna snaga putuju u gradove u potrazi za poslom ili kao stanovnici grada traže pomoć lokalnih vlasti. Francuski gradovi su tijekom 16. stoljeća na udaru velikog broja migrirajućih seoskih vinara, vrtlara ili poljoprivrednih radnika koji nisu u stanju platiti porez. Povećanje agrikulturne proizvodnje i modernizacija rada s vremenom rezultiraju kratkotrajnim smanjenjem siromaštva, a gradski siromasi zaposlenje nalaze u ruralnim dijelovima i tako teret brige miču s ramena gradskih vlasti.⁹³ Primjer migracije siromašnog stanovništva imamo u vrijeme talijanskih ratova (1494 - 1559.). Ratom opustošena zemlja za sobom ostavlja brojno stanovništvo koje se slijeva prema gradovima u potrazi za boljim životom. O problemima sve rastućeg stanovništva u gradovima govori patricij Vicenze 1528. godine kada napominje kako se ne može proći ulicom, trgom ili crkvom bez da te gladno i bolesno mnoštvo ne moli za pomoć.⁹⁴

Stanovništvo koje ne nalazi zaposlenje u obrtima u najboljem slučaju radi kao osoblje u kućanstvima gradske elite ili kao najamni radnici. S druge strane, opcije za ženske migrante su izrazito limitirane, stoga vlasti jedne zajednice često potiču ženidbu ili migraciju kako bi se pojedina mjesta oslobodila ekonomskog pritiska.⁹⁵ Obitelji sa ženama, udovicama na čelu ili kućanstva koja ostaju bez skrbitelja nemaju druge opcije nego tražiti pomoć od socijalnih institucija. Žene u gradskim strukturama imaju manje radnog potencijala, ekonomski su ranjivije te imaju manje mogućnosti za preseljenje. Muškarci su skloniji napuštanju obitelji od žena, a jednako tako imaju veće šanse i skloniji su ponovno sklopiti brak pa su žene ekonomski, društveno i politički podređene. Postavljeni miraz prilikom sklapanja braka ženama nije pružao dovoljnu sigurnost, a šanse da zarađuje su bile male. Situacija se popravljala uspostavom zakona u pojedinim gradovima koji dopušta ženama da vode radnju ili trgovinu preminulog muža. Postavljeni plan nije zaživio zbog manjka financija i zbog nedostatka kontakata potrebnih za održavanje posla. Udovice zbog svega navedenog imaju pravo na primanje socijalne pomoći. Neudane žene nisu zaštićene poput onih udanih ili udovica te su sigurnost tražile u braku ili u zaposlenju kao služavke u domovima bogatih građana. Mnoge oporuke bogatih građana ostavljaju određena sredstva za vjerne slugе i sluškinje i tako pružaju određen oblik sigurnosti.⁹⁶

⁹³ Cowan, 1998., 154.

⁹⁴ Friedrichs, 1995., 219.

⁹⁵ Elise Van Nederveen Meerkerk, Danielle Teeuwen, „The stability of voluntarism: financing social care in early modern Dutch towns compared with the English Poor Law, c. 1600-1800“, u: *European Review of Economic History*, 18 (Oxford: Oxford University Press, 2013.), 83.

⁹⁶ Friedrichs, 1995., 227-228.

Stanovništvo i dalje uvelike ovisi o rodbinskim vezama u trenucima neimaštine. Obiteljski odnosi kao društveni običaj izazivaju osjećaj odgovornosti prema ostalim članovima rodbine te surađuju i financijski pomažu jedni drugima. Vremenom se regulira način kako i u kojim uvjetima rodbinska pomoć mora djelovati.⁹⁷ Ostavljena djeca i siročad imaju najveću stopu smrtnosti od svih koje možemo svrstati u kategoriju siromašnih. U većini slučajeva, izvanbračna djeca su smatrana neprimjerenim društvenim faktorom. Opća praksa prilikom ostavljanja siročadi je da se odvija u tajnosti. Roditelj u praksi ostavlja dijete zbog neimaštine ili zbog pritiska društva i obitelji. Djeca su ostavljana ispred hospitala ili u posebno ugrađene „ladice“ bez znanja administracije hospitala s ceduljicom na kojoj je ime djeteta i potvrda o krštenju.⁹⁸ Manje zajednice lakše lociraju roditelje ostavljenog djeteta te je ono vraćeno obitelji iz koje potječe. Zdrava siročad je često dana na skrb članovima porodice ili šire obitelji, a stvara se i rastuća praksa posvajanja/davanja siročadi susjedima ili ženama koje nemaju vlastite djece. Siročadi je tako osiguran opstanak, a posvojenjem su djeca mogla kasnije naslijediti imovinu posvojitelja te tako osigurati sebi vlastitu egzistenciju. Ipak, ona hendikepirana i bolesna napuštena djeca ili siročad bivaju ostavljena na smrt.⁹⁹

Za brigu o siročadi i ostavljenoj novorođenčadi treba organizirati dodatna sredstva i administraciju. Dojilje, skrbnici i učitelji postaju nužni radi razvoja i odgoja djeteta u produktivnog člana društva. Potrebna administracija financirana je iz gradskog ureda za siromašne i od prisilno prikupljenih sredstava od roditelja ostavljene novorođenčadi. Očevi spomenutih dolaze iz svih društvenih slojeva, često iz ilegalnih i izvanbračnih odnosa, a činjenica da su brojne majke zaposlene kao služavke govori o brojnosti odnosa visokog gradskog plemstva i nižih slojeva.¹⁰⁰ Rastuće stanovništvo, bilježeno u svim gradovima Europe, zajedno s postojećim predrasudama prema siromašnima i siročadi, utječu na rasprave i diskusije oko organizacije ustanova za socijalnu pomoć.¹⁰¹

Siromašno stanovništvo, bilo fizički sposobno ili ne, preživljava uz pomoć različitih ustanova za zbrinjavanje nemoćnih. Među spomenute ubrajamo hospitale, hospicije, ubožnice, ksenodohije, prenoćišta, sirotišta, domove za djecu, *workhouses*¹⁰² i *houses of*

⁹⁷ Friedrichs, 1995., 216.

⁹⁸ Kamen, 2000., 22.

⁹⁹ Cowan, 1998., 153.

¹⁰⁰ Friedrichs, 1995., 228.

¹⁰¹ Kamen, 2000., 173-175.

¹⁰² <https://www.merriam-webster.com/dictionary/workhouse;>(10.4.2018.)
<https://en.oxforddictionaries.com/definition/workhouse> (10.4.2018.)

*correction*¹⁰³ prisutnih u svim većim gradovima Europe. Prilikom ulaska u ustanove siromasi se obvezuju da će prestati s prošnjom i da će se pridržavati kršćanskog morala. Hospitali i hospiciji diljem Europe gotovo uvijek primaju invalide i slabe, nemoćne siromahe, a rijetko i one fizički sposobne. Vremenom fizički sposobni siromasi bivaju preusmjereni prema *workhouses* (prvenstveno u engleskim gradovima) unutar kojih su učeni pojedinim djelatnostima i vještinama kako bi se potakla i razvila disciplina za produktivniji način života.¹⁰⁴ *Houses of correction* u 17. stoljeću služe i kao svojevrsna burza rada; povjerenici ustanove okupljaju one sposobne prosjake te ih izučavaju i zapošljavaju u onim poslovima koji su u trenutku traženi.¹⁰⁵

Financiranje socijalne pomoći nije dostatno broju siromaha i potrebitih pa gradske vlasti oslonac nalaze i unutar postojećih župnih oblika pomoći. Crkva u kontekstu prelaska sa starog na novo državno uređenje usmjerava svoje djelovanje u korist državnih potreba, prvotno u protestantskim, a zatim u katoličkim zemljama. Kontrola crkvenog milosrđa i crkveni oblici socijalne skrbi postepeno ulaze u sisteme državnih odnosa i organizacije.¹⁰⁶ Općenito gledajući, moderna država koristi tradiciju crkvene pomoći kako bi, pozivajući se na kršćanska učenje, preusmjerila težinu socijalne pomoći na resurse Crkve, istovremeno razvijajući i akumulirajući kapital za razvoj municipalne mreže institucija za socijalnu pomoć. Kao primjer imamo nizozemske gradove, unutar kojih se, unatoč razvijenoj sekularnosti, religijske institucije brinu o disciplini, javnome redu i komunalnoj skrbi stanovništva.¹⁰⁷

Lijek za siromaštvo se na koncu nalazi u zaposlenju siromašnih i edukaciji mladih u različitim vještinama. Vlasti nalaze financije za javne radove putem donacija, postavljenih poreza ili rezanjem troškova iz drugih segmenata gradskog proračuna. Ipak, gradske vlasti diljem Europe imaju problem s edukacijom siromašne djece. Brojna izvješća gradskih službenika govore o toksičnoj praksi siromašnih roditelja koji kod djeteta stvaraju kulturu prošnje od koje imaju veću trenutačnu korist negoli iz djetetova dugoročnog učenja vještine i šegrtovanja.¹⁰⁸

¹⁰³ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/houses%20of%20correction>; (10.4.2018.)
https://en.oxforddictionaries.com/definition/house_of_correction (10.4.2018.)

¹⁰⁴ Kamen, 2000., 181-182.

¹⁰⁵ Cowan, 1998., 164.

¹⁰⁶ Jedin, 1978., 300-302.

¹⁰⁷ Ellen Meiksins Wood, *Liberty and poverty: a social history of Western political thought from Renaissance to Enlightenment* (London; New York: Verso, 2012.), 112.

¹⁰⁸ Martz, 1983., 9-10.

Djeca bez roditelja su smještena u organizirana sirotišta ili hospitale gdje su podučena radnoj etici i potrebnom obrtu ili vještini, a pojedini domovi ili *workhouse* primaju djecu koju roditelji ne mogu prehraniti.¹⁰⁹ Razvoj ustanova socijalne skrbi kao i promjena društvene i političke misli utječu na promjenu prirode odnosa roditelja i djeteta tijekom 18. stoljeća pa sam odgoj i obrazovanje djece unutar ustanova nisu namijenjeni samo siromašnima. Francusku aristokraciju 18. stoljeća karakteriziraju izniman promiskuitet i odnosi oslobođeni konvencionalnih veza i normi. Za razliku od ideala žene koja brine o kućanstvu i odgaja djecu na moralan i primjeren način, plemkinje u Francuskoj odgoj djece prebacuju na dojilje i na matrone njihova posjeda.¹¹⁰

Pred kraj 17. stoljeća hospital u Madridu brine o oko 1400 ostavljene djece, dok onaj u Parizu bilježi oko 2000 siročadi.¹¹¹ Brojna djeca pogođena krizom iz ruralnih dijelova zemlje prelaze u gradove na službu u kućanstva ili kod obrtnika. U Bernu početkom 18. stoljeća djeca i mladi čine četvrtinu stanovništva grada, dok mlado radno stanovništvo pred kraj 17. stoljeća čini petinu stanovništva Londona.¹¹² Početkom 18. stoljeća municipalne vlasti u Engleskoj osnivaju brojne *charity schools*,¹¹³ ali pod upravom crkvenih redova i održavane putem privatnih donacija. U spomenutoj ustanovi djeca su odjevena i odgajana te primaju osnovnu edukaciju dostatnu za slanje kod obrtnika, što s vremenom postaje praksa u svim ustanovama socijalne pomoći u Engleskoj.¹¹⁴

Spomenute i druge institucije naglašavaju potrebu za razvojem discipline među sirotinjom i siročadi. Navedeno moramo uzeti u obzir kao produkt razvoja moderne države i povezanih ekonomskih i političkih teorija. Iako razvoj moderne države usmjerava i razvoj socijalne skrbi, religijski utjecaj i dalje biva prisutan u radu i odnosima.

¹⁰⁹ Friedrichs, 1995., 223.

¹¹⁰ James Van Horn Melton, *The Rise of the Public in Enlightenment Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001.), 209.

¹¹¹ Kamen, 2000., 22.

¹¹² Ibid., 43.

¹¹³ <https://www.britannica.com/topic/charity-school> (10.4.2018.)

¹¹⁴ Sarah Lloyd, „Agents in their own concerns? Charity and the economy of makeshifts in eighteenth-century Britain“, u: Stephen King, Alannah Tomkins, ur, *The poor in England 1700-1850: An economy of makeshifts* (Manchester; New York : Manchester University Press, 2003.), 107.

Uloga karitativnog doniranja

Martin Luther, John Calvin i drugi kršćanski teolozi, zagovaraju davanje milosti kao način moralnog iskupljenja i pomoći nemoćnima.¹¹⁵ Najznačajnije donacije se prikupljaju putem oporuka kojima pojedinci siromasima ostavljaju donacije u obliku odjeće, hrane ili manjih novčanih svota, a često pridonose i održavanju određenih institucija ili osiguravaju sredstva za pomoć prilikom osnivanja novih. Navedene donacije u početku uključuju samo religijske institucije, a s vremenom i one osnovane na privatnu inicijativu.¹¹⁶

Oporučne donacije od srednjeg vijeka pružaju značajnu pomoć u zbrinjavanju nemoćnih. S vremenom se raspodjela sredstava iz oporuka racionalno modificira u svrhu bolje preraspodjele pomoći među siromašnima. Brigu o raspodjeli oporučno ostavljenih dobara na lokalnoj razini vodi župni kler. Distribucija hrane i manjih novčanih svota se u principu provodi na dan sprovida u organiziranoj maniri kako bi se pravilno raspodijelila sredstva (npr. raspodjela ostavštine Aldermana Agara 1571. godine).¹¹⁷

Početni motivi katoličkih teologa leže u tradiciji srednjovjekovne crkve koja je putem milodara ispunjavala dužnosti božje milosti. Dužnost svakog vjernika je brinuti o nemoćnima i tako pokazati odanost i privrženost vjeri. Privatne donacije se radi potonjih razloga održavaju kao čest oblik pomoći, a osobito u trenutcima kada drugi oblici socijalnog zbrinjavanja nisu dostatni. Privatne donacije na ulicama ili direktno iz domova pojedinca potiču različiti teolozi i moralisti kao način spasenja duše; dominikanski teolog Domingo de Soto (1494 - 1560.), jedan od značajnijih predstavnika skolastike 16. stoljeća, govori o korisnosti privatne donacije za spasenje duše, te kao najjednostavnije sredstvo kojime imućni mogu činiti dobro. Praktičan razlog poticanja i dopuštanja privatnog davanja je oslobađanje organizirane milostinje od pritiska konstantne milostinje i davanja u vrijeme kriza.¹¹⁸

Katolička Crkva zagovara doniranje sredstava kao primjer doktrine *good work* putem koje se stanovništvo približava Bogu i zbog koje će biti nagrađeni nakon smrti. Institucije pokušavaju izazvati osjećaj empatije među građanstvom predstavljajući siromaštvo kao stanje

¹¹⁵ Cowan, 1998., 167.

¹¹⁶ Friedrichs, 1995., 219.

¹¹⁷ Cowan, 1998., 167.

¹¹⁸ Ibid., 165-166.

u kojemu se svatko može naći. Davanje siromašnima je način čišćenja od grijeha, a zauzvrat siromašni mole za duše svojih dobročinitelja.¹¹⁹

Diljem Europe rastu privatni doprinosi municipalnim institucijama poput hospitala i prenoćišta. U talijanskim gradovima trgovci daju veliku svotu hospitalima; kao primjer imamo trgovca Giulia Cesara Lampugnaria koji 1630. godine milanskom hospitalu ostavlja 196000 lira u sredstvima i 63500 lira u novčanom iznosu. S druge strane, u španjolskim gradovima privatne donacije čine manji postotak u ukupnom uzdržavanju i pomoći siromašnima.¹²⁰ Juan Luis Vives ističe potonje početkom 16. stoljeća kada kritizira razmetno plemstvo što ne pomaže potrebitima i crkveni kler što nepravilno koristi donacije i fondove za sirotinju.¹²¹

Privatne donacije, davanje milosrđa i oporučne ostavštine tijekom 16. i 17. stoljeća u nekim engleskim gradovima nude jednaku pomoć siromašnima kao i službena pomoć vlasti. Privatna donacija najviše dolazi do izražaja u vrijeme epidemija i kriza. Londonski *Privy Council*¹²² zahtijeva da se građani srijedom i petkom odreknu porcije hrane te dodijele siromasima. U slučajevima krize nije nesvakidašnje da gradske vlasti od bogatog građanstva ili klera direktno zahtijevaju hranu, novac, zaklon ili bilo koji drugi oblik milodara. Praksa se ponavlja u Francuskoj, Italiji, Španjolskoj i njemačkim gradovima.¹²³

Gradsko plemstvo i građanstvo nizozemskih gradova podjednako ostavlja donacije putem oporuka, a praksa je najučestalija kod udovica. Donacije i darovi ovise o mogućnostima darovatelja, a uvjeti doniranja su postavljeni u oporukama. Darovatelji putem oporuka najčešće daruju odjeću, postelju, knjige ili manje novčane svote. Početkom 17. stoljeća službenici institucija za pomoć siromašnima posjećuju kućanstva preminulih, čak i onih koji su na samrti, kako bi provjerili sadržaj oporuka i eventualne oporučne donacije. Zbog navedenog je pitanje koliko su činovnici utjecali na ispisivanje oporuka i koliko su djelovali prema naputcima preminulih, a koliko prema vlastitom vođenju.¹²⁴

Doniranje postaje praksa zbog sveprisutnih sakupljača ili činovnika koji obilaze ulice i kućanstva grada te se na kraju sam čin doniranja praktički ustalio kao socijalna obaveza.

¹¹⁹ Marco H. D. Van Leeuwen, „Giving in early modern history: philanthropy in Amsterdam in the Golden Age“, u: *Continuity and Change*, 27 (London: Cambridge University Press, 2012.), 323-327.

¹²⁰ Kamen, 2000., 185.

¹²¹ Martz, 1983., 9-11.

¹²² <https://www.britannica.com/topic/Privy-Council-United-Kingdom-government> (10.4.2018.)

¹²³ Cowan, 1998., 166-167.

¹²⁴ Van Leeuwen, 2012., 310-318; 330.

Potonje, uz religijske razloge doniranja (strah od smrti, pomoć potrebitima, briga o duši, milost božja), predstavlja neophodnu obavezu svakom građanu.¹²⁵ U vrijeme značajnije oskudice sredstava prikupljači donacija polaze s otvorenom posudom kako bi stavili veći pritisak na građanstvo. Crveni propovjednici zagovaraju davanje siromašnima i kritiziraju one škrte, dok u vrijeme blagdana ne davanje milostinje može čak biti okarakterizirano i kao ozbiljan grijeh. Zbog svega navedenog možemo zaključiti da zapravo ne postoji pretjerana razlika između obaveznog poreza i privatne donacije.¹²⁶

Religijski razlozi dominiraju kada su u pitanju donacije ustanovama i smještajima uspostavljenima na inicijativu privatnih ličnosti. Diljem Europe bogatije građanstvo i plemstvo osniva *almshouse foundations* (zadužbina za osnivanje kuća za siromašne), a često doniraju i postojećim, valjano organiziranim ustanovama pod vodstvom pouzdanih ljudi.¹²⁷

Imućnije građanstvo ili plemstvo spasenje duše osigurava putem oporuka i donacija predanih u novcu, odjeći ili hrani, dok donacije koje običan pojedinac doprinosi u manjoj mjeri fizički pomažu siromahu, a u većoj mjeri duševnom spasenju donatora.¹²⁸ Donji staleži Londona u prvoj polovici 16. stoljeća daju 61 % darova religijskim institucijama, a samo 18 % direktno siromasima i prosiacima. Davanja religijskim institucijama između 1601. i 1640. godine padaju na samo 9,8 %, dok direktna davanja siromašnima u isto vrijeme rastu na 52,4 %.¹²⁹ Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće Amsterdam u prosjeku bilježi oko 250000 stanovnika, a ako uzmemo u obzir da u prvoj polovici 18. stoljeća gotovo 45 % oporuka ostavlja darove za siromašne, možemo zaključiti kako su uprihođena značajna sredstva za pomoć siromašnima. S druge strane, stanovništvo u ruralnim dijelovima zbog slabijih prihoda donira samo 15 % oporuka. Praksa je slična i u drugim dijelovima Europe, kao naprimjer u Engleskoj gdje se sredinom 17. stoljeća gotovo trećina oporuka donira socijalnim ustanovama.¹³⁰

¹²⁵ Ibid., 320.

¹²⁶ Van Nederveen Meerkerk, Teeuwen, 2013., 90-91.

¹²⁷ Van Leeuwen, 2012., 321-322; 329.

¹²⁸ Kamen, 2000., 179.

¹²⁹ Ibid., 185.

¹³⁰ Van Leeuwen, 2012., 306-310.

Razvoj logistike i uprave nad oblicima socijalne pomoći

Problemi za organiziranu pomoć nastaju kada se prijeđe granica populacijske i gospodarske održivosti unutar gradova pa mnoštvo ostane bez opcija za zaposlenje. U potonje treba uzeti u obzir i stanovništvo koje se nalazi na rubnim dijelovima grada i izvan gradskih zidina, koje nema druge opcije nego prositi i tražiti pomoć u postojećim institucijama. U teoriji, grad upija samo stanovništvo s potrebnim i posebnim vještinama ili one rijetke koji bogatstvom mogu kupiti mjesto u gradu.¹³¹

Kao što je već spomenuto, broj siromašnih u vrijeme krize raste do nezamislivih granica. Gospodarske, zdravstvene ili ratom uzrokovane krize u gradove donose more siromaha, teško bolesnih i ozlijeđenih kao i mnoštvo djece koja ostaju bez obitelji. Administrativno gledano, dokumentiranje siromašnih u tim okolnostima postaje nemoguć zadatak. Omjer siromašnih i onih koji nisu siromašni se konstantno mijenja pa je sama procjena potrebne pomoći bila nevjerodostojna i promjenjiva.¹³²

Administrativni razvoj direktno utječe na kasniji infrastrukturni napredak ustanova socijalne pomoći. Osnivanju ili razvoju različitih ustanova koje pružaju skrb prethode inicijative gradskih vlasti i župljana za popisivanje sirotinje u vlastitim administrativnim područjima. Gradske vlasti i župni kler prikupljaju podatke i vode registar prisutnih potrebitih kako bi ustanovili količinu sredstava za pomoć siromašnima. Navedeni popisi se provode diljem Europe. Pariške župe 1525. godine provode popise unutar urbanih dijelova, gradske vlasti Toleda to čine 1543., a popisi Grenobla sredinom 16. stoljeća osim potrebitih pokrivaju i onu sirotinju koju bi se trebalo istjerati iz grada. Popisi norvičke sirotinje iz 1570. godine navode i načine po kojima bi se trebala suzbiti i spriječiti prošnja. Značaj svakog popisa su selektivnost i odrednice po kojima se određuje tko zaslužuje pomoć.¹³³

Gradovi u vrijeme svoga širenja upijaju lokalna predgrađa i prilaze ruralnim područjima, što je praćeno naglim populacijskim rastom. Postojeće građanstvo s gradskim plemstvom nastanjuje jezgru i centar grada, dok rubni dijelovi i gradska periferija privlače stanovništvo iz ruralnih dijelova koje ujedno traži i najveću pomoć. Među popisanim siromasima najviše pomoći primaju žene i djeca (djecom se smatraju svi oni ispod 15. godine života, točnije, ono stanovništvo koje ne može samostalno naći zaposlenje).¹³⁴

¹³¹ Friedrichs, 1995., 217.

¹³² Ibid., 215.

¹³³ Cowan, 1998., 158.

¹³⁴ Kamen, 2000., 176.

Rastuće metropole teško nadziru predgrađa i širu gradsku okolicu, stoga broj zapisanih siromaha nije uvijek ažuran, a ne možemo ni procijeniti točan broj nelicenciranih obrtnika i najamnih radnika. Loša administrativna organizacija u trenucima ne može pratiti ni kretanje unutargradske sirotinje. Svaki trgovinski dan ili sajam donosi nove putnike s kojima dolaze brojni migranti, skitnice i prosjaci, koji ostaju i nakon prolaska sajma. Gradske vlasti svjesno gledaju na rastući problem siromaštva i sirotinje i na vlastitu nemogućnost da ih dosljedno nadziru. U svrhu toga prate djelovanje lokalnih gostionica i krčma, odnosno prate i nadziru tko traži smještaj i u koje vrijeme.¹³⁵

Postojeće gradsko siromaštvo se nije moglo ukloniti i zanemariti, ali se osigurava da status građanstva ne steknu oni nepoželjni iz upijenih okolnih područja. Radi navedenog se ograničavanje broja siromaha postavlja kao gradska dužnost i obaveza. Njemački gradovi bore se protiv potonjeg tako što prilikom prijave za građanstvo ili privremeni boravak zahtijevaju od „kandidata“ da dokaže postojanje adekvatnih sredstava za život. U pojedinim slučajevima kandidati moraju službeno obećati kako neće tražiti pomoć od gradskih socijalnih programa određeni broj godina.¹³⁶

U mnogim gradovima srednje Europe socijalna skrb se razvija zajedno s reformacijom. Protestantska teologija nadilazi duhovnu potrebu socijalne pomoći i pristupa realnim potrebama zbrinjavanja siromašnih. Protestantske gradske vlasti preoblikuju sredstva prikupljena gašenjem samostana, sjemeništa i drugih crkvenih institucija te ih koriste u svrhu reforme socijalne pomoći u sklopu širih društvenih i političkih reformi.¹³⁷ Protestanti u njemačkim gradovima veće napore ulažu u održavanje i organiziranje crkvene imovine. Imovinu samostana i crkvenih institucija koriste radi zbrinjavanja i obrazovanja siromašnih i siročadi.¹³⁸ Zatvaranje religijskih institucija se provodi i sredinom 16. stoljeća u Engleskoj. Do zatvaranja monaških redova dolazi i zbog poražavajućeg podatka da samo 2,5 % monaških prihoda odlazi na brigu o siromašnima. Monaški popisi početkom 16. stoljeća bilježe samo dio obaveznih darova za siromašne, dok se donacije i ostale vrste prihoda izostavljaju iz generalnog popisivanja. Naspram samostana, župni crkveni prihodi se bilježe bolje i temeljitije.¹³⁹

¹³⁵ Friedrichs, 1995., 218.

¹³⁶ Ibid., 225.

¹³⁷ Ibid., 221.

¹³⁸ Beier, 1983., 21.

¹³⁹ Ibid., 19-20.

Reformacija stavlja organizaciju socijalne pomoći u ruke municipalnih vlasti. Isto je učinjeno i u sudstvu i administraciji gdje su postavljeni *laymen*¹⁴⁰, naspram protureformacije koja zagovara razvoj sekularnih disciplina, ali pod crkvenim okriljem. Izvan državne organizacije manje religijske zajednice u gradovima (hugenoti, moriskosi, židovi itd.) vode sistem pomoći koji obuhvaća samo pripadnike njihove zajednice.¹⁴¹

Do konca 16. stoljeća standardiziraju se popisi stanovništva u Engleskoj. Unutar popisa se bilježe kućanstva kao i njihov ljudski i financijski potencijal. Pomoću spomenutih popisa gradske i župne vlasti dobivaju dojam o financijskoj snazi svog stanovništva i o dubini i postojanosti siromaštva. Između ostaloga popisi daju financijski pregled preko kojega se procjenjuje kome i kako pružiti pomoć. Siromasi koji su prema popisu prethodno imali iskustva u obrtu lakše pronalaze posao, a mnogi mladi sreću traže kao šegrti.¹⁴²

Protestantska etika i reformacija u principu municipalnog uređenja socijalne pomoći utječu i na razvoj socijalne skrbi u Engleskoj. Između 1485. i 1649. godine se uspostavlja preko 20 statuta koji se direktno odnose na brigu o siromašnima i nemoćnima.¹⁴³ Početkom ranog novog vijeka se stvara institucionalni imperativ za rješavanje problema skitnica i prosjaka. Henrik VIII. početkom 16. stoljeća unutar *Bishops Book* potiče plemstvo i bogato građanstvo da pomažu potrebitim siromasima i prijavljuju prosjake i skitnice. Prema principima postavljenih zakona za siromašne kažnjava se prosjake i skitnice sposobne za rad, a pomaže se onima koji nisu u stanju brinuti o sebi. Uspostavljaju se statutarni zakoni, prvo u gradovima, a potom i u ruralnim zajednicama po kojima su vlasti dužne pomoći onesposobljenima.¹⁴⁴

Definiranje zaslužnih i nezaslužnih krucijalno je prilikom postavljanja novih sistema socijalne pomoći. Engleski zakon iz 1531. definira razliku između običnih skitnica i prosjaka od onih bolesnih i vrijednih siromaha. Bolesni i nemoćni imaju kraljevsko dopuštenje prositi u svojim župama. Dodatna specifikacija zaslužnih i nezaslužnih slijedi zakonom 1552. godine prema kojemu su župnici obavezni popisati i time registrirati siromašne stanovnike svoje župe i prema popisu odrediti raspoloživa sredstva za njihovu brigu.¹⁴⁵ Važan korak u razvoju socijalne skrbi je i razvoj svijesti o siromaštvu kao kategoričnom elementu

¹⁴⁰ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/layman> (10.4.2018.)

¹⁴¹ Kamen, 2000., 173-175.

¹⁴² Beier, 1983., 26-27.

¹⁴³ Ibid., 1-3.

¹⁴⁴ Ibid., 13-14.

¹⁴⁵ Asa Briggs, *Socijalna povijest Engleske* (Zagreb: Barbat, 2003.), 113.

ranonovovjekovnog društva. Engleske uredbe iz 1597. i 1601. godine prepoznaju siromašne kao element u društvenoj strukturi. Uspostavljen je porez za svaku župu uz određene municipalne administratore koji nadziru rad svake župe, popisuju siromašno stanovništvo, prate naplaćivanje obvezujućih poreza kao i razvoj radnih projekata za nezaposlene.¹⁴⁶

Engleski sistem orijentira se oko župnog uređenja lokalnih zajednica. Župne zajednice zahtijevaju od doseljenika *bond*¹⁴⁷ kao pokriće za eventualne troškove koje će doseljenici zahtijevati u slučaju neimaštine. Stanovnik dobiva pravo na primanje socijalne pomoći ako posjeduje imovinu u vrijednosti od 10 ili više funti, ako uredno plaća župni porez, putem ženidbe, otvaranjem obrta ili cjelogodišnjim radom na javnim poslovima.¹⁴⁸ Registracija siromaha se širi na doseljenike upravo zbog potonjeg razloga, a time se i razvijaju administracija lokalnih zajednica i raspodjela sredstava. Kandidati za naseljavanje bivaju izbačeni iz župe ako nemaju osnovne mogućnosti za zaradu, preživljavanje ili za isplatu *bonda*.¹⁴⁹

Definiranje i kategoriziranje siromašnih napreduje i putem dodjele posebnih certifikata. Certifikat je službeni dokument kojim vlasti jedne zajednice dopuštaju pojedincu primanje pomoći i kojim na sebe preuzimaju odgovornost njegove brige. Isto tako se osigurava da svaka zajednica brine o siročadi zajednice bez da teret njihova odgoja i brige preusmjeri na druge zajednice.¹⁵⁰ Postavljene uredbe samo relativno reguliraju međuodnos zajednice i primatelja pomoći jer većina zajednica postavlja zasebne regulacije i propise prema kojima dodjeljuje i dopušta certifikate siromašnima. Sistem se nadopunjava ugovorom o naseljenju (*settlement*) koji onemogućava siromašnima naseljenje i zaposlenje u drugim zajednicama. Ugovor osigurava da siromašno stanovništvo ne migrira, već da pritisak socijalne brige ostane unutar zajednice iz koje pojedinac potječe.¹⁵¹

Uredba iz 1536. godine dopušta da se siročad i ostala nezbrinuta djeca starosti od 5 do 14 godina zaposle i postave u službu u *husbandry*¹⁵² ili u *houses of correction* unutar kojih se obrazuju i discipliniraju djeca, radno sposobno, mlado ili staro stanovništvo, skitnice i drugi prosjaci nakon čega nudi mogućnost zaposlenja na različitim poslovima. Uredbe iz 1597. i

¹⁴⁶ Beier, 1983., 4.

¹⁴⁷ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bond> (10.4.2018.)

¹⁴⁸ Winter, Lambrecht, 2013., 95.

¹⁴⁹ Friedrichs, 1995., 225-226.

¹⁵⁰ Winter, Lambrecht, 2013., 96.

¹⁵¹ Ibid., 101-106.

¹⁵² *Husbandry* možemo u arhaičnom obliku definirati kao brigu o kućanstvu.
<https://www.merriam-webster.com/dictionary/husbandry> (10.4.2018.)

1610. godine šire zaštitu nemoćne djece i siročadi tako što omogućavaju gradskoj vlasti oduzimanje djece onim roditeljima za koje smatraju da žive u siromaštvu i u neprihvatljivim, štetnim uvjetima. Spomenuta djeca su slana kod rodbine, u druga kućanstva na službu ili kod obrtnika na šegrtovanje. Općenito gledajući, gradovi u svojim statutima propisuju posebne odredbe za pomoć nemoćnima, ali te odredbe od 16. stoljeća prolaze različite promjene kako bi odgovorile zahtjevima vremena.¹⁵³

Modeli brige i skrbi o siromašnima kodificirani su zajedničkim zakonom izdanim 1601. godine za kraljice Elizabete I. (*Elizabethan Poor Law*) koji se uz preinake održao sve do 1834. godine. Limitirana administrativna organizacija nije mogla podnijeti ni podržati velik broj siromašnih u gradovima, stoga se išlo za time da se svaki siromah vrati na mjesto iz kojeg potječe. Lokalne zajednice bi tako brinule samo o vlastitim siromasima, a stari i novi hospitali bi sredstva dobivala po potrebi, ovisno o broju starih, udovica, siročadi i bolesnih.¹⁵⁴ Sposobno stanovništvo se obvezuje na davanje milostinje pod prijetnjom kriminalnog procesuiranja ako to odbije. Isti statut kažnjava one vlasti koje ne prikupljaju sredstva za pomoć siromašnima ili ako prikupljena sredstva koriste u druge svrhe.¹⁵⁵

Elizabetanski zakon za siromašne iz 1601. godine lokalizira upravu čiji se članovi biraju jednom godišnje pod kontrolom župnih dužnosnika i 4 municipalna nadzornika. Imenuje se nadzornik za siromašne i glavni župni dužnosnik za kontrolu prikupljenih financija i vođenje socijalne pomoći. Svaka župa mora postaviti dužnosnika za socijalnu skrb, a gradske vlasti nadglednika za siromašne. Potiče se gradnja smještaja i ustanova za siromašne i siročad po župnom trošku na privatnom ili zajedničkom zemljištu.¹⁵⁶ Djeca su smješтана u hospitale i sirotišta, a ona starija su slana na šegrtovanje kod obrtnika ili u bogatija kućanstva na službu. Isti zakon brani javnu prošnju i skitnju te propisuje kaznu za one koji su uhvaćeni u spomenutim djelima.¹⁵⁷

Skitnicama (*vagrants*)¹⁵⁸ je odbijana pomoć, a vremenom su *vagrancy* i prošnja smatrani kriminalnim djelima. Sredinom prve polovice 17. stoljeća Engleska ima manje od 5000000 stanovnika, među kojima se bilježi oko 25000 skitnica uhićenih zbog prošnje, a broj prosjaka postaje značajno veći zbog stalne migracije siromašnog stanovništva. Već spomenuti

¹⁵³ Beier, 1983., 25.

¹⁵⁴ Cowan, 1998., 164.

¹⁵⁵ Beier, 1983., 23-24.

¹⁵⁶ Ibid., 24.

¹⁵⁷ Kamen, 2000., 182-183.

¹⁵⁸ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/vagrant> (10.4.2018.)

rast stanovništva uzrokuje nesrazmjer između radno sposobnih i same potrebe za radom, što na kraju rezultira padom cijena rada. Zbog navedenog nastaje populacijski mjehur s adolescentima i mladim nezaposlenim stanovništvom koje zbog nužde pristupa prošnji i skitnji.¹⁵⁹

Loše plaće i radni uvjeti stvaraju atmosferu unutar koje radnici radije biraju nezaposlenost. Zbog pada cijena i čestih epidemija od 16. stoljeća seosko stanovništvo gravitira prema gradovima. Šegrtstva i rad u kućanstvima i domaćinstvima je češći u gradovima, dok 20 % seoske radne snage u 17. stoljeću radi u kućanstvima plemstva ili imućnijih ljudi kao sluga ili kao zemljoradnici na posjedima. Jedan zakon o siromašnima propisuje da sposobni siromasi moraju imati svoje *masters*¹⁶⁰, a oni koje ulaze u obrte imaju osigurano sedmogodišnje pripravništvo. Istovremeno se na selima događa proces zgrade manjih posjeda prilikom čega nestaju komunalna poljodjelstva, a organiziraju se veća poljodjelstva pod privatnim vlasništvom.¹⁶¹

Odredbe za pomoć siromasima se skupljaju 1630. u *Book of Orders*. Unutar spomenute knjige nalazimo uredbe o tjednoj podjeli novčane pomoći siromasima, o potrebnoj organizaciji smještaja, zdravstvenoj skrbi, podjeli i dodjeli odjeće, zaposlenju, obrazovanju pa sve do financiranja pogrebnih troškova siromaha. Posebne uredbe, odnosno primjena istih, provode se u vrijeme epidemija i kriza.¹⁶²

The Settlement Act iz 1662. godine postavljen za Englesku i Wales određuje obvezan porez za sve građane kojim bi se financirala skrb za siromašne, a sam porez je ovisio o mogućnostima svakog kućanstva.¹⁶³ Potonje predstavlja i napredak u socijalnoj politici vlasti jer se prilagođava mogućnostima oporezivih, dok kontinentalni dio Europe zahtijeva fiksiranu sumu. Također se naglašava da se porez prikupljen unutar jedne zajednice koristi za siromahe dotične zajednice. Siromasi koji ne pripadaju tom mjestu ne mogu primiti pomoć.¹⁶⁴

Engleski porez za zbrinjavanje siromašnih nije proveden u potpunosti. U najboljem slučaju dvije trećine stanovništva plaća spomenuti porez, stoga nije rijetko da vlasti direktno daju dodatna sredstva za financiranje siromašnih. Privatne donacije i dalje pružaju značajna sredstva u financiranju siromašnih, niti se njihov utjecaj smanjuje centralizacijom socijalne

¹⁵⁹ Beier, 1983., 3-7.

¹⁶⁰ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/master> (10.4.2018.)

¹⁶¹ Beier, 1983., 8-9.

¹⁶² Ibid., 29.

¹⁶³ Winter, Lambrecht, 2013., 91.

¹⁶⁴ Ibid., 91-92.

pomoći, bilo u Engleskoj ili nizozemskim gradovima. Prikupljanje donacija, oporučne ostavštine, kutije za prikupljanje itd. tijekom 17.stoljeća pružaju podjednaka sredstva kao i institucionalni oblici pomoći, dok na prijelazu stoljeća taj broj značajno pada; porez za siromašne pred kraj 18. stoljeća čini 75 % financija za pomoć siromašnima.¹⁶⁵

Engleska i nizozemske zemlje organiziraju legalna tijela (*poor tables*) odvojena od župnih institucija koje pristupaju problemima i brizi o siromašnima, podjednako u gradovima i ruralnim dijelovima.¹⁶⁶ Prihodi ustanova socijalne skrbi manje ovise o financijama iz proračuna, a više o donacijama i darovima. *Poor tables* skupljaju donacije u obliku zemlje, kapitala i rente, a iznos za zbrinjavanje potrebitih koji prilaže lokalna vlast se dobiva od izračuna prosječnog iznosa od godišnjih primanja po glavi stanovnika.¹⁶⁷ Rast stanovništva iziskuje veća sredstva od strane institucija socijalne skrbi pa nakon 1750. godine *poor tables* povećavaju oporezivanje i druge namete nad građanstvom i gradskim plemstvom. Također zbog sve većeg broja stanovništva nastaje problem naseljavanja i povezanog migriranja.¹⁶⁸

Španjolski humanist Juan Luis Vives svojim djelom *De subventionem puperum* (1525.) ulazi u motive i načine po kojima bi se trebalo brinuti o nemoćnima. Prema Vivesu, prva zadaća municipalnih službenika je izrada godišnjeg popisa siromašnog stanovništva, s naglaskom na prosjake i skitnice. Popis bi odredio zaslužne i nezaslužne prosjake, a domaće prosjake odijelio od oni stranih.¹⁶⁹ Pojedinaac dobiva pravo na pomoć nakon ispitivanja i istrage koje vode gradsko vijeće i dužnosnici. Gradski dužnosnik i notar posjećuju siromahe s prebivalištem te sastavljaju popis o njihovim fizičkim i financijskim potrebama (popis djece, imovine, sredstava itd.) te opće zapise o uvjetima prebivališta. Način pomoći i općenito pitanje primanja pomoći ovise o podacima nađenim na sastavljenim popisima. Siromasi smješteni u hospitalima i drugim ustanovama također su predmet istrage. Gradski nadzornici okupljaju i usmjeravaju prosjake i skitnice prema trgovima gdje ih dužnosnici ispituju i registriraju. Odbijanje ispitivanja i registriranja rezultira zatvaranjem i izbacivanjem iz grada. Zbog bolje kontrole siromaštva Vives potiče preuzimanje hospitala od strane gradskog magistrata. Uvjeran kako su hospitali i druge institucije ispunjeni prevarantima i lopovima, zagovara temeljitu provjeru svih pristupnika institucijama socijalne skrbi.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Van Nederveen Meerkerk, Teeuwen, 2013., 87-88.

¹⁶⁶ Winter, Lambrecht, 2013., 99.

¹⁶⁷ Ibid., 101-102.

¹⁶⁸ Ibid., 102-103; 108.

¹⁶⁹ Cowan, 1998., 159.

¹⁷⁰ Martz, 1983., 9-11.

Gradovi Kastilje održavaju za vrijeme vladavine Karla V. (1516 - 1556.) niz sjednica na kojima se raspravlja o siromaštvu i brizi o siromašnima. Centralno mjesto u raspravama drže kategorizacija siromaha i definiranje onih koji zaslužuju pomoć. Svaki siromah je bio dužan ostati u rodnom mjestu/gradu gdje je primio posebnu dozvolu s kojom je imao pravo prositi. Svaki bolesni ili bijedni siromah je morao biti njegovan u hospitalu, a strani prosjaci su istjerani iz grada ili mjesta. 1534. godine se organizira posebno povjerenstvo s dva nadzornika za siromašne (*mayordomos de pobres*), jedan iz municipalnih vlasti, a drugi iz klera. Nadzornici sastavljaju liste svih siromaha iz njihova mjesta i bilježe njihova sredstva i mogućnosti. Na temelju zapisanog organiziraju se potrebna pomoć i briga.¹⁷¹

Protiv korupcije administratora hospitala i drugih ustanova za primanje siromašnih borilo se tako što su se uhvaćeni administratori kažnjavali fleksibilnom novčanom ili zatvorskom kaznom. Uz priložene kazne, okrivljeni pristupaju ispovijedi i prisežu da će se pridržavati pravila.¹⁷² Razvija se i sistem licenciranja prošnje; svaka župa dijeli dozvolu za prošnju pojedincu s pravom da u svakom trenutku dozvola može biti opozvana. Domaće siromahe su pomagali po zaslugi, djecu su odvrćali od prošnje, a strane skitnice i prosjake kažnjavali i proganjali. Prosjački redovi primaju kolektivnu licencu za prošnju, dok hodočasnici i slijepci imaju pravo prositi i za vrijeme opće zabrane prošnje u periodu od vremena krize do 1557. godine. Ali prije no što se dobije licenca za prošnju, svi pristupnici moraju imati sakramente čime socijalna pomoć biva dopuštena samo katolicima.¹⁷³ Odnos prema siromasima i sistem socijalne pomoći se mijenjaju u prvoj polovici 16. stoljeća od uredbe do uredbe sve do 1540. godine kada se propisuje opći zakon za siromašne.¹⁷⁴

Značajan obol reformi sistema socijalne pomoći donosi i Cristobal Perez de Herrera¹⁷⁵ (1558 - 1620.) teoretskim razvojem administracije ustanova socijalne skrbi. Isto tako doprinosi razvoju *albergues*¹⁷⁶, posebnih prenoćišta za siromašne i potrebite. Svaka institucija ima nadležnu administraciju s postavljenim *protector*¹⁷⁷ *general* i *procurador*¹⁷⁸ *general* za siromahe. Spomenuti činovnici nadziru siromahe i kontroliraju njihovo ponašanje. Postavljaju kazne za skitnice i nezaslužne prosjake, a posebno kažnjavaju siromašne žene koje

¹⁷¹ Ibid., 15.

¹⁷² Ibid., 15.

¹⁷³ Ibid., 20.

¹⁷⁴ Ibid., 14.

¹⁷⁵ http://www.unav.es/biblioteca/fondoantiguo/hufaexp20/Deleitando_ensena/4._Autores/Entradas/2009/10/29_Perez_de_Herrera,_Cristobal_%281558-1620%29.html (10.4.2018)

¹⁷⁶ <http://www.spanishcentral.com/translate/albergue> (10.4.2018.)

¹⁷⁷ <http://www.spanishcentral.com/translate/protector?l=es> (10.4.2018.)

¹⁷⁸ <http://www.spanishcentral.com/translate/procurador%20> (10.4.2018.)

napuštaju djecu. Zbog rastućeg broja mladih siromaha i ostavljene djece, administracije hospitala i drugih institucija postavljaju posebnog dužnosnika za nadzor siromašne djece i siročadi.¹⁷⁹

U Kastilji se 1565. provodi novi zakon za siromašne čije se provođenje i administracija daju u ruke dvama nadzornicima postavljenima u svakoj župi kraljevstva. Nadzornici vode popis siromašnih i istragu siromašnog stanovništva. Bolesni siromasi su smješteni u hospitale, a na temelju popisa se izdaju posebne licence za ostale zaslužne siromašne. Župni dužnosnici potvrđuju licencu za prošnju u trajanju od jedne godine. Od 1566. godine se imenuje *alguacil*¹⁸⁰ („konstabl“) za hvatanje skitnica i kažnjavanje pljačkaša i prosjaka, s izuzetkom djece i bolesnih. Djeca siromašnih su slana u institucije gdje im je osigurana osnovna pomoć, nakon čega služe kod obrtnika kao šegrta ili u kućanstvima bogatih građana ili plemstva.¹⁸¹

Reforme sistema socijalne skrbi se vode i u Zamori, Valladolidu, Madridu, Salamanci i Toledu. Zamoranski zakon sredinom 16. stoljeća u potpunosti brani javnu prošnju, a na odabranim lokacijama se pod kontrolom gradskih vlasti prikuplja milostinja. Zamoranska reforma postavlja odbor od 8 administratora izabranih iz katedralnog zbora, gradske skupštine (*regidores*), nižeg plemstva (*hidalgo*) i građanstva. Postavljeni odbor popisuje i ispituje siromašno stanovništvo i određuje kako će se sredstva za pomoć skupljati i distribuirati. Same administratore i distributere pomoći provjeravaju biskupi i *corregidori* („gradonačelnici“) zajedno s dvoje činovnika koji nadziru prošnju i milostinju. Milostinja se prikuplja i jednom tjedno putem kutija za donaciju postavljenih u crkvama. S druge strane, zamoranski zakon za siromašne ne spominje centralizaciju svih sredstava za pomoć siromašnima, a uskoro dolazi i do toga da fragmentirani izvori i sistemi socijalne pomoći ne pružaju dostatnu skrb nemoćnima.¹⁸²

Dominikanski teolog Domingo de Soto (1494 - 1560.) svojim djelom *Deliberacion en la causa de los pobres* 1545. godine kritizira odluke zamoranskog zakona za siromašne. De Soto zagovara slobodno kretanje skitnica i sirotinje te se protivi zabrani prošnje i zatvaranju siromašnih u hospitale ili drugi ustanove jer smatra da cijeli sistem donacija i milodara ovisi o stvaranju empatije među stanovništvom, a religijski motiv za pomoć mora biti dobrovoljan.

¹⁷⁹ Martz, 1983., 86-88.

¹⁸⁰ <http://www.spanishcentral.com/translate/alguacil> (10.4.2018)

¹⁸¹ Martz, 1983., 31-33.

¹⁸² Ibid., 21-22.

Teži se stvaranju duhovne povezanosti između davatelja i primatelja pomoći jer je to jedini način spasenja, bez izričite prisile od strane vlasti. Istovremeno forsira inicijativu vlasti da pomogne siromašnima i stvori preduvjete za prosperitet stanovništva. Smatra da zakon o siromašnima i sistem socijalne pomoći moraju biti pod zajedničkim nadzorom municipalnih i religijskih vlasti.¹⁸³

S vremenom se radi kvalitetnijeg administrativnog rada uspostavljaju uredi za sirotinju diljem Europe. Navedena organizacija provodi sistem inspekcija i nadzora kako bi se novouspostavljene mjere pravilno vršile, a prikupljeni novac pravilno rasporedio potrebitima. S vremenom različite organizacije unutar gradova spajaju i povezuju administracije i resurse te zajedno s uspostavljenim uredima vrše popise siromašnog stanovništva.¹⁸⁴

Tijekom 16. i 17. stoljeća mnoge ustanove socijalne skrbi su u nizozemskim gradovima simultano regulirane od strane municipalnih i regionalnih vlasti. Dapače, još od vremena Karla V. (1519 - 1556.) centralna ili lokalna uprava vodi brigu, negdje više negdje manje, o vlastitim siromasima, ali zajedno s klerom i drugim crkvenim dužnosnicima.¹⁸⁵ Institucije organizirane u nizozemskim gradovima predstavljaju primjer zajedničkog crkvenog i državnog pomaganja.¹⁸⁶

U Leidenu 1577. godine sistemi pomoći, uključujući religijske i gradske institucije, kao i sredstva iz privatnih donacija, bivaju spojeni i centralizirani u središnju instituciju *Huiszittenhuis*. U Delftu je 1597. osnovan *Chamber of Charity* zadužen za brigu o gradskim siromasima pod zajedničkom upravom religijskih i gradskih vlasti. Slična administracija, *City Poor Chamber*, osnovana je 1616. godine u Zwollu. Zbog nedostatka financija gradske vlasti Utrechta 1628. godine osnivaju *Almoners' Chamber* pod upravom 8 administratora katoličke i reformne pomoći.¹⁸⁷

U Amsterdamu se tijekom ranog novog vijeka razvijaju četiri velike ustanove za socijalnu pomoć: katolička, luteranska, municipalna i reformna. Municipalna milostinja prikuplja posebne subvencije (*grants*) za pomoć siromašnima. Iako pod svojim okriljem drži municipalnu milostinju, gradske vlasti ne pružaju dovoljna sredstva za cjelogodišnje

¹⁸³ Martz, 1983., 23-28.

¹⁸⁴ Friedrichs, 1995., 220.

¹⁸⁵ Winter, Lambrecht, 2013., 99.

¹⁸⁶ Van Leeuwen, 2012., 304-306.

¹⁸⁷ Van Nederveen Meerkerk, Teeuwen, 2013., 85-87.

funkcioniranje institucije pa na koncu i vlasti ovise o brojnim donacijama i darovima.¹⁸⁸ Postojeće tri crkvene milostinje polovicu prihoda dobivaju iz donacija, ostavština ili darova, dok ona municipalna na isti način prikuplja samo četvrtinu svojih prihoda.¹⁸⁹

Službenici prikupljaju donacije i darove od vrata do vrata, a ostale dobrovoljne donacije se skupljaju za vrijeme vjerske službe ili su potaknute putem različitih *collection boxes* smještenih u crkvama, trgovima, uredima korporacija, u lukama i poštama. U Amsterdamu je smješteno 150 katoličkih i 300 protestantskih kutija.¹⁹⁰ Prikupljanje od vrata do vrata se organizira 7 puta godišnje i predstavlja se kao oblik socijalne obaveze, a 5 puta godišnje su dopuštene otvorene donacije siromašnima. Jednom tjedno se provjeravaju kutije za donacije, a značajna sredstva su ostavljena i putem oporuka.¹⁹¹

Prikupljanje milostinje i darova se pokazalo kao efikasniji način financiranja naspram fiksnih poreza za siromašne. *Reformed Charity* u Amsterdamu je osnovana 1578. godine i njen utjecaj i imovina rastu sve do pred kraj 18. stoljeća. Sredinom 17. stoljeća ustanova raspolaže s 300000 guldena godišnje, dok u 18. stoljeću ta brojka raste te u prosjeku iznosi 400000 guldena.¹⁹² Milostinju vode đakoni koji ujedno postavljaju i pravila i politiku organizacije. Pred kraj 18. stoljeća *Reformed Charity* angažira siročad i đakone da jednom mjesečno prikupljaju milostinju. S druge strane katolička organizacija djeluje putem manjeg broja zaposlenih i volontera iz građanstva koji prikupljaju donacije. Municipalna organizacija prati praksu drugih organizacija te pred kraj 18. stoljeća sve češće prikuplja milostinju i milodare u crkvama, uz pomoć okružnih nadzornika i volontera.¹⁹³

Sve do početka 18. stoljeća, sredstva prikupljena putem privatnih donacija, kolekcija iz crkava i na ulici čine između 40 i 60 % sredstava institucija socijalne skrbi, dok oporučne ostavštine čine maksimalno 10 % prihoda pojedinih institucija. Nizozemske institucije socijalne pomoći, za razliku od onih engleskih, organiziraju redovita prikupljanja donacija na različitim lokacijama grada. U pojedinim gradovima postoji točno određena podjela između gradskih i religijskih organizacija oko lokacija gdje je pojedina institucija prikupljala donacije.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Van Leeuwen, 2012., 309;330.

¹⁸⁹ Ibid., 309.

¹⁹⁰ Ibid., 318-319.

¹⁹¹ Ibid., 306-310.

¹⁹² Ibid., 304-306.

¹⁹³ Ibid., 319-320.

¹⁹⁴ Van Nederveen Meerkerk, Teeuwen, 2013., 89.

Procjenjuje se da je u nizozemskim gradovima oko 10 % stanovništva primalo pomoć od institucija socijalne pomoći. Ista pomoć, odnosno potražnja za socijalnom pomoći, se značajno povećava na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Potražnja za pomoći je vidljiva i u činjenici da se tijekom 18. stoljeća izdavanja za siromašne povećavaju za 100 %, a u pojedinim zajednicama i za 300 %. Institucije socijalne skrbi u nizozemskim gradovima drže financijske knjige kako bi pratili i kontrolirali potrošnju sredstava. Knjige nadgledaju gradske ili religijske vlasti, ovisno o organizaciji, i sadrže podatke o prikupljenim donacijama, privatnim i javnim, sredstvima prikupljenim preko zemljišnih posjeda te podatke o različitim subvencijama.¹⁹⁵

Pad cijene rada, poskupljene cijena. povećanje stanovništva i povećana potražnja za pomoći uzrokuju značajne financijske gubitke za ustanove socijalne pomoći. Ustanove tijekom 17. stoljeća ulažu u različita poljoprivredna gospodarstva i posjede. Istovremeno pojedine institucije, poput sirotišta, osiguravaju sredstva putem prihoda svojih posjeda ili investiranjem u imovinu te različite *bonds*, mjenice i obveznice. Tijekom 18. stoljeća brojne institucije i mnogi građani prate spomenutu praksu. Mjenice i obveznice su imale promjenjivu cijenu i njima se lakše financijski upravljalo, nego čistom fizičkom imovinom. Razvoj financijskog kapitalističkog sistema poslovanja omogućava lakše poslovanje i trgovinu s nefizičkom imovinom. Naprimjer, delfski *Chamber of Charity* tijekom 18. stoljeća upravlja s 20000 guldena godišnje dobivenih iz mjenica i obveznica.¹⁹⁶

Ruski gradovi 16. stoljeća, kao i mnogi drugi diljem Europe, pate od rastuće pojave siromaštva i sirotinje. U to vrijeme izdaju se upute za sva kućanstva Rusije pod nazivom *Domostroi*. Unutar tog pravilnika nalazimo uredbe o ophođenju sa siromasima: „dovedite siromašne doma, ponudite im hranu i piće, odjenite ih, čiste savjesti i ljubavlju, pomozite koliko možete.“¹⁹⁷

Istovremeno s *Domostroi* gradske administracije pokreću sistematske popise stanovništva. Popisuje se financijsko i fizičko stanje svakog kućanstva i putem toga se dobiva dojam o financijskim mogućnostima ili nemogućnostima svake obitelji i mogućnost svih poreznih obveznika. Ipak, popis izostavlja beskućnike i skitnice stoga broj registriranih siromaha moramo uzeti kao nepotpun.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Ibid., 86-88.

¹⁹⁶ Ibid., 91-92.

¹⁹⁷ Kaiser, 1998., 125.

¹⁹⁸ Ibid., 125-126.

Ruski gradovi prate praksu onih u zapadnoj Europi. Pomoć mora biti osigurana za bolesne, djecu i starce, dok su preostala sredstva raspodijeljena radno sposobnima. Gradske vlasti su broj radno sposobnih siromaha pokušale riješiti zaposlenjem, bilo na javnim radovima ili u drugim poslovima kod različitih gradskih obrtnika. Ubrzo je ustanovljeno da financije grada ne mogu podnijeti plaćanje javnih radova, a broj siromaha i skitnica se svakodnevno povećavao tako da javni radovi nisu ni približno riješili problem.¹⁹⁹

Sistematsko i učestalo popisivanje stanovništva kao i organizirani sustav pomoći u Rusiji započinje vladavinom Petra Velikog (1672 - 1725.). Potonji na siromaštvo gleda kao na društveni problem, a na siromahe kao na moralno iskvarene pojedince. Sumnja u njih raste pa se smatralo da pojedinci siromaštvo iskorištavaju samo kao izliku kojom bi izbjegli oporezivanje. Do 18. stoljeća, Pravoslavna Crkva prati praksu Katoličke te organizira donacije i brigu za nemoćne. Nedostatak financija tjera Crkvu da pomoć traži od vlasti kako bi se uspostavila adekvatna mreža dobrotvornih ustanova. Crkveni koncil održan na prijelazu iz 1681. na 1682. godinu nastavlja ovim tragom i zagovara osnivanje novih institucija koje bi kontrolirale kretanje siromaha i skitnica i osigurale obrazovanje i disciplinu potrebnu za normalan razvoj.²⁰⁰

Ruski zakon iz 1712. godine propisuje da se svi zaslužni i nezaslužni siromasi moraju prijaviti kako bi se odlučilo kako im pristupiti ili pomoći. Seoska i gradska sirotinja, hendikepirani i stariji moraju prilikom pristupanja ustanovama socijalne pomoći platiti *head tax*²⁰¹, osim ako ne posjeduju imovinu ili druga sredstva. S druge strane institucije socijalne pomoći ne primaju mlade i sposobne siromahe, već ih zapošljavaju na javnim radovima ili na drugim poslovima pod pokroviteljstvom državne blagajne.²⁰²

Jedan od važnijih zadataka je preodgoj djece. Vlasti i institucija socijalne skrbi posebice ciljaju na djecu iz obitelji u kojima je prošnja prerasla u svojevrstan posao. Djeca su odvedena kod drugih stabilnih i osiguranih članova obitelji ili u institucije gdje su obrazovana i disciplinirana kako se jednoga dana ne bi prepustila neradu i prošnji.²⁰³

Brigu o siročadi su dugo na sebe preuzimali manastiri i druge crkvene institucije. Metropolit Ivan iz Novgoroda u 17. stoljeću organizira poseban dom za siročad, po modelu

¹⁹⁹ Ibid., 126.

²⁰⁰ Ibid., 127-129.

²⁰¹ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/head-tax> (10.4.2018.)

²⁰² Kaiser, 1998., 130-131.

²⁰³ Ibid., 130.

koji kasnije primjenjuju i organiziraju municipalne vlasti u ruskim gradovima. Siročad i nezbrinuta djeca su često slana rodbini, što zbog slabe financijske situacije ruskog građanstva nije uvijek bilo moguće. Prva specijalizirana ustanova/dom za siročad nastaje 1764. godine u Moskvi na inicijativu Katarine Velike. Ustanova je siročadi i nezbrinutoj djeci nudila smještaj, obrazovanje i izučavanje obrta financirano od strane poreza i privatnih donacija. Unatoč tomu, loši higijenski uvjeti i slaba prehrana u sirotištu uzrokuju velik postotak smrtnosti kod djece. Siročad je u ustanovi obrazovana do 11 godine života, nakon čega su slani na izučavanje vještina u manufakturama ili u ustanove pod državnom kontrolom.²⁰⁴

Razvoj ustanova socijalne skrbi se diljem Europe razvija po sličnom modelu. Povećanje državnog utjecaja te organizacija administracije i kontrola financija razvijaju se u skladu s utjecajem i razvojem moderne države. Sve više do izražaja dolazi i proces socijalnog discipliniranja vođen unutar ustanova socijalne pomoći. Administrativni razvoj ustanova socijalne skrbi te logistički napredak istih stvara određene uvjete i norme koje mijenjaju praksu te utječu na promjenu moralnog i društvenog života siromaha.

²⁰⁴ Ibid., 142.

Kontrola javnog djelovanja

Suzbiti siromaštvo značilo je suzbiti i praksu siromaha, odnosno spriječiti i ukloniti sve negativne i nepoželjne aspekte povezane u teoriji i praksi sa siromaštvom. Djelom *On the Relief of the Poor* (1526.) Juan Luis Vives metodički pristupa razvoju sistema socijalne pomoći. Siromaštvo promatra kao društveni produkt i problem te je zbog toga utjecaj vlasti neophodan. Vlasti prema njemu imaju moralnu i političku obavezu zbrinuti vlastite siromahe i ukloniti one nezaslužne. Glavnu ulogu u zbrinjavanju siromašnih imaju hospitali s administracijom zaduženom za uklanjanje siromašnih s ulica i educiranjem istih u obrtnima i u moralnom preodgoju. Preodgoj siromašnih mora biti vođen od strane države i municipalnih vlasti jer je nužno da stanovništvo ima kvalitetnu ulogu u razvoju i vođenju države i društva.²⁰⁵

Kalvinistički *Almosenordnung* (1574.) prati odrednice Vivesovog *De subventionem pauperum* po tome što se definicija zaslužnih stavlja na prvo mjesto. Javna prošnja je u svim oblicima nepoželjna i potrebno ju je regulirati, između ostaloga i zbog namjere da se milostinja dijeli pravedno i ujednačeno. Prošnja se u teoriji smatra moralno iskvarenim činom jer se prema mišljenju gradskih vlasti ona koristi kako bi se sposobne odvratio od rada. Čak i u slučajevima gdje je slabima i nemoćnima dozvoljena prošnja, gradske vlasti moraju kontrolirati nalazi li se među prosjacima netko zdrav i sposoban za rad. Sposobne se u većini slučajeva fizički kažnjavalo i tjeralo izvan gradskih zidina.²⁰⁶ Kako je čin davanja pozitivno promatran u očima teologa i crkvenjaka, a građanstvo voljno prinositi donacije, prošnja nikada nije u potpunosti uklonjena, a siromasi u institucijama i izvan njih izbjegavaju naputke municipalnih vlasti i pribjegavaju prošnji radi dodatne zarade.²⁰⁷

Dodjeljivanje licenci je humaniji način uklanjanja prosjaka naspram često agresivnih pokušaja da se prosjake ukloni iz grada ili da se zabrani pristup crkvama, gostionicama, trgovima ili tržnicama.²⁰⁸ Ipak, u 16. stoljeću je bilo relativno jednostavno krivotvoriti licence za prošnju pa municipalne i crkvene vlasti diljem Europe idu prema potpunoj zabrani prošnje. Tijekom 16. i 17. stoljeća prolaze zakoni za potpunu restrikciju ili za postepeno ograničavanje prošnje diljem europskih župa.²⁰⁹

²⁰⁵ Kamen, 2000., 180.

²⁰⁶ Cowan, 1998., 159.

²⁰⁷ Friedrichs, 1995., 224.

²⁰⁸ Cowan, 1998., 160.

²⁰⁹ Kamen, 2000., 181.

Konstantne migracije stvaraju nenadani financijski pritisak na religijske i municipalne strukture zajednica, kao i osjećaj društvenog nemira. Zbog spomenutih razloga skitnice i prosjaci početkom 16. stoljeća bivaju izgnani iz europskih gradova (primjer Pariza, Augsburga, Londona, Lyona itd.). Gradovi diljem Europe uvode nadstojnike za siromašne koji nadziru, odnosno kontroliraju, javnu prošnju i rad ustanova socijalne pomoći.²¹⁰

Sve zajednice naglašavaju potrebu da se obuzda i zabrani javna prošnja zbog brojnih pritužbi na lažne prosjake i nečasne radnje koje prosjaci vrše. Nemoralne radnje prosjaka ponukale su vlasti da u određenim gradovima u potpunosti zabrane javnu prošnju. Nakon što se uklonila kolektivna prijetnja za javni red, vlasti se okreću pojedinačnom rješavanju problema prošnje. Organiziraju se posebne komisije s ciljem popisivanja svih siromaha i prosjaka. Gradske vlasti pomoću popisa kroje kriterije po kojima određuju zaslužne i nezaslužne siromahe i prosjake. Popisivanjem gradskih siromaha se djelomično izbjegava sistem javne prošnje. Donacije u novcu i hrani su siromašnim građanima postavljene na kućni prag, a ostatak zaslužnih siromaha u pojedinim gradovima nosi posebno obilježje koje potvrđuje njihovo pravo na prošnju. S druge strane, popisani nezaslužni siromasi su fizički kažnjeni i protjerani izvan grada. Ali postojeće popise ne možemo uzeti kao točnu evaluaciju broja siromašnih. Stalan priliv siromašnog ruralnog stanovništva, protjeranog ratovima, krizama i epidemijama, remeti namjere gradskih vlasti da dosljedno provode postavljenu pomoć i prate kretnju i broj siromašnog stanovništva.²¹¹

Prošnja je početkom ranog novog vijeka imala društveno i religijsko odobrenje i sukladno tomu svaki oblik donacije biva prihvatljiv i često potican. Ubrzo se shvaća problem sve rastućeg broja prosjaka, tako i činjenica da se sve češće koristi prošnja i bez neke religijske motivacije. Do 16. stoljeća prošnja je u mnogim zajednicama bila legitimna djelatnost. Pred kraj srednjeg vijeka prosjaci se u brojnim njemačkim gradovima navode kao građani koji u većini slučajeva sudjeluju i u poreznom sistemu. Kao i u gradovima diljem Europe, sredinom 15. stoljeća prosjaci zaštitu traže u cehovima. Putem cehova traže dodatnu legitimaciju prošnje kao sredstva zarade i oblika zaposlenja. Cehovi u Kölnu, Freiburgu i Nürnbergu samo su jedni od značajnih institucija koje djeluju u sutonu srednjeg vijeka.²¹²

Karijerni prosjaci namjere vlasti da ih uklone ili zabrane vide kao napad na vlastitu egzistenciju do te mjere da se organiziraju unutar cehova ili bratovština. Prosjaci Strasbourga

²¹⁰ Ibid., 180-185.

²¹¹ Friedrichs, 1995., 220.

²¹² Ibid., 218-219.

organizirani pod *Bettel Bruderschaft* djeluju od 1411. do 1523. Iste godine se zatvara i ceh prosjaka u Freiburgu, kao i mnogi drugi diljem Europe.²¹³ Ideja organizirane prošnje ili organizacija za prošnju protivi se sistemu razvoja moderne države. Prvotno su gradske vlasti licence dijelili jedino kontroliranim bratovštinama ili cehovima prosjaka. No nakon zabrane prosjačkih udruženja sredinom 16. stoljeća praksu kolektivnih ugovora o prošnji zamjenjuje pojedinačna dodjela licenci za prošnju. „Karijerna“ prošnja suzbija se regulacijama i već spomenutom podjelom na zaslužne i nezaslužne siromahe.²¹⁴

Gradske vlasti Bruggea postavljaju posebna dva cenzora koja nadziru ponašanje djece i njihovo prosjačenje te kažnjavaju one koji su prethodno registrirani u sistemu socijalne skrbi. Gradske vlasti djeci i siročadi osiguravaju edukaciju u javnim školama gdje primaju osnovno obrazovanje i bivaju učenici kršćanskom moralu i posebnim obrtima u zaštićenim i ograničenim uvjetima. Sličan model je prisutan i u drugim nizozemskim gradovima, gdje se ograničavaju kretnje i mogućnosti svim potrebitima u uspostavljenim ustanovama socijalne pomoći.²¹⁵

Borba protiv prošnje i dalje predstavlja problem za vlasti europskih gradova jer skitnice i prosjaci na različite načine varaju postojeće sisteme socijalne pomoći. U svrhu kontrole prošnje gradske vlasti angažiraju povjerenike/redare koji na ulicama i pred gradskim vratima pritvaraju ili izbacuju skitnice i prosjake. Dotadašnji povjerenici za siromašne pomoć protiv prošnje dobivaju u crkvenim službenicima koji patroliraju širim gradskim krugom te uklanjaju one nezaslužne.²¹⁶ U manjim zajednicama se češće progone strani siromasi jer vlasti imaju veće probleme oko smještaja, financiranja i pronalaska zaposlenja siromasima.²¹⁷ Prije no što izbace prosjake, gradske vlasti putem inspektora i povjerenika vrše pritisak na radno sposobne da se uključe u obavljanje javnih radova i prisile ih na isto. Ovakva praksa se mijenja iz godine u godinu. Jedne godine vlasti izbacuju prosjake iz grada, dok naredne dopuštaju boravak u gradu. Isto tako vlasti pokazuju nedosljednost prilikom kažnjavanja uhvaćenih prosjaka. U većini slučajevima prosjaci bivaju okupljeni i brzo izbačeni, nerijetko uz fizičku kaznu, dok je u pojedinim slučajevima proces humaniji i bezbolniji.²¹⁸

²¹³ Cowan, 1998., 159;167.

²¹⁴ Ibid., 166-167.

²¹⁵ Martz, 1983., 11-13.

²¹⁶ Friedrichs, 1995., 214.

²¹⁷ Kamen, 2000., 189-191.

²¹⁸ Cowan, 1998., 160.

Nakon što službenici okupe fizički sposobne, oni bivaju registrirani i popisani. Okupljeni strani prosjaci se često fizički kažnjavaju i tjeraju iz grada. No, kao što je već rečeno, teško je kontrolirati kretanju i broj prosjaka i siromaha u gradu; čim bi uklonili jednog prosjaka, pojavio bi se novi. Gradske vlasti koriste situaciju i prisiljavaju fizički sposobne da sudjeluju i rade na gradskim fortifikacijama i ostalim radovima u infrastrukturi.²¹⁹

Korištenje prosjaka na javnim radovima se pokazalo kao koristan i unosan oblik „zbrinjavanja“ sirotinje. Kao zamjenu za milodar, gradske vlasti zapošljavaju sirotinju i prosjake na javnim radovima za relativno jeftinu svotu, a uhvaćeni fizički sposobni prosjaci bez licence su prisiljeni raditi na javnim poslovima. Uhvaćeni prosjaci su tako tijekom 16. i 17. stoljeća sudjelovali u izgradnji gradskih fortifikacija, popravku i gradnji cesta, riječnog obalnog prostora, luka, u izgradnji i popravku kanalizacija, a u pojedinim slučajevima sudjeluju i u radu manufaktura. Gradske vlasti u prosjacima pronalaze način kako uštedjeti na punim troškovima javnih radova, a sam čin rada služi i kao moralni lijek prosjacima.²²⁰

Ipak, radovi na infrastrukturi su bili kratkog vijeka jer se ispostavilo da cjelokupno zbrinjavanje siromašnih radnika iziskuje više sredstava negoli sami radovi. Postojeće siromahe gradske vlasti potom usmjeravaju prema *workhouses* ili privatnim obrtima na izučavanje. Cehovi se protive postavljenim gradskim zakonima prema kojima su dužni primiti i podučiti siromahe i siročad zanimanjima šegrta i naučnika. Gradske vlasti se time oslobađaju pritiska brige o određenom broju potrebitih. Ipak, broj siromaha ostaje veoma visok u odnosu na ukupan broj stanovnika.²²¹

U realnosti postoji slaba ekonomska mogućnost za zaposlenjem svih potrebitih. Nedostatak sredstava je konstantan problem na koji gradske vlasti moraju djelovati, a nemogućnost da se brine o svim potrebitima, problem je koji nadilazi okvire postojećih socijalnih politika. Financijska nestabilnost i neimaština u raspravama o motivima i uzrocima siromaštva zauzimaju sekundarno mjesto, a krivnja za postojeće probleme završava na strani onih koji pokušavaju izaći iz njih.²²²

Čak i kada se uspostave kvalitetni uvjeti, stalan priliv siromašnog stanovništva onemogućava adekvatnu pripremu održivog modela socijalne pomoći. Uz navedeno, fizičko ograničavanje je bilo gotovo nemoguće zbog nedostatka administracije, a svaka epidemija ili

²¹⁹ Friedrichs, 1995., 225.

²²⁰ Cowan, 1998., 160.

²²¹ Friedrichs, 1995., 225.

²²² Ibid., 225.

kriza samo nadolijevaju ulje na vatru. Kapacitet svake ustanove ovisi isključivo o prihodima, stoga prekobrojni hospitali moraju odbiti sirotinju koja bi se, u nedostatku drugih opcija, okrenula prošnji.²²³ Kada bi broj siromašnih dosegao kritičnu točku, inspektori i službenici okupljaju i zatvaraju sve prosjake, dok one koji nisu porijeklom iz zajednice fizički kažnjavaju i izbacuju izvan gradskih zidina.²²⁴

Najviše problema vlasti imaju s obuzdavanjem skitnica (*vagrant*). Smatra se da su skitnice produkt loših žetvi, pada plaća te rasta cijena osnovnih namirnica kao i porasta broja stanovništva. Jedina dva načina na koja se može spriječiti skitnja je fizičko odstranjivanje i kažnjavanje skitnica ili povećanje mogućnosti zaposlenja. Gradske vlasti postavljaju službenike koji nadziru ulice i gradski okrug u potrazi za skitnicama. Uspostavlja se hijerarhija službenika koji u okruzima vode ispitivanje stanovništva kako bi ustanovili tko je skitnica i kako se skitnice kreću. U većini slučajeva su protjerivani izvan okruga grada, a izvan sudnice i sudskih procesa je učestala i fizička vrsta kazne. Oni „najopasniji“ među skitnicama su žigosani, šibani, izgladnjivani, izlagani javnoj poruzi te u najbrutalnijim slučajevima podvrgavani fizičkom sakaćenju.²²⁵ Engleski sistem *poor relief*a sredinom 16. stoljeća drži stroge kazne za uhvaćene skitnice i prosjake. Statut iz 1547. godine razvija cijeli sistem kazni za skitnice, a ide toliko daleko da u pojedinim slučajevima kao kaznu za *vagrancy* navodi odlazak u ropstvo. Za prvi prekršaj, odnosno kada su prvi puta uhvaćeni, skitnice bivaju bičevane i žigosane kroz uho. Za drugi prekršaj su zatvarane i proglašavane kriminalcima, dok se za konačnu kaznu razmatralo i pogubljenje.²²⁶

Zakoni uspostavljeni sredinom 16. stoljeća u kastiljskim gradovima nalažu da uhvaćeni prosjaci i siromasi, koji porijeklom ne dolaze iz grada ili mjesta u kojima su uhvaćeni, dobivaju pomoć i pravo da prenoće u gradu pod uvjetom da sutradan napuste grad. Ako su isti uhvaćeni drugi put u prošnji, pritvoreni su na 3 do 6 dana. Kazna za treći prekršaj je 100 poteza bičem i moguća zatvorska kazna.²²⁷ Slično postupaju i institucije osnovane u ruskim gradovima koncem 17. stoljeća. Prosjaci koji porijeklom ne dolaze iz mjesta gdje su uhvaćeni bivaju otjerani izvan grada. Institucije propisuju fizičku kaznu praćenu slanjem u zatvor te fizičkim radom u Sibiru za pojedinca uhvaćenog više puta u prošnji.²²⁸

²²³ Cowan, 1998., 163.

²²⁴ Friedrichs, 1995., 225.

²²⁵ Beier, 1983., 30-35.

²²⁶ Kamen, 2000., 182.

²²⁷ Martz, 1983., 15.

²²⁸ Kaiser, 1998., 129.

Službenici pariškog *Hôpital Général*, osnovanog 1657. godine, okupljaju prosjake s ulica i smještaju ih dalje od ostatka građanstva. Odvajanje siromašnog stanovništva učestala je pojava i u institucijama provincijskih gradova. Municipalne vlasti sistematičnim ograničavanjem siromašnog stanovništva namjeravaju ukloniti elemente socijalnog nemira i izbrisati tragove nerada i lijenosti iz grada. Siromašno stanovništvo u početku prihvaća novi oblik smještaja; prema nekim procjenama pariški hospital u početnim godinama rada skrbi o 10000 siromaha. No rigorozan sistem i disciplinirano okruženje, a pretežito i fizička kontrola kretanja, odbojno djeluju na prosjake koji potom biraju slobodu ulice umjesto pružene uvjetovane sigurnosti.²²⁹

Ruski statut iz 1712. godine ide prema zabrani prošnje na ulicama, mostovima, trgovima i tržnicama, a brane se i direktne donacije siromašnima. Zauzvrat se cjelokupan iznos i donacije za brigu skupljaju i dijele u instituciji za socijalnu skrb. Tim putem se nadzire tko traži pomoć; oni potrebiti su osigurani, a nezaslužni, radno sposobni, odvedeni te otjerani ili prisiljeni na rad.²³⁰ Gradski službenici silom odvođe prosjake, domaće ili izvangradske siromahe u kuće za siromašne. Manastir Chancellery namijenjen je za sjedište iz kojega će djelovati nadglednici za siromašne. Činovnici manastira patroliraju prometnim ulicama i mjestima u gradu te udaljavaju prosjake. U prvim godinama rada, službenici manastira uspješno kontroliraju gradske trgove i ulice. Svaki uhvaćeni prosjak bi bio poslan u manastir Chancellery gdje je fizički kažnjen i protjeran iz grada. Sav novac prikupljen od uhvaćenih prosjaka predavao se činovnicima i u neku ruku služio kao plaća za dobro obavljanje dužnosti.²³¹

Ograničavanje i zatvaranje siromašnih i prosjaka nije bilo provođeno bez otpora, kako siromaha, tako i ostalog građanstva. Građani često protestiraju protiv zatvaranja sirotinje, a negdje i fizički pokušavaju spriječiti zatvaranje/okupljanje prosjaka jer shvaćaju da malo dijeli one materijalno sigurne od siromaštva.²³² Ograničavanje i zabrana prošnje fizički imobilizira siromahe, a dodatna pravila prema kojima se odlučuje tko i kako dobiva milostinju pojačavaju netrpeljivost siromaha i prosjaka prema novim oblicima socijalne pomoći. Zaslužni siromasi milost primaju samo pod uvjetom da prilikom primitka milostinje pristanu na određene restrikcije. Kako su ciljevi klera i vlasti moralna rekonstrukcija i disciplina

²²⁹ Friedrichs, 1995., 224.

²³⁰ Kaiser, 1998., 130.

²³¹ Ibid., 129-130.

prosjaka, siromašni uz milostinju moraju pristati i na prestanak nečasnih djela (prošnje, kockanja, opijanja itd.). Zbog istih razloga nastaju sukobi između zaslužnih i nezaslužnih siromaha te lokalnih i stranih prosjaka.²³³

Uspostavljeni modeli, socijalna pomoć i utjecaj državne i gradske administracije ovise isključivo o radu ustanova koje bi provele sve odluke u djelo te o povezanoj administraciji koja bi podnijela teret brige, odgoja i kontrole siromašnog stanovništva. Unutar spektra ustanova socijalne skrbi i pomoći, možemo izdvojiti hospitale kao univerzalne organizacije ranonovovjekovne socijalne skrbi.

²³³ Cowan, 1998., 166-168.

Hospitali

Ranonovovjekovni hospital predstavlja skupni naziv za brojne ustanove različitih funkcija; neki nude privremeni smještaj hodočasnicima i putnicima, pomoć i brigu siromašnima. Mogu služiti kao životni prostor starih i fizički nemoćnih, zatim vršiti zdravstvenu pomoć bolesnima i invalidima ili služiti za smještaj djece, siročadi i nahočadi.²³⁴ Početkom ranog novog vijeka gradske vlasti diljem Europe ulažu napor u obnovu i reformu postojećih hospitala te, ako situacija zahtijeva, u osnutak novih. Tijekom ranog novog vijeka obnovljeni i novoizgrađeni hospitali ulaze u proces reforme socijalne pomoći gdje se teži ujednačavanju organizacije i administracije hospitala.²³⁵ Nova administracija hospitala koncentrirala sva sredstva i financije prethodno raspršenog sistema hospitala i drugih ustanova. Novoosnovani hospital drži stalno zaposleno osoblje za socijalnu i medicinsku skrb financiranu od strane gradskih vlasti. Osoblje hospitala čine upravitelj hospitala, skrbnik postavljen od strane gradskog poglavarstva, liječnik te bolničko i pomoćno osoblje kao i značajan kler koji brine o duševnom stanju nemoćnih. Novi hospital raspolaže većim financijama i centraliziranom upravom koja određuje i umanjuje broj onih koji iskorištavaju sredstva hospitala.²³⁶

Koncem srednjeg vijeka se naziru konture onoga što će kasnije postati strukturirani oblik socijalne pomoći. Gradske vlasti su potrebite (starce, djecu, udovice, bolesne, hendikepirane), osim pojedinačnim darovima, pomagali unutar hospitala. Manjak kapaciteta, sredstava i administracije su ponukali gradske i municipalne vlasti na to da veću pažnju posvete izgradnji i održavanju istih.²³⁷

Hospitali i ostale institucije po kojima su prisilno smješteni siromasi i skitnice imaju slabe higijenske uvjete i ne raspolažu dostatnim kapacitetom za brigu većeg broja siromaha. Problem hospitala nije riješen do konca 16.stoljeća te se bilježi kako su skitnice bile spremne priznati nepostojeći zločin samo kako bi izašle iz ustanove. Osim kapacitetom i sredstvima, organizacije za pomoć potrebitih pate od manjka administracije i inspektora. Patrole na ulicama, gradskim ulazima i unutar institucija nisu dovoljne za cjelodnevnu temeljitu kontrolu, tako da su prosjaci i sirotinja bez poteškoća napuštali ustanovu i vraćali se na ulicu.

²³⁴ Martz, 1983., 34.

²³⁵ Friedrichs, 1995., 222.

²³⁶ Martz, 1983., 34-35.

²³⁷ Cowan, 1998., 157-158.

Problem kontrole postaje još veći kada se uzme u obzir minimalna razlika u fizičkom izgledu siromaha i običnog građanina ili radnika.²³⁸

Municipalne vlasti francuskih gradova teže spajanju hospitala radi bolje administrativne uređenosti. Isto tako uzimaju pod vlastitu upravu mnoge dotadašnje crkvene hospitale, čime smjeraju prema daljnjem razvoju sekularnog oblika socijalne pomoći. Gradnja hospitala ozbiljnije započinje početkom i u prvoj polovici 16. stoljeća. Gradska vlast Lyona već 1478. godine preuzima kontrolu nad hospitalima i smjera prema racionalizaciji broja hospitala i povezane administracije i financija. S tim ciljem se razvija hospital *Consulat* kao središnje mjesto za pomoć potrebitima uz koje su povezani ostali hospitali grada.²³⁹

Hospitale koje vodi crkva preuzimaju municipalne vlasti u protestantskim gradovima Njemačke (Bremenu, Lubecku, Hamburgu, Danzigu itd.) i u Engleskoj pod pokroviteljstvom kralja, a prednost hospitala uviđa i papa koji od 16. stoljeća financijski pomaže gradnju hospitala u Rimu. Posebni hospitali se razvijaju i tijekom i nakon kriznih razdoblja, poput hospitala osnovanih 1527. u Veneciji poslije nestašice hrane ili *Barfusskloster* i *Elendherberge* osnovanih u Strasbourgu 1529. za smještaj žrtava gladi.²⁴⁰

Velik broj razvijenih hospitala zahtijeva i poseban aparat koji bi vodio brigu o djelovanju i administraciji hospitala kao i o povezanim socijalnim pomoćima. Organizirani uredi za administraciju hospitala (npr. *Chambre des Pauvres* u Dijonu, *Grand Bureau des Pauvres* u Parizu, *Ufficio dei Poveri* u Genoi, *Provveditori alla Sanita* u Veneciji) potvrđuju proces razvoja socijalne pomoći pod kontrolom municipalnih vlasti. U radu hospitala pomažu i crkvene organizacije za provođenje kvalitetnije moralne naobrazbe (npr. francuski *Company of the Holy Sacrament* ili talijanski *Campagna del Divino Amore*).²⁴¹

Centralizacija hospitala i socijalne pomoći se nastavlja organizacijom *Aumônes Généraux* u francuskim gradovima u prvoj polovici 16. stoljeća. Novouspostavljeni *Aumônes Généraux* gradske vlasti financiraju od donacija, kutija za skupljanje i pomoću općinskih prihoda. Većina ustanova za socijalnu skrb kutije postavlja u crkvama, trgovima ili gostionicama, a povjerenici direktno obilaze kućanstva u potrazi za donacijama. Za razliku od prethodnih oblika pomoći, *Aumônes Généraux* osim standardne osiguranosti siročadi i djece

²³⁸ Ibid., 168-169.

²³⁹ Ibid., 157-158.

²⁴⁰ Ibid., 161-164.

²⁴¹ Ibid., 161-165.

pružaju osnovno obrazovanje te odvrćaju djecu od prošnje (npr. institucija u Lyonu djeci osigurava hranu, izučavanje vještine u svilarskoj industriji).²⁴²

Zanimljivo je promatrati razvoj socijalne pomoći imajući na umu percepciju siromaštva kao društveno nestabilnog i problematičnog elementa. Osnovani hospitali su osim pomoći siromašnima, trebali kontrolirati i udaljiti siromaštvo od ostatka građanstva. Organizirano ograđivanje seljaka započinje na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, no sve do uspostave *Hospital General* u Parizu (1656.) prolazi nedosljedno. Francuski kraljevski edikt iz 1662. nalaže okupljanje i ograđivanje zaslužne sirotinje prema pariškome modelu u svim gradovima. Osnovani hospital u Parizu sredinom 17. stoljeća implementira sve načine i motive potrebne za kontrolu i pomoć siromašnima. Pariški hospital fizički sposobnima nudi odjeću i hranu, ali u zatvorenom i discipliniranom okruženju, gdje se vodila briga o tome da se siromašni preodgoje i vrate kao korisni članovi društva.²⁴³ Isto tako primaju i bolesne, stare i nemoćne, mentalno nestabilne i djecu osiguravajući adekvatnu brigu i pomoć za svakoga.²⁴⁴

U Londonu se sredinom 16.stoljeća odvija rekonstrukcija i organizacija socijalne pomoći oko 4 postojeća hospitala (Bartholomews Hospital, Christ Hospital, Bridewell Hospital, St. Thomas Hospital) koje gradske vlasti, uz novonastale *workhouses* i *houses of correction*, financiraju putem uspostavljenog obaveznog poreza za *poor relief*.²⁴⁵ Hospital sv. Bartolomeja se pojavljuje kao prvi koji brine isključivo o siročadi.²⁴⁶

Talijanski gradovi u 16.stoljeću prate modele hospitala europskih gradova, no sve rastući broj prosjaka predstavlja problem za kapacitete skućenih gradova-država. Vlasti Bologne, Torina, Modene, Venecije, Firence, Napulja itd. tijekom cijelog ranog novog vijeka nalaze načine kako i koje prostore preoblikovati s ciljem smještaja sirotinje. Papa Grgur XIII. 1581. nalaže preoblikovanje bivšeg samostana sv. Siksta u Rimu kako bi smjestio 850 zaslužnih siromaha. Njegov nasljednik Sikst V. prema francuskome modelu gradi hospital za smještaj 2000 zaslužnih siromaha, djece i bolesnih. Svoj djeci su osigurani hrana i smještaj, dječake se učilo čitati, pisati i izučavati zanat, dok su djevojke učile šivati. No zbog discipliniranog okruženja i odgoja, djeca iz hospitala bježe natrag roditeljima ili odbijaju

²⁴² Ibid., 162.

²⁴³ Ibid., 158-163.

²⁴⁴ Friedrichs, 1995., 223.

²⁴⁵ Kamen, 2000., 181-182.

²⁴⁶ Briggs, 2003., 113.

služiti kao šegrti. Iz obrtničkih radnji odlaze natrag na ulicu gdje se, često uz podršku roditelja, okreću krađi i prošnji.²⁴⁷

Zajednički problemi manjka kapaciteta, sredstava i ljudstva potvrđuju krutost i nespремnost postojećih ustanova. Hospitali nizozemskih gradova nisu mogli računati na stalan priliv gradskih dobara i sredstava, a neimaština postaje značajnija kada se uzme u obzir da su brojni hospitali nizozemskih gradova ovisili o vlastitoj zaradi putem prodaje različitih dobara. Kako bi se održali na vodi, hospitali izbacuju skitnice na ulicu gdje se ponovno okreću prošnji. Paradoks takvog modela djelovanja leži u tome što su upravo u nizozemskim gradovima uloženi najveći naponi da se beskućnici i sirotinja ograde od ostatka stanovništva. 1589. godine se osniva amsterdamski hospital po francuskom i talijanskom modelu. Nedugo nakon amsterdamskog niču jednako organizirani hospitali u svakom gradu Nizozemske.²⁴⁸

Tijekom 16. stoljeća u svakom europskom gradu osnivaju se brojni hospitali, kuće za nemoćne, hospiciji ili institucije financirane od strane Crkve, gradskih ili kraljevskih vlasti ili preko prikupljenih donacija. Privatne inicijative su sve učestalije u vrijeme ranog novog vijeka. Frankfurtski trgovac Jacob Heller početkom 16. stoljeća ostavlja sredstva za osnivanje javnog hospicija s namjerom da se zimi siromašni mogu sakriti od hladnoće.²⁴⁹

Kriza koja je zahvatila Španjolsku 1546. godine dovela je tisuće izbjeglica iz poplavljenih područja pred zidine Toleda. Vlasti pomažu siromašnima tako što ih smještaju u hospicije i hospitale, a u slučaju manjka kapaciteta i u nadbiskupskoj palači ili u domovima građana. Vrijeme kriza pokazuje i nesklad u radu gradskih i crkvenih sistema socijalne pomoći. Potonje je vidljivo prilikom ujednačavanja i izjednačavanja sistema pomoći, kao i u vrijeme spajanja hospitala u zajednički administrativni model. Crkveni hospitali naglašavaju religijske motive njihovih institucija i izbjegavaju spajanje ili otpuštanje zbog tradicionalnih privilegija, dok su pojedine institucije održane zbog posebnog patronata.²⁵⁰

Kastiljski gradovi nove sisteme socijalne pomoći oblikuju i zbog svestranosti postojećih hospitala i hospicija. Tradicionalni hospitali su od srednjeg vijeka služili različitim svrhama. Neki primaju sve bolesne dok drugi primaju samo poseban profil ljudi. Pojedini

²⁴⁷ Cowan, 1998., 163-168.

²⁴⁸ Ibid., 164.

²⁴⁹ Friedrichs, 1995., 219.

²⁵⁰ Ibid., 222.

služe kao privremena odmorista za putnike, ali i kao domovi za starije siromahe, a imamo i primjer hospitala za udovce i udovice koji plaćaju za smještaj i uslugu.²⁵¹

Hospital de San Lazaro u Cordobi ide dalje kada je u pitanju briga o siromasima. Osim samog smještaja, siromasima je osigurana zdravstvena skrb preko stalno prisutnog liječnika i kirurga, brijača i administratora koji je sposobnim siromasima tražio zaposlenje.²⁵² Opći hospital u Barceloni putem nadzornika i činovnika okuplja siromahe i prosjake nakon čega liječnici vrše pregled nad svim okupljenima. Bolesni i slabi su premješteni i primljeni u hospital, dok su oni fizički sposobni kažnjeni zbog prošnje. Prosjačka djeca su premještena u hospital gdje su naučeni u osnovama čitanja i pisanja, dok su stariji maloljetnici postavljeni kod obrtnika kao šegrti i naučnici.²⁵³ Gradske vlasti Toleda angažiraju dva dužnosnika za pronalazak i okupljanje djece i siročadi u hospitale i druge institucije. U Toledu od 1514. godine djeluje i Hospital San Lazaro i hospital Santa Cruz za djecu i siročad. Hospital brine i liječi bolesnu djecu, pruža smještaj i obrazovanje ili zapošljava dovoljno stare na javnim radovima. Osim javnih radova, mladi su slani kao šegrti kod obrtnika kako bi se obrazovali i radili. Djeca su slana kod udomitelja koje nadgleda gradski inspektor. Sličan model djelovao je i u Sevilli, Madridu, Valladolidu, Salamanci, Cordobi, Santiago de Composteli itd.²⁵⁴

Uvjeti u hospitalu nisu zadovoljavali dostatnu skrb za neku djecu, čemu svjedoči i povećana smrtnost djece u hospitalima. Mnoga bolesna djeca nisu ni primana u hospital pa su ostavljana u blizini hospitala. Prema nekim procjenama, smrtnost djece u hospitalu i izvan njega je slična pa možemo zaključiti da hospitali nisu fizički bili zaštićeni od epidemija, loših žetvi i ostalih kriza.²⁵⁵

Pod utjecajem Francisca de Contrerasa (1543 - 1630. *Doctrina Cristiana*) se osnivaju hospitali za siromašnu djecu; u Torrijosu i Sevilli u spomenutim „školama“ djeca su učena gramatici, pisanju, čitanju, teologiji i religijskoj umjetnosti i pjevanju. De Contrerasu prethodi skolastički svećenik i učenjak Juan de Ávila (1499 - 1569.) koji do 1555. godine osniva 15 različitih škola gdje su djeca učena čitanju, pisanju i kršćanskom moralu i etici. Važnu ulogu u osnivanju i organizaciji hospitala ima i Juan de Dios (1495 - 1550.), hodočasnik koji osniva

²⁵¹ Ibid., 222.

²⁵² Martz, 1983., 44.

²⁵³ Ibid., 75.

²⁵⁴ Ibid., 223-228.

²⁵⁵ Ibid., 233-236.

vlastiti prosjački red i potiče pomoć siromašnima i bolesnima te sa sljedbenicima osniva hospitale u Granadi, nakon čega se šire diljem Andaluzije i Kastilje.²⁵⁶

Ignatio Loyola²⁵⁷ zagovornik je stava da institucije socijalne pomoći moraju primarno pružati duhovnu pomoć, dok fizička, svjetovna pomoć u tom smislu pada u drugi plan. Primatelj socijalne pomoći mora promijeniti navike svoga života, nastaviti religijsko učenje i moralno obrazovanje kako bi s vremenom našao zaposlenje. Sva potrebna pomoć biva pružana u hospitalima, koji pod vodstvom Ignatia Loyola i njegovih sljedbenika niču na sjevernoj granici Španjolske. Navedene hospitale, kao i cjelokupan sistem pomoći i sustav darivanja i milodara, morale su voditi municipalne i religijske vlasti. Osnovanim hospitalima se upravljalo putem administracije zadužene za kontroliranje skitnica, prosjaka i ostalih siromaha. Gradske vlasti putem administracije u hospitalima kontroliraju prošnju i skitnice izdavanjem posebnih dozvola za zaslužne siromahe.²⁵⁸

Reforme tridentskog koncila (1545 - 1563.) uzrokuju pojačan angažman klera i Crkve u hospitalima i veći episkopalni nadzor nad financijama i administracijom institucija socijalne pomoći. Hospitali su i pod sekularnim nadzorom nužno unutar sebe držali oltar ili crkvu, a prije samog pristupanja siromah je morao imati ili primiti sve potrebne sakramente i ispovjediti se. Crkva uzima milodar i davanje milostinje kao vlastitu dužnost, stoga zagovara izuzimanje crkveno vođenih hospitala iz sistema konsolidacije kao i uklanjanje privremene takse za sva prikupljena sredstva i donacije.²⁵⁹

Odlukom tridentskog koncila crkveni hospitali su definirani kao pobožna mjesta pod nadzor prelata ili drugog administratora biranog na maksimalno tri godine. Prelati/administratori kontroliraju rad hospitala i zaduženi su za kažnjavanje onih koji sredstva hospitala ne koriste u ciljane svrhe. Svećenici i drugi djelatnici hospitala bivaju pod nadzorom biskupije, koja organizira preglede i posjete hospitala radi regulacije rada, a sam prelat i administratori hospitala moraju predati godišnji proračun hospitala na uvid. Nadležni biskup korigira rad administratora i ima pravo otpustiti administratore koji zloupotrebljavaju dužnost ili nekvalitetno rade.²⁶⁰

²⁵⁶ Ibid., 38-44.

²⁵⁷ <https://www.britannica.com/biography/St-Ignatius-of-Loyola> (10.4.2018.)

²⁵⁸ Kamen, 2000., 181.

²⁵⁹ Martz, 1983., 45-46.

²⁶⁰ Ibid., 49-51.

Tridentski koncil utječe i na razvoj crkvene administrativne mašine za provođenje i kontrolu odluka tridentskog koncila. U vrijeme vladavine Filipa II. (1556 - 1598.) dolazi do simbioze municipalne i religijske vlasti u organizaciji hospitala. Uz papinski dopust, municipalni sistem reformi i okupljanje sredstava za njihovu provedbu odvija se pod nadzorom municipalnih i crkvenih prelata.²⁶¹ U Sevilli i Salamanci angažirani inspektori pred kraj 16. stoljeća bilježe gradsko stanovništvo i posjetitelje hospitala i drugih crkvenih institucija. Popisi sadrže broj siromašnih, mladih, siročadi, djece i bolesnih te služe kako bi institucije organizirale i prikupile sredstva za njihovu pomoć. Na prijelazu stoljeća popis siromašnih je nadograđen i opisom svih hospitala, bratovština i drugih pobožnih mjesta kao i popisom svih sredstava kojima raspolažu.²⁶² Razvoj hospitala je vidljiv i na primjeru Royal Hospitala u Granadi koji od 1593. godine pod novom municipalnom administracijom organizira sistematsko prikupljanje i trošenje prihoda kao i konkretnu brigu o pacijentima od strane angažiranih liječnika.²⁶³

Hospitali osnovani u 16. i 17. stoljeću u većini slučajeva djeluju sve do konca 18. stoljeća. Organizacija hospitala se mijenja ovisno o potrebi, kao i uvjeti pod kojim pojedinac može stupiti u hospital. Organizacija hospitala je u 17. i 18. stoljeću pod značajnim utjecajem merkantilističke društveno-gospodarske teorije te pod utjecajem prosvjetiteljske filozofske misli. Razvojem prosvjetiteljstva napreduju briga i organizacija hospitala za odgoj i obrazovanje djece. Kao primjer imamo osnivanje *Foundling Hospital* u Walesu 1772. godine. Iz perspektive municipalnih vlasti, najbitnije je obrazovanje djece i ekonomska isplativost modela socijalne pomoći. Kako bi se model hospitala održao, upravitelj welškog hospitala skuplja patrone za hospital, organizirano prikuplja sredstva i donacije od bogatih staleža. Donacije su poticane naglašavanjem kršćanske dužnosti prema bližnjima i nemoćnima, ali i dužnosti prema zemlji - ističe se da time što pomažu djeci održavaju stabilnost i osiguravaju napredak društva. Djeca se školuju u dobro organiziranim i nadgledanim uvjetima, a uspostavljena veza s obrtnicima osigurava djeci obrazovanje i radno iskustvo.²⁶⁴

U Londonu se 1739. godine putem *Royal Charter*²⁶⁵ osniva *Foundling Hospital* u svrhu brige i skrbi o siročadi ili djeci siromašnih. Prema *Royal Charteru*, cilj hospitala je spriječiti nemoralnost i siromaštvo te odgojiti, educirati i pretvoriti djecu u moralne i

²⁶¹ Ibid., 85.

²⁶² Ibid., 58-59.

²⁶³ Ibid., 52.

²⁶⁴ Lloyd, 2003., 103-106.

²⁶⁵ <https://www.britannica.com/topic/charter-document> (10.4.2018.)

produktivne članove društva od kojih bi profitirala država. Hospital se osniva jer dolazi do potrebe za konkretnijom edukacijom i brigom o djeci koju ne pružaju postojeće institucije socijalne skrbi. Londonski hospital je financiran od strane privatnih i javnih donacija, dok u drugoj polovici 18.stoljeća hospital ovisi isključivo o privatnim donacijama.²⁶⁶

Tijekom postojanja, hospital skrbi o 4000 djece pod svojom brigom i o 1000 djece pod brigom dojilja. Za razliku od hospitala u kontinentalnom dijelu Europe, londonski u potpunosti štiti identitet roditelja i porijeklo djeteta. Upravitelji hospitala vode bilješke o djeci u hospitalima, tajnik/sekretar vodi bilješke o financijama, a rizničar nadzire potrošnju sredstava. Hospital osigurava zdravstvenu skrb putem angažiranih liječnika i ostalih medicinara koji uz fizičke preglede počinju i s razvojem psihološke evaluacije siročadi i druge djece. Iako postoji točna raspodjela poslova u gornjem administrativnom sloju, niži sloj činovnika zna voditi pojedinačne knjige o potrošnji sredstava.²⁶⁷

Vlasti organiziraju evaluaciju i godišnju procjenu kako bi se provjerio rad hospitala i obnovila potvrda za rad. Rad hospitala biva pod kontrolom nadzornika kojeg postavlja posebna komisija za siromašne. Komisija nadgleda svaki „sektor“ hospitala te određuje financije, vodi knjigu troškova i ažurno surađuje s vlastima grada i države. Uspostavljeni *Daily Committee* nadzire svakodnevni rad hospitala, dnevnu brigu djece i njihovo obrazovanje te osigurava da se primjenjuju svi propisi uspostavljeni s hospitalom. Uz navedeno, hospital drži i sadržajan popis svih službenika i njihove obaveze ili rad u hospitalu, dok nadzornik drži popis inventara (namještaj, hrana, odjeća, lijekovi te svakodnevno upotrebljena sredstva) pohranjenog i korištenog u hospitalu.²⁶⁸

Hospitali se razvijaju i djeluju i na prostoru Habsburške Monarhije, koja od 18. stoljeća ulaže sve veće napore u reorganizaciju administracije i državnog utjecaja na ustanove i sisteme socijalne pomoći. Ustanove socijalne pomoći na prostoru današnje Hrvatske od srednjeg vijeka uvelike ovise o organizaciji i inicijativama pojedinih crkvenih redova ili o inicijativi gradskog magistrata. Značajni pomaci u organizaciji socijalne pomoći na prostoru Banske Hrvatske kreću u doba prosvijećenog apsolutizma.

²⁶⁶ Miley, Read, 2016., 168-170.

²⁶⁷ Ibid., 170-171.

²⁶⁸ Ibid., 171.

3. Socijalna skrb u hrvatskim zemljama u ranom novom vijeku

Na prostoru današnje Hrvatske od srednjeg vijeka postoje različite ustanove i institucije za brigu nemoćnih. Crkveni redovi prvi kreću s razvijanjem bazičnog oblika socijalne i zdravstvene pomoć, dok se s vremenom razvijaju i ustanove organizirane od strane municipalnih vlasti za brigu siromašnih, bolesnih, nemoćnih i djece. Različite bolnice, hospitali, ksenodohiji, ubožnice itd. su početkom ranog novog vijeka prisutne u svim dalmatinskih komunama te se razvijaju na prostoru Istre, Banske Hrvatske, u Dubrovačkoj Republici te u 18. stoljeću u Slavoniji.²⁶⁹

Gradski hospital u Varaždinu djeluje od sredine srednjeg vijeka, a prvi puta se spominje u zapisniku 1457. godine. Hospital se nalazio na današnjem prostoru Franjevačkog trga i Uršulinske ulice te u svome posjedu drži različita zemljišta kraj Varaždina kao i kmetove koji rade na njima. Nakon velikog požara 1776. koji je uništio pola grada, nova zgrada hospitala se premješta na prostor sjeverno od Starog grada pored crkve sv. Florijana. Hospital brine o bolesnima i nemoćnima, a u pojedinim slučajevima, građani plaćaju svoje mjesto u hospitalu kako bi, u slučaju neimaštine ili bolesti, osoblje hospitala brinulo o njima. Gradsko poglavarstvo bira upravitelja hospitala među gradskim plemićima, uglednim osobama i obrtnicima. Uz upravitelja, prisutno je medicinsko osoblje koje brine o nemoćnima. Hospital je pod upravom gradskog poglavarstva koje ujedno i financira rad ustanove. Ipak, najznačajnije financije hospital dobiva putem različitih donacija i zaklada, ali i putem posjeda pod njegovom upravom. Isto tako, gradsko poglavarstvo dodjeljuje hospitalu imovinu ili sredstva građana koji umiru bez nasljednika ili oporuke.²⁷⁰

Ustanove za brigu nemoćnih u istarskim gradovima/komunama djeluju od srednjeg vijeka, neovisno o tome jesu li pod upravom Mletačke Republike ili Habsburške Monarhije. Ustanove pod upravom crkvenih redova postavljene su izvan gradskih zidina, dok se ustanove osnovane i pod upravom bratovština ili grada stavljaju unutar gradskih zidina. Crkvene ustanove s radom počinju u srednjem vijeku, dok se one municipalne razvijaju početkom 16. stoljeća. U srednjem vijeku je značajan utjecaj benediktinaca koji na svojim posjedima duž zapadne obale pružaju pomoć nemoćnima i bolesnima. Može se pretpostaviti kako templari uspostavljaju prve hospitale u Istri (kod Poreča, kod Vižinade i Limskog kanala). Hospital u Puli se krajem 14. stoljeća premješta unutar gradskih zidina te kao onaj u Novigradu biva pod

²⁶⁹ Biserka Belicza, „Croatian Gerontology from Ancient Times to the Seventeenth Century“, u: *Croatian Medical Journal* 38 (Zagreb: Medicinska naklada, 1997.), 277-287.

²⁷⁰ Gustav Piasek, Martina Piasek, „Tradicijski hospitali (ksenodohiji) u Varaždinu“, u: *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol. 57 br. 4 (Zagreb: Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada, 2006.), 462-463.

upravom različitih redova i bratovština sve do 18. stoljeća. U 18. stoljeću broj hospitala značajno raste, što je vidljivo na primjeru Pule, gdje se bilježi 6 novih hospitala pod nadzorom grada, ali pod upravom crkvenih redova.²⁷¹

Inicijativa građana u financiranju i osnivanju hospitala je vidljiva na primjeru Giovannia Mosconija, koji putem oporuke cijeli imetak i novac ostavlja za osnivanje hospitala za bolesne i siromašne u Pazinu. Hospital je osnovan 1544. godine pod nadzorom i brigom gradske komune i obitelji Mosconi. Grad bira priora za upravljanje hospitala, dok se crkvenim redovima zabranjuje bilo kakvo uplitanje u poslove hospitala.²⁷² U Labinu je 1561. osnovan hospital na inicijativu legata Mateja Scampicchija, dok je hospital u Barbanu 1576. godine obnovljen i stavljen pod nadzor upravitelja i dva procuradora od strane kapetana kako bi se bolje upravljalo radovima i imovinom hospitala. Hospital je vodio upravitelj, a određena je i nadstojnica koja brine o nemoćnima i bolesnima. Hospital u Barbanu je specifičan po činjenici što nemoćni i bolesni imaju pravo boraviti u hospitalu samo tri dana, neovisno o stanju u kojem se nalaze.²⁷³

Dalmatinski gradovi na istočnoj obali Jadranskoga mora od konca srednjeg vijeka i tijekom cijelog ranog novog vijeka (od 1409. godine do svršetka Republike) spadaju pod prekomorske posjede Mletačke Republike. Kao takvi politički su odgovarali vrhovništvu Venecije, koja je zauzvrat omogućila gradovima da zadrže postojeće statute, uz relativno malo preinaka u 15. i 16. stoljeću koje bi odgovarale mletačkoj upravi. Upravu, odnosno nadzor nad komunama imao je generalni providur za Dalmaciju sa sjedištem u Zadru. Generalni providur djelovao je kao izaslanik Mletačke Republike s nadležnošću nad upravnim, političkim, vojnim i sudskim poslovima dalmatinskih posjeda Mletačke Republike.²⁷⁴

Na čelu gradske uprave dalmatinskih komuna stoji gradski knez, odnosno načelnik, kojeg je birala Mletačka Republika na dvije godine. Knez je bio pod nadzorom generalnog providura, odnosno pod nadzorom Venecije te je djelovao po njihovim naputcima. Kako bi

²⁷¹ Marija Mogorović Crljenko, „Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku“, u: *Povijesni prilozi*, br. 23 (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.), 106-112.

²⁷² Ibid., 113.

²⁷³ Ibid., 112.

²⁷⁴ Miroslav Bertoša, Josip Vrandečić, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam International, 2007.), 12-16.

uprava gradskih komuna bila nepokolebana, knez nije dolazio iz redova gradskog patricijata, već je u većini slučajeva sam bio član venecijanskog plemstva.²⁷⁵

Dužnosti gradskih knezova, komunalnih upravitelja, gradskih kurija i ostalih članova gradskoga magistrata su voditi brigu i održavati socijalnu hijerarhiju i komunalni red, stoga je neophodno promotriti njihov odnos prema elementima koji su mogli narušiti mir i organizaciju komunalnog života. Potomci građana bili su faktor koji je trebao nastaviti život i njegovati gradsku tradiciju i uređenje, održavati svoj položaj u komunalnoj hijerarhiji, a na gradskim vlastima je bilo da odgoje svoje stanovništvo, uključujući i one koji nisu bili u stanju brinuti o sebi.

Dalmatinske komune su svoju „samostalnost“ i prava temeljile na statutima, zakonskim propisima i u manjoj mjeri na običajnom pravu. Statutarno pravo u većini dalmatinskih komuna građeno je za vrijeme kasnog srednjega vijeka, s konačnim statutima oformljenima početkom ili sredinom 14. stoljeća. Statuti komuna kontrolirani su i provedeni putem vijeća i magistratura. Gradska uprava je putem magistratura provodila odluke i održavala valjanost i poštivanje statutarnog prava. Unutar statuta nalazimo zakonska prava svakog člana komune pa tako i prava onih koji se nalaze u neimaštini. Statutarna prava pojedinca su nadopunjena djelovanjem bratovština koje nude pravnu i socijalnu pomoć u slučaju siromaštva, a pošto imaju politički legitimitet, predstavljaju svoje članove u gradskom vijeću.²⁷⁶

Članovi dalmatinskih komuna su prema statutima imali pravo primiti liječničku pomoć u slučaju bolesti, dok se značajna briga pruža i nemoćnima i siromašnima. Prema odrednicama šibenskog, zadarskog, trogirskog i splitskoga statuta gradski je knez, zajedno s kurijom, dužan pravedno postupati prema udovicama i siročadi, čija je prava podupirala još i crkvena kurija.²⁷⁷ U slučaju da je dijete ostalo bez oba roditelja, oporukom preminulih se određuje tko preuzima skrb nad djetetom, nakon čega gradski knez i kurija moraju potvrditi da je skrbnik sposoban i pogodan za obavljanje posla tutora. U slučaju da preminuli ne ostave

²⁷⁵ Antun Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti* (Split: Književni krug, 2002.), 32-33.

²⁷⁶ Zrinka Novak, „Hvarska karitativna bratovština Milosrđa u ranome novom vijeku“, u: *Historijski zbornik* God. LXIV br.2 (Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 2011.), 379-381.

²⁷⁷ Zlatko Herkov, ur, *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika* (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982.), 55-56; Josip Kolanović, Mate Križman, ur., *Zadarski statut* (Zadar: Matica hrvatska; ogranak; Hrvatski državni arhiv, 1997.), 143-145; Marin Berket, Antun Cvitanić, Vedran Gligo, ur., *Statut grada Trogira* (Split: Književni krug, 1988.), 131-132; Antun Cvitanić, ur., *Statut grada Splita: srednjovjekovno pravo Splita* (Split: Književni krug, 1987.), 529-531.

oporuku, sudbeni dvor je dužan imenovati skrbnika u roku od tri dana kada je zaprimljen slučaj o siročetu.²⁷⁸

Skrbnici, tutori i ostali zastupnici siročadi financirani su od imovine preminulih, odnosno dobivaju manji postotak od imetka, a u većini slučajeva, kao na primjeru zadarskog i splitskog statuta, vidimo kako knez i njegova kurija reguliraju način po kojemu će biti vršena isplata navedenim skrbnicima. Po zadarskom statutu, naknada zastupnicima i odvjetnicima pred sudom je fiksno određena te nije podložna promjenama, dok splitski knez i kurija vrše pritisak nad tutorom da, ako posao tutorstva ne obavlja savjesno i zakonito, plati kaznu ili globu. Prije preuzimanja obaveze dužni su dati prisegu na sveto Božje Evanđelje pred splitskom upravom da će raditi u korist onoga u čije ime nastupaju kao tutori i kuratori.²⁷⁹

Na prostoru dalmatinskih komuna crkvene bratovštine djeluju od kraja 12. stoljeća (Zadar, Split, Dubrovnik, Trogir, Hvar). Spomenute bratovštine, uz naglasak pobožnosti njihova djelovanja, rade na brizi onih nemoćnih, pogođenih ratovima, epidemijama i drugim krizama. Brojne bratovštine pod svojom organizacijom podižu i vode hospitale za brigu bolesnih, nemoćnih, starijih, siromašnih i djece. Dolaskom mletačke vlasti, mijenja se i uprava nad bratovštinama. Bratovštine i dalje relativno autonomno vode brigu o svojim poslovima, no značajan utjecaj i status koji uživaju među građanstvom tjeraju mletačku upravu da krene preuzimati i kontrolirati rad bratovština. Od 16. stoljeća uspostavljaju se brojne uredbe kojima se uprava nad hospitalom u potpunosti stavlja u ruke mletačke vlasti.²⁸⁰

Na prostoru dalmatinskih komuna od 14. stoljeća djeluje bratovština sv. Duha. U Hvaru, Trogiru, Splitu, Omišu, Šibeniku niče spomenuta bratovština i u većini slučajeva povezan hospital koji brine o nemoćnima i bolesnima. U Splitu je početkom 16. stoljeća djelovalo 12 bratovština.²⁸¹ Početkom 16. stoljeća Bratovština sv. Duha u Splitu djeluje putem „Vijeća trinaestorice“ koje čine dva prokuradora, dva župana te devet drugih članova, uglavnom majstora i plemića. Članovi bratovštine mogu biti i plemići i pučani, neovisno o statusu ili zanimanju. Bratovština u svome vlasništvu drži brojne posjede s kojih ubire

²⁷⁸ *Zadarski statut*, 1997., 147; *Statut grada Trogira*, 1988., 131-132.

²⁷⁹ *Statut grada Splita*, 1987., 529-531; *Zadarski statut*, 1997., 635-639.

²⁸⁰ Novak, 2011., 378-381.

²⁸¹ Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, „Bratovštine i hospital sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku“, u: Neven Budak ur. *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara* (Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2005.), 632-635.

prihode, što joj dopušta veću gospodarsku samostalnost u gradu. Uz prihode s posjeda, bratovština prima i značajne donacije i sredstva od građanstva i crkvenih legata.²⁸²

Uz bratovštinu sv. Duha se koncem 15. stoljeća uspostavlja i hospital. Hospital prima sve nemoćne, bolesne i stare. „Vijeće trinaestorice“ bira upravitelja hospitala koji brine o poslovima hospitala te vodi financije. Hospital nemoćnima nudi privremeni smještaj i hranu, a u pojedinim slučajevima i financijski pomaže siromašnima. Zdravstvena skrb je pružana putem komunalnog liječnika koji po potrebi posjećuje hospital. Sredinom 17. stoljeća, mletačka uprava preuzima rad hospitala te ga preoblikuje u vojnu bolnicu, koja djeluje do 18. stoljeća kada bratovština sv. Duha ponovno preuzima upravu nad hospitalom.²⁸³

Tijekom 18. stoljeća gotovo 90 % stanovništva Dalmacije čini seosko stanovništvo, koje naspram kontinentalne Hrvatske češće pati od oskudice hrane i loših uroda.²⁸⁴ Oskudica hrane diljem Dalmacije sve češće uzima obol u ljudskim životima. Seljaci u neimaštini jedu nekvalitetnu hranu zbog koje su podložniji bolestima i samim time fizički manje sposobni za rad; na samom rubu nemoći prisiljeni su prodavati imovinu ili prositi samo da bi preživjeli. Slična sudbina je zadesila Morlake tijekom 18. stoljeća. Rasipan život bez stalnih prihoda tjera brojne Morlake da prodaju pokretnu imovinu te da se na koncu okrenu prošnji. Zapis gradskih službenika diljem gradova dalmatinske obale svjedoče o rastućem broju skitnica, siromaha i prosjaka, kako domaćih tako i stranih.²⁸⁵

Notar zadarske fiskalne komore Grgur Stratiko putujući po Dalmaciji svjedoči lošim uvjetima u kojima živi stanovništvo. Stratiko zagovara da se siromaštvo može suzbiti jedino ako se stanovništvo disciplinira i poduči novim metodama zemljoradnje.²⁸⁶ Uz navedeno predlaže mletačkoj vlasti da u vrijeme kriza i oskudice pruži pomoć stanovništvu kako bi se izbjegle migracije.²⁸⁷ U vrijeme kuge 1783. godine bilo je nužno kontrolirati migraciju u svrhu zaštite društva i ostatka stanovništva. Zbog navedenog razloga mletačke vlasti organiziraju određene prostore (*campo*) na području Knina, Sinja i Imotskog u svrhu

²⁸² Ibid., 635-640.

²⁸³ Ibid., 640-641.

²⁸⁴ Božić-Bužančić, 1996., 138.

²⁸⁵ Ibid., 139-140.

²⁸⁶ Ivan Pederin, „Fiziokratski pokret u Dalmaciji“, u: *Prilozi* 10 (1-2) (Zadar: Historijski arhiv Zadar, 1984.), 172-173.

²⁸⁷ Božić-Bužančić, 1996., 141.

izdvajanja bolesnih među migrirajućim stanovništvom. Unutar spomenutih prostora bolesni su primali zdravstvenu pomoć, a ostatak siromašnih pomoć preko dnevnih donacija.²⁸⁸

Dr. Julije Bajamonti 1782. godine u gospodarskom društvu grada Splita drži govor *O okuživanju zraka mnoštvom prosjaka u gradu Splitu* u kojemu razrađuje plan o razvoju pomoći siromasima. Naglašava loše životne uvjete siromaha, da su prisiljeni jesti drvenasto bilje i kruh spravljen od otpadaka. Loše higijenske uvjete objašnjava smradom koji se širi ulicama, predvorjima i crkvama. Predložio je okupljanje siromašnih i bolesnih u splitskom predgrađu Dobri, gdje se osniva hospital, slično kao i u Zadru i Šibeniku. Bajamonti predlaže zbrinjavanje i pomoć prosjacima putem donacija u novcu, hrani i odjeći prikupljenih od predstavnika svjetovnih i crkvenih vlasti kao i od građana Splita. Donacije bi se raspodijelile u osnovanim hospitalima grada.²⁸⁹ Dr. Julije Bajamonti strahuje zbog eventualnih epidemija koje mogu prouzročiti prosjaci i siromasi iz zaleđa Splita te zagovara okupljanje i karantenu svih bolesnih i zdravih prosjaka u Splitu.²⁹⁰ Isto tako naglašava potrebu da se svaka zajednica, bilo grad, mjesto ili zaseok, brine o svojim siromasima. Prilikom naglašavanja svojih motiva, Bajamonti poziva na ljudsku humanost: „...sjetimo se da imaju organe i osjećaju kao svi mi i trpe, kao što bi svaki od nas trpio na njihovom mjestu. Postupajmo s njima dakle na način kako bi nama bilo drago da se s nama postupa kad bismo se našli u istim okolnostima. Ali ujedno neka nam bude više no ikada na srcu javni spas...” Pomoć siromašnima i financiranje pomoći trebalo bi se vršiti i putem skupljanja manjih novčanih svota od građana.²⁹¹

Gradske vlasti Splita organiziraju svakodnevnu pomoć za siromašne koncem 1782. godine. U sistemu pomoći sudjelovale su bratovštine, grad i Crkva, a manja novčana svota je dijeljena svakoga dana gladnima. Siromašni građani su primali pomoć u vlastitim kućama zbog negativne stigme koju otvoreno primanje pomoći može izazvati. Siromasi koji nisu porijeklom iz Splita ili okolice potjerani su izvan grada.²⁹²

Prema popisu splitskog nadbiskupa Garanjinu Ivana Luke 1783. godine u Splitu je okupljeno 667 registriranih prosjaka, od kojih je maloljetnika bilo 275. U svrhu zbrinjavanja siromaha je organiziran hospital, koji zbog manjka sredstava vodi samo 10 njegovatelja za 24

²⁸⁸ Ibid., 142.

²⁸⁹ Čoralić, 2013., 236.

²⁹⁰ Božić-Bužančić, 1996., 145.

²⁹¹ Ibid., 146.

²⁹² Ibid., 147.

prisutna pacijenta, dok je u gradskim bolnicama i u pojedinim kućama bilo još 80 nemoćnih.²⁹³

Dubrovačka Republika od svoga osnutka vodi brigu o vlastitim građanima. Nemoćni su skrb dobivali od crkvenih redova u dubrovačkoj katedrali ili u crkvi sv. Vlaha. U vrijeme epidemija, ispred glavnih gradskih zidina se organiziraju lazareti/karantene kojima se suzbijalo daljnje širenje epidemija i bolesti. Lazaret je financiran od strane grada te uz pomoć brojnih donacija, zaklada i oporučno ostavljenih sredstava. Brojni liječnici u Dubrovniku provode preglede nad onima koji su zaraženi kugom, gubom, dizenterijom te drugim bolestima.²⁹⁴

Od sredine 14. stoljeća djeluje dubrovački gradski hospital, te pruža brigu i skrb bolesnima, starijima, siromašnima i nemoćnima. Isti hospital se 1540. preoblikuje u svrhu bolje zdravstvene zaštite nemoćnih te u jednu ruku postaje vrstom javne bolnice. Grad imenuje upravitelj koji vodi brigu o radu hospitala, dok nadzornici, liječnici i bolničari vode direktnu brigu o nemoćnima; organiziraju se vizite te medicinsko osoblje u stalnoj službi.²⁹⁵

U Dubrovniku od 1432. godine djeluje gradski hospital/nahodište za napuštenu djecu *Ospedale della misericordia*. Dubrovački hospital za neželjenu djecu djelovao je slično kao i hospitali za siročad u drugim europskim gradovima. Kraj ulaza hospitala postavljen je kotač/ladica na kojem su ostavljana djeca kako bi identitet majki ostao nepoznat. Djeca su nakon primitka u hospital slana kod dojilja financiranih od strane hospitala. U brojnim slučajevima bogata vlastela i građanstvo zapošljavaju dojilje za brigu o vlastitoj djeci. S napunjene tri godine života, djeca su slana natrag u hospital gdje borave do 6. godine kada su slana na usvajanje ili vraćana biološkim roditeljima, u slučaju da je identitet poznat.²⁹⁶

Hospital je vodio upravitelj kojeg je postavio grad, dok medicinsko i pomoćno osoblje te interne dojilje vode brigu o djeci. Razvijena administrativna mreža je vidljiva i po broju

²⁹³ Ibid., 143-144.

²⁹⁴ Jurica Bačić, „Medicine in Dubrovnik until the 1667 Earthquake“, u: *Croatian Medical Journal*, Vol.35 Br.2 (Zagreb: Medicinska naklada, 1994.), 113-117.

²⁹⁵ Mirko Dražen Grmek, „Povijest medicine u Dubrovniku“, u: *Medicinska enciklopedija*, Vol. 2 (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967.).

²⁹⁶ Rina Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa: napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća* (Zagreb: Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2013.), 39-80.

knjiga vođenih radi kvalitetnije evaluacije rada i kontrole financija i sredstava hospitala (Dnevnik, Knjigu troškova, maticu krštenih i umrlih, Knjigu djece te Knjigu udomitelja).²⁹⁷

Sve dubrovačke ustanove socijalne skrbi idu u rekonstrukciju nakon velikog potresa 1667. godine, no administrativno gledano prolaze minimalne preinake sve do ukidanja republike.

Značajne promjene na prostoru Banske Hrvatske nastaju tek u 18. stoljeću u sklopu administrativnog razvoja Habsburške Monarhije. Razvoj ustanova socijalne pomoći ulazi u proces razvoja državne administracije, a uspostavljene uredbe izjednačuju sistem socijalne pomoći Habsburške Monarhije s onim u ostalim razvijenim europskim zemljama.

²⁹⁷ Ibid., 76-102.

4. Socijalna skrb u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 18. stoljeća

Razvoj ustanova i sistema socijalne skrbi u Banskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću ovisi o inicijativama Habsburškog dvora. Razvoj Habsburške Monarhije u 18. stoljeću, pod utjecajem prosvjetiteljske filozofije i kameralističke filozofije gospodarskog razvoja, orijentira sredstva prema razvoju državnog aparata u svim aspektima vlasti i društva. Pod utjecajem prosvijećenog apsolutizma razvija se misao da je država zaštitnik svakog stanovnika i da je dužna brinuti o sigurnosti i zdravlju svojih podanika. Pozivajući se na prirodno pravo, vladar se postavlja kao nositelj državne suverenosti koji djeluje u korist države i njenih podanika.²⁹⁸ Državni aparat mora težiti boljitku i povećanju prihoda, kako državnih, tako i individualnih. Kameralistička gospodarsko upravna teorija postavlja se kao model državne prakse te raste pod utjecajem Johanna Heinricha Gottloba von Justia te Josepha von Sonnenfelsa. Boljitak i bogatstvo države ovise o stanovništvu i njihovim ekonomskim mogućnostima stoga se između ostaloga razvija državna struktura koja bi štitila stanovništvo i opće dobro. Razvoj moderne države, u ovom slučaju Habsburške Monarhije, zahtijeva i razvoj državnog stanovništva kao odanih podanika kralju, pobožnih vjernika, štovatelja božjih i crkvenih zakona, korisnih Bogu, kralju i narodu. S tim razlogom državne institucije i nadzor kažnjavaju neposlušno stanovništvo kako bi osigurali javni mir, disciplinu i sigurnost uspostavljenih vlasti, kao i sigurnost života, zdravlja i imovine pojedinca. U zamjenu za sigurnost novoosnovanih institucija socijalne pomoći, stanovništvo se obvezuje na poslušnost i odanost kralju.²⁹⁹

U svim gradovima Habsburške Monarhije postoje različite ustanove za brigu o siromašnima i nemoćnima, ali bez konkretne međusobne povezanosti i bez značajnijeg utjecaja državne i gradske administracije. Von Justi i Sonnenfels postavljaju brigu o zdravlju i rast ekonomske mogućnosti stanovništva kao preduvjet za gospodarski razvoj države i državnog blagostanja. Stanovništvo nije smjelo biti bolesno ni siromašno, a država je morala organizirati mrežu institucija pod većom državnom kontrolom, u kojima bi se razvila medicinska i socijalna skrb kao protumjera negativnim elementima društva. Isto tako pravo na pomoć ne ovisi o materijalnom stanju pojedinca, pa je stanovnicima, neovisno o staleškoj pripadnosti, pomoć pružana na trošak javne blagajne.³⁰⁰ Ipak, ta pomoć mora biti samo za one koji nisu u stanju raditi, bolesni, stariji i djeca. Za radno sposobno siromašno stanovništvo

²⁹⁸ Franz A. J. Szabo, *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994.), 1-7.

²⁹⁹ Čoralić, 2013., 234.

³⁰⁰ Ivana Horbec, *Zdravlje naroda - bogatstvo države: prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnog zdravstva u Hrvatskoj* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015.), 39-42.

Justi predlaže osnivanje radnih kuća, kazne za sve uhvaćene u prošnji te različite oblike prisilnog rada. Isto tako predlaže da se onima siromašnima oduzmu djeca te smjeste u sirotišta u kojima bi dječaci izučavali djelatnost u nekom obrtu, a djevojčice išle u službu.³⁰¹

Državne institucije potiču razvoj mreže ustanova koje bi u potpunosti preuzele financiranje hospitala i drugih ustanova skrbi. Period prosvijećenog apsolutizma u 18. stoljeću utječe i na odvajanje institucija za brigu nemoćnih na one koje pružaju socijalnu i medicinsku skrb.³⁰² Kako je siromaštvo usko povezano s bolešću, pitanje zdravstvene politike usko ulazi u cijeli proces socijalnog discipliniranja.³⁰³

Hospitali, bolnice, ksenodohiji, ubožnice itd. su jednako kao i u drugim državama Europe, zbog širokog spektra djelovanja, bivali utočišta za sve bolesne, nemoćne i marginalizirane. Ustanove za brigu nemoćnih se financiraju od strane javnih, crkvenih ili privatnih fondova, a mnoge bratovštine i crkveni redovi (npr. franjevci i isusovci) unutar svojih posjeda drže hospitale. Hospitali organizirani izvan crkvenih redova pružaju potrebitima smještaj, hranu i odjeću, dok se tek u drugoj polovici 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji sve više orijentiraju na konkretniju medicinsku skrb.³⁰⁴

U svim gradovima Habsburške Monarhije postoje različiti brijači i voditelji kupališta, balneatori, koji uz postojeće ustanove za pomoć nemoćnima pružaju zdravstvenu pomoć i liječenje bolesnima. Unatoč sve većem broju hospitala za brigu o bolesnima, nedostatak obrazovanih liječnika i medicinskog osoblja je krmen koji osporava rast kvalitetnijeg života. U prvoj polovici 18. stoljeća postoje samo dva medicinska fakulteta u Monarhiji, u Beču i u Pragu.³⁰⁵

Sredinom 18. stoljeća kreće razvoj institucija za brigu o nemoćnima na lokalnoj razini te se razvija logistički aparat koji bi ujednačio rad svih novonastalih institucija. Postavljene institucije, administrativni aparat, praksa rada i obrazovani službenici institucija, odnosno novonastali sistem brige u cijelosti postaje dio javne uprave.³⁰⁶ Ipak, sama organizacija i procjena pomoći je nemoguća zbog nedostatka točnih i temeljitih popisa stanovništva. Do

³⁰¹ Ibid., 215.

³⁰² Ibid., 208.

³⁰³ Ibid., 214.

³⁰⁴ Guenter B. Risse, *Mending Bodies, Saving Souls, A History of Hospitals* (New York: Oxford University Press, 1999.), 167.

³⁰⁵ Robert Skenderović, „Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom provincijalu i Generale normativum sanitatis iz 1770.“, u: *Scrinia slavonica* 5 (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.), 128-130.

³⁰⁶ Horbec, 2015.), 56-57.

sredine 18. stoljeća ne postoje popisi koji bi prikazali ekonomsko i demografsko stanje pojedinca. Marija Terezija već 1750. godine provodi popisivanje stanovništva kako bi ustanovila mogućnosti stanovništva za plaćanje poreza. Spomenuti popis ne prolazi zbog protivljenja hrvatskih staleža te se popisivanje bezuspješno i nepotpuno provodi narednih desetljeća. Popis iz 1773. godine, koji bilježi samo pučanstvo, otkriva kako je u svim hrvatskim županijama živjelo 503055 stanovnika među kojima onih mlađih od 15 godina ima 200476. Sljedeći popis se provodi 1782. te između 1785. i 1787. godine te popisuje stanovništvo neovisno o staležu, dobi i spolu.³⁰⁷

Državni aparat i centralizacija državnih institucija razvijaju se u drugoj polovici 18. stoljeća pod utjecajem Wenzela Antona Kaunitza. Kaunitz u svojoj reformi ide prema širenju centralnih institucija, jačanju Dvorske komore i osnivanju samostalnih trgovačkih, financijskih i pravosudnih institucija koje su podređene vladaru i njegovom savjetodavnom tijelu. Politička uprava je organizirana unutar postavljenih kancelarija na svakom području Monarhije. Banska Hrvatska je tako pripala pod upravu Ugarske dvorske kancelarije, dok su gospodarski poslovi ostali pod upravom Ugarske dvorske komore. Za poslove na lokalnoj razini organizirane su gubernije kao fiskalne institucije koje s vremenom preuzimaju vjerske, gospodarske i javne poslove. U Banskoj Hrvatskoj je do 1767. godine izvršna vlast podijeljena između Hrvatskog sabora i bana kao zastupnika kraljevske vlasti. Regionalna uprava je organizirana oko županija koje djeluju kao plemićke zajednice s vlastitom administracijom.³⁰⁸ Inicijativa prosvijećenog apsolutizma ide prema tome da smanji izoliranost i samostalnost regionalnih administracija i sabora, kao i da regulira i gradske statute kako bi novouspostavljene regule bile primjenjive i unutar gradova. Organizacija sistema i ustanova socijalne pomoći od osmišljanja do provedbe mora proći kompleksnu administrativnu mrežu i prava regionalnih uprava.

Marija Terezija 1756. godine osniva Zdravstveno povjerenstvo za Hrvatsku, koje brine o razvoju zdravstva na prostoru civilne i vojne Banske Hrvatske, no ne luči značajne uspjehe.³⁰⁹ Uspostavljaju se uredbe putem kojih se ide prema osnivanju škola i fakulteta, a 1766. Marija Terezija nalaže da svako kraljevstvo, županija i grad zaposli fakultetski

³⁰⁷ Robert Skenderović, „Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine („Tabella Impopulationis pro Anno 1773“), u: *Povijesni prilozi*, Vol.39 No.39 (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010.), 81-91.

³⁰⁸ Horbec, 2015., 50-54.

³⁰⁹ Baltazar Adam Krčelić, *Annuae ili historija: 1748-1767* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952.), 331-332

školovane liječnike. Iste godine se provode i istrage putem kojih se htjelo utvrditi stanje hospitala i ubožnica u zemlji.³¹⁰

Značajan korak administrativnog napretka i kontrole predstavlja organizacija Kraljevskog vijeća za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju (Hrvatsko kraljevsko vijeće) 1767. godine. Vijeće preuzima sve ovlasti bana i Hrvatskog sabora, vrhovnu upravu nad svim političkim, gospodarskim i vojnim poslovima. Kraljevskim vijećem je predsjedao ban s petoricom savjetnika i brojnim službenicima koji su organizirani u posebna povjerenstva specijalizirana za pojedine grane i aspekte uprave (povjerenstvo za zdravstvo, gospodarsko-trgovačko povjerenstvo, civilno povjerenstvo, urbarsko povjerenstvo itd.).³¹¹ Sirotinjska blagajna, osnovana za vrijeme Leopolda I. za distribuciju sredstava svim karitativnim ustanovama, djeluje do 1770. godine kada se ukida zemaljska blagajna, a državna blagajna u potpunosti preuzima financiranje ustanova za brigu.³¹²

U Slavoniji do 18. stoljeća brigu o siromašnima i bolesnima vode svećenički redovi. Tu prvenstveno uzimamo franjevce i isusovce koji unutar svojih institucija drže osoblje koje brine o zdravlju i koje se bavi medicinom. Isti redovi otvaranjem ljekarni u Virovitici i Osijeku utječu i na razvoj medicinske skrbi u Slavoniji. Franjevci i isusovci, neovisno o staležu, pružaju zdravstvenu pomoć stanovništvu dugi niz godina te su ujedno i jedine opcije za stanovništvo.³¹³

Zbog prisustva Vojne krajine potreba za liječničkom brigom raste te se širi na prostore civilne uprave. Različite vojne bolnice na prostoru Vojne krajine postavljaju model za kasniji razvoj civilnih bolnica u Osijeku i Požegi. Početkom 18. stoljeća liječničku skrb u slavonskim gradovima i selima prvenstveno pružaju ranarnici i kirurzi. Obrtnici i brijači često obavljaju službu ranarnika zbog širokog spektra njihove djelatnosti. Ipak, zbog nedostatka školovanih liječnika i opće medicinske obrazovanosti, epidemije odnose mnoge živote, čak i u uspostavljenim hospitalima, kupalištima i prenočištima.³¹⁴ U svrhu bolje medicinske skrbi i zaštite osnivaju se posebne zaklade koje skupljaju donacije i oporučno ostavljena sredstva za

³¹⁰ Skenderović, 2005., 128-130.

³¹¹ Horbec, 2015., 54-55.

³¹² Ibid., 211.

³¹³ Skenderović, 2005., 116-117.

³¹⁴ Ibid., 119-126.

brigu o nemoćnima. Putem zaklade je izgrađena civilna bolnica u Osijeku, a 1779. godine ksenodohij u Požegi.³¹⁵

Slične zaklade se vremenom osnivaju i u ostalim županijama Banske Hrvatske. Županije su dužne priložiti Hrvatskom saboru godišnja izvješća o prikupljenim sredstvima u zakladi. Spomenuta izvješća se od 1767. godine prilažu Hrvatskom kraljevskom saboru te prilažu i izvješća o općem stanju hospitala i ubožnica. Pod Hrvatskim kraljevskim vijećem se osniva zaklada za Bansku Hrvatsku za financiranje zdravstvenih i školskih ustanova te za održavanje hospitala i ubožnica. U prvim godinama rada zaklada prikuplja 170000 forinti, što potiče daljnji razvoj ustanova.³¹⁶

Hrvatsko kraljevsko vijeće, odnosno Zdravstveno povjerenstvo unutar vijeća, preuzima sve poslove vezane uz javno zdravstvo i organizaciju institucija pomoći. Povjerenstvo vodi brigu o javnozdravstvenim poslovima na području županija i gradova te nadzire širenje epidemija u susjednim područjima i širenje istih na području Banske Hrvatske.³¹⁷ Vijeće za vrijeme rada bilježi manji broj hospitala na prostoru Banske Hrvatske. Uz zagrebačke hospitale se bilježe i 2 hospitala u Varaždinu za brigu bolesnih i nemoćnih, dok u Koprivnici postoji oskudan hospital za bolesne te u Križevcima manji hospital za pomoć siromašnima. Marija Terezija 1771. godine naređuje da se svi hospitali i sirotišta obnove i prilagode za veći broj pacijenata. No, izvješće savjetnika Hrvatskog kraljevskog vijeća Žigmunda Komaromya iz 1774. godine govori kako hospitali u Banskoj Hrvatskoj i dalje pate od oskudice sredstava i manjka kapaciteta.³¹⁸

Vijeće prestaje s radom 1779. godine, a sve dotadašnje ovlasti bivaju stavljene pod Ugarsko namjesničko vijeće, čime Hrvatski sabor i staleži u potpunosti gube ingerenciju nad političkim i upravnim pitanjima.³¹⁹

Pitanja javnog zdravstva su od 1783. godine vođena putem zdravstvenog odjela Ugarskog namjesničkog vijeća. Josip II. inicira i državnom regulativom povećava broj liječnika prisutnih u svim gradovima Monarhije. Postavlja se glavni županijski fizik koji nadzire opće zdravstveno stanje na području vlastite županije te se određuje da svaki okrug

³¹⁵ Ibid., 136-138.

³¹⁶ Horbec, 2015., 211.

³¹⁷ Ibid., 64-67.

³¹⁸ Ibid., 209.

³¹⁹ Ibid., 54-55.

županije mora imati ranarnika.³²⁰ Županijski fizici i ranarnici su plaćeni sredstvima javne blagajne, što doprinosi većem administrativnom utjecaju na poslove javnog zdravstva i socijalne sigurnosti.³²¹

Josip II. 1783. godine osniva sirotinjski institut „Udruženje iz ljubavi prema bližnjem“ koji bi koristio prikupljene donacije i sredstva iz javne blagajne za potpuno ukidanje prosjačenja na prostorima gradova. Istovremeno se provodi ponovno popisivanje svih hospitala, ubožnica i ksenodohija na prostoru Monarhije, način njihove uprave, financiranja i njihova uloga u kontroli rada stanovništva. Ustanove su dužne svaka tri mjeseca slati izvješća o radu hospitala - koliko je ljudi primljeno, koliko je bolesnika izliječeno, koliko ih je umrlo, koliko je djece primljeno, rođeno i umrlo te podatci o svim prikupljenim sredstvima. Navedeni popis započinje s naglašavanjem hospitala kao medicinskih ustanova, dok konačno odvajanje institucija socijalne skrbi od onih medicinskih slijedi 1787. godine.³²²

Zaštita stanovništva Monarhije je vidljiva i u činjenici da siromašno stanovništvo od 18. stoljeća dobiva besplatnu pomoć liječnika, plaćenog iz javne blagajne. Josip II. u Beču 1784. godine okuplja manje hospitale i veliko sirotište u jednu Opću bolnicu s 1500 kreveta. Rad hospitala godišnje zahtijeva 150000 forinti, a plan održavanja hospitala uključuju i subvencije pojedinih pristupnika bolnici. Hospitalu su pristupali i siromašni, ali s potvrdom o siromaštvu koju dodjeljuje župnik ili predstojnik sirotinjske kuće. Liječenje i lijekovi su za siromašne besplatni, kao i liječnički posjeti.³²³

Bečki hospital *Findlinganstalt* osnovan u sklopu opće bolnice je u trenutku otvaranja bio jedan od najvećih hospitala za siročad. Prve godine rada je u hospitalu registrirano 1366 djece. Siročad je ostavljana na okretnoj ladici postavljenoj blizu ulaza u hospital, prilikom čega administracija hospitala upisuje dijete u zapisnik. Liječnici i sestre hospitala nakon registracije vrše tjelesni pregled djeteta koje je potom slano zaduženoj dojilji.³²⁴

Institucija djeluje pod utjecajem prosvjetiteljskih principa, stoga ne čudi da je medicinsko osoblje hospitala bilo na raspolaganju tijekom čitave godine, a da je odgoj djece stavljen kao primaran cilj rada hospitala. Vlasti direktno imenuju nadzornike i ostatak

³²⁰ Ibid., 74-75.

³²¹ Mate Križman, ur., *Zaključci Hrvatskog sabora: Sv. IX; 1777-1808* (Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1974.), 131.

³²² Horbec, 2015., 216-217.

³²³ Ibid., 219-220.

³²⁴ Verena Pawlowsky, „Das "Aussetzen überlästiger und nachtheiliger Kinder" – Die Wiener Findelanstalt 1784–1910“, u: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften(ÖZG): Die Kinder des Staates*: 25, 1+2 (Wien: Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Universität Wien, 2014.), 20-26.

administracije hospitala. Kontrola dojilja i uspostavljanje pravilnog rasporeda rada bili su ključni za preživljavanje djece. Bečki hospital je zapošljavao učitelje, njegovateljice, sestre i dojilje za brigu o dojenčadi i starijoj djeci kako bi porasla kvalitetna briga. Stvarni odgoj djece se na kraju odvija izvan institucija, u trenutku kada djeca krenu na šegrtovanje ili na službu u kućanstvima. Djeca u hospitalu trebaju biti obrazovana i odgojena po prosvjetiteljskim načelima kako bi kasnije imala funkciju u društvu.³²⁵

Novorođenčad je u većini slučajeva ostavljena zbog nužde, često zbog financijske nemoći ili zbog straha od javnog srama i osude od društva i obitelji. Većina ostavljene djece je produkt izvanbračnih trudnoća i ona kao takva od rođenja imaju marginalan položaj u društvu i zakonima države u kojoj su rođeni. Nezakonitost izvanbračne djece, marginalan položaj u društvu te osuda od strane istih rezultiraju velikim brojem čedomorstva. Sudske reforme iz 1780. godine ukidaju novčane i fizičke kazne za roditelje izvanbračne djece i pravno izjednačavaju djecu, neovisno o porijeklu i statusu roditelja. Izjednačavanje djece pred zakonom predstavlja značajan razvoj prava i statusa svih maloljetnika unutar države, kao i opipljiv primjer prosvjetiteljskog odgoja stanovništva.³²⁶

Ladica postavljena u bečkom hospitalu pruža majkama određeni stupanj anonimnosti, koja je ipak kratka vijeka. U kompleksu bečke glavne bolnice organizira se rodilište blizu kojega se nalazio hospital i nahodište, stoga je pronalazak majke novorođenčeta bio jednostavniji proces. U slučaju napuštanja, novorođenče je u nahodište slano 9 dana nakon rođenja. Djeca su vraćana majkama, osim u slučajevima teškog siromaštva, nakon čega majke ostavljene djece pomažu u radu i brizi o dojenčadi u hospitalu, u zamjenu za pruženu skrb. S druge strane, imućnije i dobrostojeće majke ostavljaju određenu sumu novaca za odgoj djeteta u kući za nahoćad.³²⁷

Bečka Opća bolnica je trebala poslužiti kao model koji će se primijeniti i u drugim gradovima Monarhije. Obavezna socijalna i zdravstvena zaštita su povećane i uredbom iz 1786. godine kojom liječnička skrb mora biti pružana besplatno siromasima te određuje kaznu za sve liječnike, kirurge, ranarnike i primalje koji odbiju pružiti pomoć siromasima.³²⁸ Josip II. 1787. postavlja brigu o bolesnima i nemoćnima kao dužnost svake vlasti te nalaže obavezno održavanje hospitala i bolnica, kao i osnivanje glavnog hospitala po uzoru na bečki.

³²⁵ Ibid., 20-21; 28.

³²⁶ Ibid., 19-23.

³²⁷ Ibid., 25.

³²⁸ Horbec, 2015., 202-212.

Odredbama iz 1787. i 1789. godine ustanove za medicinsku skrb ostaju pod državnom nadležnošću, ali održavane od strane općina i vlastelinstva. Ustanove za socijalnu i medicinsku skrb u većim gradovima, iako u teoriji financirane iz gradske blagajne, ovise o sredstvima prikupljenim putem prodaje imovine ili zarade s vlastitih posjeda. Prodaja i prihodi su kontrolirani od strane gradskog magistrata i kasnije Ugarskog namjesničkog vijeća, a sva prikupljena sredstva odlaze u zaklade za sirotinjske ustanove. U manjim gradovima ne dolazi do prodaje kuća, već vlastelinski službenici održavaju postojeće.³²⁹

Odredbe donesene za vrijeme Marije Terezije i Josipa II. određuju pravac po kojemu će se razvijati sve socijalne i zdravstvene ustanove na prostoru Hrvatske. Iako gradovi održavaju administrativnu autonomiju u djelovanju, prate uredbe i regulacije uspostavljene na državnoj razini te vlastite oblike socijalne i zdravstvene skrbi razvijaju u skladu s državnim standardima.

³²⁹ Ibid., 216-217.

5. Razvoj socijalne skrbi u Zagrebu u drugoj polovici 18. stoljeća: primjer rada Sirotinjskog povjerenstva

U Zagrebu je, kao i u drugim europskim gradovima, od srednjeg vijeka prisutno više različitih institucija za brigu o nemoćnima. Crkveni redovi organizirano pružaju pomoć siromasima i bolesnima, dok u Zagrebu prvi organiziraju liječničku skrb za siromašne i bolesne u sklopu samostana i na razini župa. Kao početak civilne zaštite siromašnih možemo uzeti i Zlatnu bulu Bele IV. Sama pomoć siromašnima je osigurana uredbom koja nalaže da se imetak onih koji preminu bez oporuke ili nasljednika dodijeli siromašnima.³³⁰

Zagrebački cehovi i bratovštine nude pomoć svojim članovima. Procjenjuje se da je koncem srednjeg vijeka u Zagrebu djelovalo 18 cehova organiziranih od strane različitih obrtnika (staklara, kolara, mlinara, krznara, zlatara, mesara, krojača itd.).³³¹ Spomenuto nam govori o stupnju sigurnosti koju pojedini građani mogu uživati izvan religijskih oblika socijalne pomoći. Ipak, kao i u drugim europskim gradovima tijekom ranog novog vijeka, u Zagrebu se nalazi brojno stanovništvo koje u neimaštini nema opciju sigurnosti ceha.

Socijalna i medicinska skrb se stoga pruža putem organiziranog gradskog hospitala. Hospital Blažene Djevice Marije na Gradecu u blizini crkve svetog Marka djeluje kao gradski hospital od početka 15. stoljeća.³³² Gradski hospital je od svoga osnutka bio pod upravom i brigom svećenstva, koje u početku nemoćnima prvenstveno pruža liječničku skrb i smještaj. Sam hospital financira gradska blagajna, a značajna sredstva dobiva i od različitih donacija, milostinje ili oporučnih donacija. Zanimljiv je primjer kojim gradske vlasti nalaze financije i sredstva za izgradnju hospitala. Prema ugovoru iz 1627. godine gradske vlasti u zamjenu za oprost duga dobivaju zemljište od Gašpara Konjskog. Iste godine se hospital premješta na prostor ispod Kamenitih vrata. Do sredine 17. stoljeća se vrše različiti radovi na hospitalu, čije zemljište seže od Duge ulice kod Kamenitih vrata pa sve do potoka Crikvenjaka. Hospital također posjeduje različita zemljišta u Zagrebu i okolici.³³³

Osim gradskog hospitala, u Zagrebu se u 15. stoljeću nalazi i hospital sv. Elizabete dok pred kraj 15. stoljeća djeluje i hospital sv. Antuna kao sirotište. Hospital početkom 17.

³³⁰ Dragutin Hirc, *Stari Zagreb: Kaptol i Donji grad* Sv.2, Mato Grabar, pr. (Zagreb: Matica hrvatska, 2008.), 551.

³³¹ Szabolcs Varga, „Uloga grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske u kasnom srednjem vijeku“, *Podravina* Vol. VIII, br. 16 (Koprivnica: Meridijani, 2009.), 66.

³³² Vladimir Bazala, „Uloga zagrebačkih kanonika i biskupa u izgradnji i razvoju zagrebačkih bolnica“, u: *Bogoslovna smotra*, Vol.39 No.4 (Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1970.), 468.

³³³ *Ibid.*, 469-470.

stoljeća prestaje s radom, dok se na istome mjestu 1691. godine osniva hospital sv. Martina koji preuzima brigu o djeci i siročadi. Spomenuti hospital prima značajne donacije od zaklada organiziranih na poticaj bečkog dvora.³³⁴

Briga o zdravstvenoj stabilnosti i sigurnosti stanovništva je vidljiva i u osnivanju posebnog hospitala za zaražene epidemijskim bolestima. Spomenuta ustanova se koncem 16. stoljeća nalazi na obali Save te u nju bivaju premješteni svi bolesni za koje se smatra da boluju od neke epidemijske bolesti. S vremenom hospital prestaje djelovati, a isti prostor se pretvara u polja i vinograde iz kojih se ubiru prihodi za financiranje drugih institucija za brigu o nemoćnima.³³⁵ Zbog kuge koja je izbila 1647. godine se osniva posebna bolnica za zaražene u Vugrovcu kako bi se sve zarazne uklonilo izvan granica grada.³³⁶

Pretpostavlja se da u Zagrebu od 13. stoljeća postoji gradski liječnik financiran od strane magistrata.³³⁷ Liječnička praksa u Zagrebu se nastavlja tijekom ranog novog vijeka. Zbog nedostatka školovanih domaćih liječnika u Zagrebu od 17. stoljeća djeluju često i strani liječnici koji u hospitalu ili na privatnim lokacijama brinu o bolesnima. Radi zdravstvene zaštite stanovništva Hrvatski sabor bira zemaljskog fizika sa sjedištem u Zagrebu.³³⁸

Na prostoru Kaptola, ispod zapadne kule biskupskog dvora, od srednjeg vijeka radi i hospital sv. Elizabete čiji status i prava potvrđuje i sam papa Nikola V. Uprava nad hospitalom, koja ujedno regulira i kontrolira nepravilnosti u radu hospitala, se određuje putem kanoničkog kolegija. Za razliku od onog gradskog, hospital sv. Elizabete djeluje isključivo karitativno te ne pruža nikakvu medicinsku skrb potrebitima.³³⁹

S teorijom i praksom prosvijećenog apsolutizma dolazi do daljnjeg razvoja socijalne i medicinske skrbi gradskog stanovništva. Briga o siromašnima u Zagrebu vidljiva je i u postojanju škole za siromašne 1698. godine kod Kamenitih vrata, u Habdelićevoj ulici i na Jezuitskom trgu.³⁴⁰ Edukacija stanovništva je nužna zbog razvoja države, stoga se veliki naponi ulažu u obrazovanje i brigu o djeci, koja će s vremenom pridonijeti državnom blagostanju. Jedna od prvih uredbi početkom 18. stoljeća se odnosi na zaštitu gradske

³³⁴ Ibid., 479-480.

³³⁵ Ibid., 483-484.

³³⁶ Ibid., 474.

³³⁷ Franjo Buntak, *Povijest Zagreba* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.), 136.

³³⁸ Ibid., 309-310.

³³⁹ Bazala, 1970., 474-475.

³⁴⁰ Emilij Laszowski, Lelja Dobronić, ur., *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 20, Zapisnici sjednica, prosvjedi i odluke od 1701. do 1742.: knjiga zagrebačkih građana od 1733. do 1799.: vlasnici zagrebačkih kuća u XVIII. stoljeću* (Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1971.), XV.

siročadi. Gradski magistrat je dužan odrediti skrbnika za brigu o imovini siročadi, dok je briga o siročadi prepuštena članovima rodbine ili je dijete smješteno u hospital sv. Martina. U hospitalu su djeca zbrinuta i obrazovana, a sam trošak brige djeteta se financira iz imovine roditelja ili od strane magistrata iz općinskih prihoda.³⁴¹

Istovremeno se mijenja i praksa rada gradskog hospitala. Zbog sve većeg broja pristupnika, gradski magistrat 1700. godine stavlja uredbu kojom gradski sudac i magistrat moraju dozvoliti i odobriti pojedincu da pristupi gradskom hospitalu. Sam rad hospitala je kontroliran time što financije hospitala bivaju u cijelosti pod kontrolom gradskog fiskusa. Gradski fiskus vodi financijske poslove hospitala, kontrolira potrošnju te bilježi stanje hospitalske imovine i posjeda.³⁴² Činjenica da se stupanje u hospital treba odobriti od strane magistrata, govori u prilog tomu da sve više administracija utječe na sistem socijalne pomoći. Potvrda i odobrenje je princip i praksa prisutna u svim ustanovama socijalne pomoći u europskim zemljama.

Gradski hospital posjeduje različitu imovinu u gradu i njegovoj okolini. Hospital kratko djeluje 1706. godine na prostoru u Mesničkoj ulici, a zatim i na prijelazu iz 1742. i 1743. godine. Prema priloženim podacima ne možemo u potpunosti odrediti djeluje li hospital na toj lokaciji ili samo ubire prihode na tom posjedu. U oba slučaja hospital brzo gubi vlasništvo nad imovinom u spomenutoj ulici.³⁴³ Gradski hospital tijekom 18. stoljeće radi u centralnom objektu u Radićevoj ulici gdje je pružena konkretna pomoć potrebitima.³⁴⁴ Pitanje je na koji način hospital upravlja imovinom te kolike prihode ubire ako je u mogućnosti nabave novih nekretnina.

Od 17. stoljeća uprava nad hospitalom biva pod dvojicom nadstojnika (*praefecti*) kao zastupnika gradske općine koje gradski magistrat bira svake godine. Nadstojnik upravlja radom hospitala uz pomoć zamjenika koji preuzima rad hospitala u slučaju smrti ili ostavke glavnog nadstojnika.³⁴⁵ Nadstojnik hospitala ne mora nužno biti i član gradskog magistrata. Postojeći nadstojnik iz godine u godinu može obnoviti svoju dužnost uz pristanak magistrata ili se ponovno prijavljuje za položaj ako za mjesto nadstojnika ima više kandidata.³⁴⁶

³⁴¹ Emilij Laszowski, ur., *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 18, Zapisnici sjednica (obnove gradske uprave, prosvjedi i odluke) od 1604. – 1700.* (Zagreb: Tiskom Nakladnog zavoda Hrvatske, 1949.), 356.

³⁴² Ibid., 356.

³⁴³ *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 20, IX - XIV.*

³⁴⁴ Ibid., XIX.

³⁴⁵ Ibid., 35.

³⁴⁶ Ibid., 35-dalje.

Postojeće stanje hospitala nije dostatno za kvalitetnu brigu i skrb nemoćnih, stoga od početka 18. stoljeća gradske i državne vlasti idu prema obnovi i izgradnji novih ustanova. Potreba za obnovom hospitala je vidljiva i kada 1714. godine zagrebački magistrat nalaže gradskom zastupniku Michaelu Roichu da zajedno s asesorom pregleda sve gradske hospitale i njihovu imovinu. Zanimljivo je kako su za obavljeni posao plaćeni direktno od godišnjih prihoda hospitala, što je praksa koja se proteže dugo kroz 18. stoljeće.³⁴⁷ Procjena hospitala je imperativ koji je postavio bečki dvor, a proveo gradski magistrat. Procjena kapaciteta i imovine vodi i ka kvalitetnijoj evaluaciji troškova i pravilnijoj raspodjeli sredstava za brigu nemoćnih. Procjena hospitala se ponavlja i 1738. godine te u više navrata tijekom 18. stoljeća.³⁴⁸

Od 1733. godine se u Zagrebu vodi knjiga građana koja uz postojeće građane bilježi i sve novopridošle primljene građane. Građani status dobivaju ostvarenjem određenog imetka putem rada u obrtu, trgovini ili specijaliziranoj profesiji. Status građanstva mogu steći i pripadnici plemstva koji kupuju svoj status putem prihoda s imanja. Građani posjeduju i ekonomsku i političku moć u gradovima, stoga napredak grada ovisi o stabilnosti i napretku građanstva.³⁴⁹ Gradovi su dužni samostalno brinuti o svojim građanima i o infrastrukturi pa brojno stanovništvo koje nije porijeklom iz grada i koje nije ekonomski dovoljno moćno da kupi svoj status, u cjelokupnoj gradskoj strukturi biva obespravljeno i ne uživa povlastice koje uživa ostatak građanstva. Isto vrijedi i za pristupanje ustanovama koje pružaju brigu i skrb. Prije samog pristupanja u građanstvo ili „prijave“ za status građana, nužno je priložiti dokaz da pojedinac već ne uživa povlastice jednog mjesta i da nije u kmetskoj službi.³⁵⁰

Rast administracije u gradovima i kontrola nad ustanovama socijalne pomoći su vidljivi i u odluci iz 1743. godine prema kojoj je hospitalima zabranjeno oduzimanje imovine preminulih bez odobrenja magistrata. Sudac pregledava imovinu preminulih te odobrava sredstva koja bi se dodijelila hospitalu.³⁵¹ Naredne godine se bilježe i značajne donacije u novcu, sredstvima i živežnim namirnicama, a bilježe se i donacije ostavljene putem

³⁴⁷ Ibid., 46-50.

³⁴⁸ Ibid., 106.

³⁴⁹ Zvezdana Sikirić, „Građani Slobodnog i Kraljevskog Grada Zagreba prema Knjizi građana (1733-1799)“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* vol.29 (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.), 103-104.

³⁵⁰ Ibid., 108.

³⁵¹ Lelja Dobronić, ur., *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 21, Zapisnici sjednica, prosvjedi i odluke od 1743.-1834.* (Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1975.), 2.

oporuka.³⁵² Procjena sredstava za brigu o nemoćnima u većini slučajeva ne ispunjava potrebe pa se na koncu hospitali okreću sredstvima i vlastitim prihodima.

Rastući broj potrebitih vodi prema razvoju drugih ustanova socijalne skrbi. Sredinom 18. stoljeća se bilježi i postojanje doma za siromašne u Ćirilometodskoj ulici, Vitezovićevoj ulici te na Jezuitskom trgu.³⁵³ Isto tako se 1746. godine podiže hospital za žene u Vlaškoj ulici jer postojeći gradski hospital ne pruža ženama zdravstvenu i socijalnu skrb.³⁵⁴ Sredinom 18. stoljeća magistrat uz nadstojnika hospitala bira i jednog nadstojnika za mlade. Postojeći nadstojnici sve češće dolaze iz širih slojeva građanstva. Uz pripadnike magistrata i članova plemstva, graditelji, krojači, kovači i ostali obrtnici bivaju birani na položaj nadstojnika hospitala. Zanimljivo je primijetiti i kako nadstojnici kraće rade, odnosno u manjem broju mandata, dok se broj pristupnika i kandidata širi.³⁵⁵ Od 1772. godine raste i plaća nadstojnika hospitala, koja do 1776. godine iznosi i do 50 forinti.³⁵⁶

Gradski hospital sv. Martina raspolaže sredstvima za brigu siročadi, u spomenuta sredstva ulaze određeni prihodi iz gradske blagajne, pojedinačne donacije te sredstva skupljena putem posebnih zaklada. Značajna sredstva treba nužno kontrolirati i pravilno raspodijeliti u svrhu što kvalitetnije brige i rada. Zbog navedenog se od 1763. godine imenuje skrbnik za siročad koji brine o zaštiti djece i o kvaliteti rada hospitala.³⁵⁷ Zaštita siromašnih se širi i imenovanjem odvjetnika za siromašne 1768. godine koji bi u parnicama zastupao one nemoćne.³⁵⁸

Inicijativa Marije Terezije u preoblikovanju državnog aparata i obnovi ustanova socijalne skrbi je vidljiva i po proglasu po kojemu nalaže Hrvatskom saboru da istraži stanje hospitala u Hrvatskoj te prikupi sredstva za otvaranje novih.³⁵⁹ Popis iz 1773. otkriva da je u Zagrebačkoj županiji živjelo 182071 pučana, od kojih je 72343 bilo mlađe od 15 godina. Istovremeno se bilježi da su samo 3 osobe doselile u županiju bez stalnog mjesta prebivanja, dok je 209 osoba doselilo zbog službe.³⁶⁰ Navedeni popis ne donosi podatke o staležu i zaposlenju, stoga ne možemo sa sigurnošću procijeniti tko je u stanju primiti pomoć od strane gradskih hospitala. Zagrebački gradski hospital posjeduje 1774. godine u gotovini i zemlji

³⁵² Ibid., 15.

³⁵³ *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 20, IX - XIV.*

³⁵⁴ Bazala, 1970., 477.

³⁵⁵ *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 21, 57-dalje.*

³⁵⁶ Ibid., 167; 205.

³⁵⁷ Ivan Filipović, ur., *Zaključci Hrvatskog sabora, Sv. 8, 1759-1773*, (Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1970.), 139; 268.

³⁵⁸ Ibid., 139; 268.

³⁵⁹ Ibid., 328.

³⁶⁰ Skenderović, 2010., 81-85.

7240 forinti, dok s posjeda prikuplja kamatu i najam od otprilike 500 forinti. Hospital je u to vrijeme primao samo 20 muškaraca i 2 žene, što potvrđuje potrebu za osnivanjem i organizacijom novih i prostranijih ustanova.³⁶¹

Dolaskom Josipa II. na vlast se mijenja i princip organizacije gradskog magistrata. Po nalogu Josipa II. dolazi do istrage kraljevskih povjerenika, spajaju se financije različitih ureda u blagajnu te se provjeravaju godišnji prihodi ustanova grada.³⁶² Povećava se i kontrola nad isplatama plaća gradskih činovnika. Nadzornici hospitala su plaćani 150 forinti kao i skrbnici siročadi. No, prema popisima plaća vidljivo je i kako su nadzornici i skrbnici siročadi radili i na drugim funkcijama u gradu (blagajnik, nadzornik šuma itd.).³⁶³ Josip II. također donosi odluku o brizi i obrazovanju domaćih liječnika. Uspostavlja uredbu kojom su kirurzi, ranarnici i brijači u Zagrebu dužni polagali ispite na medicinskom fakultetu u Beču i Trnavi.³⁶⁴

Značajan pomak u zaštiti prava siročadi i djece je osnivanje Sirotinjskog povjerenstva 1779. godine. Organizacija Sirotinjskog povjerenstva je značajan primjer prosvijećenog apsolutizma u praksi, kao i primjer daljnjeg razvoja državne i gradske administracije. Sama odluka o osnivanju povjerenstva je donesena 1776. godine, a s radom je ono započelo tek tri godine kasnije. Sirotinjsko povjerenstvo je organizirano putem članova gradske administracije. U povjerenstvu djeluju dva gradska suca, gradski notar i upravitelj koji se, kao i drugi gradski činovnici, imenuju iz godine u godinu. Povjerenstvo bira nadzornika/skrbnika siročadi koji je za posao plaćen 150 forinti. Gradski notar i suci u principu ostaju nepromijenjeni za vrijeme petogodišnjeg rada Sirotinjskog povjerenstva, dok se skrbnici često mijenjaju.³⁶⁵

Sirotinjsko povjerenstvo financira gradska blagajna, no i dalje prima različite donacije putem oporuka ili direktnom inicijativom pojedinaca.³⁶⁶ Gradski notar bilježi svaku donaciju povjerenstvu te sredstva koja povjerenstvo dobiva za brigu o djetetu, kao i donacije iz

³⁶¹ Horbec, 2015., 210.

³⁶² *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 21*, 239.

³⁶³ Ibid., 246-dalje.

³⁶⁴ Horbec, 2015., 182.

³⁶⁵ *Zapisnik sjednica Sirotinjskog povjerenstva 1779-1785*. Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Upravna djelatnost Poglavarstva slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Državni arhiv u Zagrebu, 1-5.

³⁶⁶ *Zapisnik sjednica Sirotinjskog povjerenstva 1779-1785*. Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Upravna djelatnost Poglavarstva slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Državni arhiv u Zagrebu, 13;34 dalje.

oporuka roditelja djeteta.³⁶⁷ Povjerenstvo organizira financije, donacije, oporučne ostavštine kao i imovinu roditelja siročadi, u jedan zajednički fond koji je pod nadzorom gradskog povjerenstva. Gradsko povjerenstvo je 1779. godine financijski bilo pod nadležnošću Ugarskog namjesničkog vijeća, koje ujedno prilaže odluke o financijskim poslovima gradskih ustanova. Jednom godišnje se provodi revizija troškova i procjena izdataka iz gradske riznice. Organiziraju se i provjere nadzornika, ali na inicijativu samog povjerenstva.³⁶⁸

Sirotinjsko povjerenstvo promatra slučaj svakog pojedinca zasebno te upravlja imetkom siročadi, a samu skrb financira sredstvima iz istih. Često se u oporukama roditelja pronalaze podatci o raspodjeli sredstava te o sredstvima skupljenima za brigu o djetetu, dok brigu o napuštenoj djeci financira magistrat.³⁶⁹

Mnoga djeca su stavljena na brigu kod tutora koji usko surađuje s povjerenstvom radi kontrole i raspodjele financija preminulih roditelja. Tutor brine o tome da dijete nahrani, obuče, ponudi smještaj, zaštitu i obrazovanje. Za brigu je, kao i skrbnik, financiran iz imetka djetetovih roditelja ili iz gradske blagajne. Povjerenstvo također brine o tome radi li skrbnik kako spada te brine li o djetetu na valjan način.³⁷⁰

Sirotinjsko povjerenstvo usko djeluje s radom gradskog hospitala te se brojna siročad smješta u hospital na brigu, prvenstveno radi zdravstvene pomoći i skrbi. Prema praksama europskih hospitala možemo pretpostaviti da se povezanošću s gradskim i drugim hospitalima pokušala stvoriti veza putem koje će se lakše naći roditelji napuštene djece.

Najznačajniju brigu početkom vladavine Josipa II. pruža gradski hospital te hospital sv. Marije na Kamenitim vratima. Zagreb u isto vrijeme karakteriziraju loši higijenski uvjeti i velik broj prosjaka, čiji se broj naglo povećava nakon velike gladi 1782. i 1783. godine. Velika glad je prouzrokovala migraciju seoskog stanovništva, a epidemija kuge na rubnim

³⁶⁷ *Zapisnik sjednica Sirotinjskog povjerenstva 1779-1785.* Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Upravna djelatnost Poglavarstva slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Državni arhiv u Zagrebu, 34-40.

³⁶⁸ *Zapisnik sjednica Sirotinjskog povjerenstva 1779-1785.* Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Upravna djelatnost Poglavarstva slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Državni arhiv u Zagrebu, 1-5.

³⁶⁹ *Zapisnik sjednica Sirotinjskog povjerenstva 1779-1785.* Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Upravna djelatnost Poglavarstva slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Državni arhiv u Zagrebu, 19-dalje

³⁷⁰ *Zapisnik sjednica Sirotinjskog povjerenstva 1779-1785.* Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Upravna djelatnost Poglavarstva slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Državni arhiv u Zagrebu, 37;87-dalje.

dijelovima Vojne krajine je preusmjerila migraciju ostatka ruralnog stanovništva prema Zagrebu.³⁷¹

Popis stanovništva iz 1786. godine govori o 2716 stanovnika Gradca, dok opći popis naredne godine navodi 2815 stanovnika Gradca, od kojih samo 176 ima status građana, 188 se bilježi kao plemići uz 57 registriranih službenika i 47 svećenika koji djeluju u župi sv. Marka.³⁷² Zanimljivo je da spomenuti popis navodi stalešku pripadnost stanovništva u Gradcu. Od ukupnog broja stanovnika, pitanje je koliki je zapravo broj onih koji do tog trenutka smiju pristupiti ustanovama socijalne pomoći, odnosno kome je briga hospitala namijenjena. Isto tako je bitno naglasiti da povećanje gradskog stanovništva utječe na povećanje gradskih financijskih mogućnosti, ali i na eventualni trošak. Radi potonjeg povećanje gradskog stanovništva direktno utječe na kasniji razvoj novog gradskog hospitala.

Izgradnja novog hospitala u Zagrebu slijedi po nalogu Josipa II. Novi hospital bi se nalazio na Harmici i po modelu djelovao poput onog bečkog. Financije za gradnju novog hospitala dolaze od različitih municipalnih i crkvenih donacija te prodajom imovine i putem različitih zaklada. Biskup Maksimilijan Vrhovac donira 1000 forinti, Kaptol 12000, grad 26000, kanonik Zdenčaj 1500, biskup Gallyuf 800, kanonik grof Sermage 500, kanonik Šimun Jelačić 339 itd.³⁷³ Sama gradnja hospitala se odgađa više puta zbog nedostatka sredstava. 1791. godine se donosi konačna odluka o osnutku općeg hospitala po uzoru na onaj bečki. Veliki župan Nikola Škrlec Lomnički obećava financijsku pomoć Zagrebačke županije te značajna sredstva uzima i iz zaklade za školstvo i zdravstvo. U svrhu financiranja novog hospitala se spajaju zaklade hospitala u Dugoj ulici, zaklade Trpećeg Isusa na Harmici, zaklada crkve Sv. Margarete te druge manje zaklade. Gradska vlast stvara zakladu od 14000 forinti, biskup 1000, Kaptol 12000 forinti, dok značajan doprinos pruža građanin Stiller koji u svrhu izgradnje hospitala ostavlja cijeli imetak.³⁷⁴

Do konačne izgradnje dolazi kada biskup Maksimilijan Vrhovac financijski pomaže izgradnju, a materijali se nalaze u srušenim zgradama pod crkvenom upravom. Hospital je

³⁷¹ Čoralić, 2013., 235-236.

³⁷² Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine 19. stoljeća* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981.), 89.

³⁷³ Hirc, 2008., 553.

³⁷⁴ Horbec, 2015., 222.

otvoren 1800. godine, prvotno kao vojna bolnica zbog napoleonskih ratova, a od 1804. godine brine o nemoćnima i bolesnima pod upravom reda Milosrdne braće.³⁷⁵

Organizacija hospitala i sve uspostavljene uredbe za vrijeme vladavine Marije Terezije i Josipa II. doprinose daljnjem razvoju socijalne i zdravstvene skrbi na prostoru Zagreba i Hrvatske. Možemo zaključiti da su uredbe donesene za vrijeme vladavine prosvijećenog apsolutizma, iako oskudne i nedosljedne, temelj iz kojeg možemo pratiti razvoj modernih oblika socijalne pomoći.

³⁷⁵ Bazala, 1970., 470-472.

Zaključak

Ustanove socijalne skrbi tijekom ranog novog vijeka prolaze kroz specifičan proces, vremenom oblikovan putem različitih filozofskih, teoloških, gospodarskih i političkih teorija. Iz historijske perspektive je teško zamisliti razvoj socijalne skrbi u Zagrebu bez direktnog utjecaja Habsburške Monarhije. Vladavina i utjecaj prosvijećenog apsolutizma doprinosi administrativnom razvoju grada, uključujući i razvoj ustanova i sistema socijalne skrbi. Od 18. stoljeća se mijenja odnos vladara i podanika. Socijalna skrb se razvija i zbog misli da je vladar zaštitnik podanika, koji mora brinuti o sreći i sigurnosti stanovništva.

Gradski hospital, kao najznačajnija ustanova za brigu o nemoćnima, od druge polovice 18. stoljeća biva u cijelosti pod kontrolom gradskih vlasti. Položaj nadstojnika hospitala se službeno definira u sklopu gradskog magistrata koji propisuje plaće za obavljeni posao. Nadstojnik brine o organizaciji, dok gradski fiskus upravlja financijama hospitala, kontrolira troškove te prihode s gradske imovine. Značajan pomak je vidljiv i u organizaciji Sirotinjskog povjerenstva. Uspostavlja se položaj skrbnika siročadi te se navode i brojni tutori koji vode brigu o obrazovanju djece. U kratkom vremenu djelovanja Sirotinjsko povjerenstvo vodi sve poslove vezane uz gradsku siročad te usko surađuje s hospitalom radi bolje skrbi i zaštite.

Prilikom obnove i organizacije novih hospitala dolazi do odvajanja ustanova za socijalnu i medicinsku skrb. Novi gradski hospital, izgrađen 1800. godine, postaje u potpunosti mjesto za zdravstvenu zaštitu, dok se briga o nemoćnima u 19. stoljeću prebacuje na druge ustanove.

Summary

The development of social welfare is a part of the overall development of the modern state. Institutes raised to provide poor relief to those in need go through different changes and transformations under the influence of theological, political, economical and cultural discourses. This thesis provides a general overview of models of social welfare in early modern Europe. The main goal of this thesis is to elaborate the development of social welfare in the city of Zagreb under the influence of enlightened absolutism in the second half of the 18th century.

Key words: social welfare, poor relief, Zagreb, enlightened absolutism

Bibliografija

Literatura

- Bačić, Jurica. „Medicine in Dubrovnik until the 1667 Earthquake.“ U: *Croatian Medical Journal* Vol.35 Br.2. Zagreb: Medicinska naklada, 1994. 113-120.
- Bazala, Vladimir. „Uloga zagrebačkih kanonika i biskupa u izgradnji i razvoju zagrebačkih bolnica.“ U: *Bogoslovna smotra*, Vol.39 No.4. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1970. 468-491.
- Beier, Lucinda A. *The Problem of the Poor in Tudor and Early Stuart England*. London; New York: Methuen, 1983.
- Belicza, Biserka. „Croatian Gerontology from Ancient Times to the Seventeenth Century.“ U: *Croatian Medical Journal* 38. Zagreb: Medicinska naklada, 1997. 277-287.
- Benyovsky, Irena, Buklijaš, Tatjana. „Bratovštine i hospital sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku.“ U: Budak, Neven, ur. *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2005. 625-657.
- Bertoša, Miroslav, Vrandečić, Josip. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
- Božić-Bužančić, Danica. „Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća.“ U: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv.29. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1996. 138-162.
- Briggs, Asa. *Socijalna povijest Engleske*. Zagreb: Barbat, 2003.
- Buntak, Franjo. *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
- Cowan, Alexander. *Urban Europe: 1500-1700*. London; New York; Sydney; Auckland: Arnold, 1998.
- Cvitanić, Antun. *Iz dalmatinske pravne povijesti*. Split: Književni krug, 2002.
- Čoralić, Lovorka, ur. *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, 2013.

- Franzen, August. *Pregled povijesti crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.
- Friedrichs, Christopher R. *The Early Modern City: 1450-1750*. London; New York: Longman, 1995.
- Gatzweiler, Franz W., von Braun, Joachim, ur. *Marginality: Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology*. New York; London: Springer, 2014.
- Gomez, Olga, Greensides, Francesca, Hyland, Paul, ur. *The enlightenment: a sourcebook and reader*. London; New York: Routledge, 2003.
- Grmek, Mirko Dražen. „Povijest medicine u Dubrovniku.“ U: *Medicinska enciklopedija* Vol.2. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967.
- Hirc, Dragutin. *Stari Zagreb: Kaptol i Donji grad Sv.2*. Grabar, Mato, pr. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- Horbec, Ivana. *Zdravlje naroda - bogatstvo države: prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnog zdravstva u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015.
- Jedin, Hubert, ur. *Velika povijest crkve*, sv.5. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1978.
- Kaiser, Daniel H. „The poor and disabled in early 18th century Russian towns.“ U: *Journal of Social History* Vol 32. Oxford: Oxford University Press, 1998. 125-155
- Kamen, Henry. *Early Modern European Society*. London; New York: Routledge, 2000.
- Kralj-Brassard, Rina. *Djeca milosrđa: napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2013.
- Krivošić, Stjepan. *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine 19. stoljeća*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981.
- Lloyd, Sarah. „Agents in their own concerns? Charity and the economy of makeshifts in eighteenth-century Britain.“ U: King, Steven, Tomkins, Alannah, ur. *The poor in England 1700-1850: An economy of makeshifts*. Manchester; New York: Manchester University Press, 2003. 100-136.

- Macarov, David. *Social welfare: structure and practice*. Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage Publications, 1995.
- Martz, Linda. *Poverty and Welfare in Habsburg Spain*. London: Cambridge University Press, 1983.
- Meiksins Wood, Ellen. *Liberty and poverty: a social history of Western political thought from Renaissance to Enlightenment*. London; New York: Verso, 2012.
- Miley, Frances, Read, Andrew. „Go gentle babe: Accounting and the London Foundling Hospital 1757-97.“ U: Baskerville, Rachel, Servalli, Stefania, ur. *Accounting History* Vol.21, 2-3. Melbourne: SAGE, 2016. 1-18.
- Mogorović Crljenko, Marija. „Hospitoli u Istri u srednjem i ranom novom vijeku.“ U: *Povijesni prilozi*, br. 23. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002. 105-116.
- Novak, Zrinka. „Hvarska karitativna bratovština Milosrđa u ranome novom vijeku“, U: *Historijski zbornik* God. LXIV br.2. Zagreb: Društvo za hrvatsku povijesnicu, 2011. 377-433.
- Pawlowsky, Verena. „Das "Aussetzen überlästiger und nachtheiliger Kinder" – Die Wiener Findelanstalt 1784–1910.“ U: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften(ÖZG): Die Kinder des Staates*: 25, 1+2. Wien: Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Universität Wien, 2014. 18-40.
- Pederin, Ivan. „Fiziokratski pokret u Dalmaciji.“ U: *Prilozi 10* (1-2). Zadar: Historijski arhiv Zadar, 1984. 167-203.
- Piasek, Gustav, Piasek, Martina. „Tradicijska hospitala (ksenodohija) u Varaždinu.“ U: *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol. 57 br. 4. Zagreb: Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada, 2006. 459-468.
- Procacci, Giovanna. „Social economy and the government of poverty.“ U: Burchell, Graham, Gordon, Colin, Miller, Peter ur. *The Foucault Effect*. Chicago: The University of Chicago Press, 1991. 151-168
- Risse, Guenter B. *Mending Bodies, Saving Souls, A History of Hospitals*. New York: Oxford University Press, 1999.

- Shore, Heather. „Crime, criminal networks and the survival strategies of the poor in early 18th-century London.“ U: King, Steven, Tomkins, Alannah, ur. *The poor in England 1700-1850: An economy of makeshifts*. Manchester; New York: Manchester University Press, 2003. 137-165.
- Sikirić, Zvezdana. „Građani Slobodnog i Kraljevskog Grada Zagreba prema Knjizi građana (1733-1799).“ U: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* vol.29. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996. 103-128.
- Skenderović, Robert. „Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine („Tabella Impopulationis pro Anno 1773“).“ U: *Povijesni prilozi*, Vol.39 No.39. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010. 73-92
- Skenderović, Robert. „Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom provincijalu i Generale normativum sanitatis iz 1770.“ U: *Scrinia slavonica* 5. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005. 115-143.
- Szabo, Franz A. J. *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Šanjek, Franjo, ur. *Povijest Hrvata - srednji vijek*. Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- Tellier, Luc-Normand. *Urban World History: An Economic and Geographical Perspective*. Quebec: Presses de l'Universite du Quebec, 2009.
- Van Horn Melton, James. *The Rise of the Public in Enlightenment Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Van Leeuwen, Marco H. D. „Giving in early modern history: philanthropy in Amsterdam in the Golden Age.“ U: *Continuity and Change*, 27. London: Cambridge University Press, 2012. 301-343.
- Van Nederveen Meerkerk, Elise, Teeuwen, Danielle. „The stability of voluntarism: financing social care in early modern Dutch towns compared with the English Poor Law, c.

- 1600-1800.“ U: *European Review of Economic History*, 18. Oxford: Oxford University Press, 2013. 82-105.
- Varga, Szabolcs. „Uloga grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske u kasnom srednjem vijeku.“ U: *Podravina*, Vol. VIII, br. 16. Koprivnica: Meridijani, 2009. 56-72.
- Vermeesch, Griet. „Access to Justice: Legal Aid to the Poor at Civil Law Courts in the Eighteenth-Century Low Countries.“ U: *Law and History Review* Vol. 32, 3. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 683-714.
- Winter, Anne, Lambrecht, Thijs. „Migration, Poor Relief and Local Autonomy: Settlement Policies in England and the Southern Low Countries in the Eighteenth Century.“ U: *Past and Present* vol.218. Oxford: Oxford University Press, 2013. 91-126.

Objavljeni izvori

- Berket, Marin, Cvitanić, Antun, Gligo, Vedran, ur. *Statut grada Trogira*. Split: Književni krug, 1988.
- Cvitanić, Antun, ur. *Statut grada Splita: srednjovjekovno pravo Splita*. Split: Književni krug, 1987.
- Dobronić, Lelja, ur. *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 21, Zapisnici sjednica, prosvjedi i odluke od 1743.-1834.* Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1975.
- Filipović, Ivan, ur. *Zaključci Hrvatskog sabora, Sv. 8, 1759-1773.* Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1970.
- Herkov, Zlatko, ur. *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982.
- Kolanović, Josip, Križman, Mate, ur. *Zadarski statut*. Zadar; Zagreb: Matica hrvatska; ogranak; Hrvatski državni arhiv, 1997.
- Krčelić, Baltazar Adam. *Annuae ili historija: 1748-1767.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952.
- Križman, Mate, ur. *Zaključci Hrvatskog sabora Sv. IX; 1777-1808.* Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1974.
- Laszowski, Emilij, ur. *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 18, Zapisnici sjednica (obnove gradske uprave, prosvjedi i odluke) od 1604. – 1700.* Zagreb: Tiskom Nakladnog zavoda Hrvatske, 1949.
- Laszowski, Emilij, Dobronić, Lelja, ur., *Povijesni spomenici grada Zagreba. Sv. 20, Zapisnici sjednica, prosvjedi i odluke od 1701. do 1742.: knjiga zagrebačkih građana od 1733. do 1799.: vlasnici zagrebačkih kuća u XVIII. stoljeću.* Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1971.

Neobjavljeni izvori

Zapisnik sjednica Sirotinjskog povjerenstva 1779-1785. U: Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba; Upravna djelatnost Poglavarstva slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Državni arhiv u Zagrebu.

Internetske stranice

<https://www.britannica.com/>

<https://www.merriam-webster.com/>

<https://en.oxforddictionaries.com/>

[http://www.unav.es/biblioteca/fondoantiguo/hufaexp20/Deleitando_ensena/4. Autores/Entradas/2009/10/29 Perez de Herrera, Cristobal %281558-1620%29.html](http://www.unav.es/biblioteca/fondoantiguo/hufaexp20/Deleitando_ensena/4._Autores/Entradas/2009/10/29_Perez_de_Herrera,_Cristobal_%281558-1620%29.html)

<http://www.spanishcentral.com/>

<https://dictionary.cambridge.org/>